

LEVEN EN BRIEVEN

van

JAMES RENWICK

‘Ik zal hem de Morgenster geven’ Openbaring 2:28

Waarin opgenomen de levensbeschrijving van Renwick

door

John HOWIE

INHOUD

1. VAN DE RESTAURATIE TOT DE ‘KILLING TIMES’ (1660 - 1684)

2. Geboorte en jeugd James Renwick

3. Renwick studeert in Holland

4. Renwick gaat naar Schotland terug, 1683

5. Vogelvrij verklaard, 4 september 1684

6. Het einde van James Renwick

HET LEVEN VAN JAMES RENWICK BESCHREVEN DOOR JOHN HOWIE

BRIEVEN VAN JAMES RENWICK

1. Deze brief heeft Renwick geschreven tijdens studietijd in Holland
2. Brief geschreven in Holland, en Renwick vertelt erin hoe het toeging op de synode, toen zij verzochten om tot het predikambt toegelaten te worden
3. Duidelijk blijkt uit deze brief hoe Renwick naar Schotland terug verlangde
4. In de volgende brief geeft Renwick een verslag van de tocht terug naar Schotland, en de moeilijkheden tijdens de reis
5. Brief vanuit Ierland of Schotland; ca. september - oktober 1683
6. Uit deze brief, die aan de vrienden in Leeuwarden gericht was, blijkt duidelijk de geest van diepe toewijding tot de dienst van zijn Meester
7. Nog een brief is aan zijn vrienden in Leeuwarden
8. Deze brief die aan Robert Hamilton gericht was, maakt duidelijk hoe fel de vijanden Renwick en zijn broeders vervolgden
9. Ook in deze brief vertelt Renwick hoe wonderlijk hij aan de aanslagen van de vijand ontkwam
10. Brief gericht aan de vrienden te Leeuwarden.
11. Deze brief is gericht aan de dames van Hermaen, die zoveel voor de Schotse vluchtelingen gedaan hebben
12. Brief aan Robert Hamilton over Renwicks lichamelijke zwakheid, maar ook over de vreugde die hij mocht smaken in de dienst des Heeren
13. Het is niet geheel duidelijk aan wie de volgende brief gericht is. Waarschijnlijk aan de dames van Hermaen.

1. VAN DE RESTAURATIE TOT DE 'KILLING TIMES' (1660 - 1684)

Om het leven van James Renwick te beschrijven is het nodig eerst iets te zeggen over de tijd en de omstandigheden waarin hij leefde. Het is zo dat juist tijdens Renwicks leven een bijzondere periode in de Schotse kerkgeschiedenis plaatsvond. Deze periode kunnen we wel zonder al te veel bezwaren laten beginnen in 1660, toen de zogenaamde Restoration werd ingezet, tot hij in 1688 eindigt, als Stadhouder Koning Willem III door de "Glorious Revolution" zijn Roomse schoonvader James II (of VII, de hertog van York) afzette als koning, zodat er aan de vervolgingen een einde kwam. De Restoration (in het Nederlands Restauratie – herstel van het koningschap van 1660) werd ingezet door de Engelse generaal Monk. Deze rukte met een groot leger Engeland in en al spoedig sluiten velen zich bij hem aan. Door deze tocht hielp hij vooral Karel II van Engeland, die zo een veel vastere greep kreeg op het bestuur. Dat is al zeer snel merkbaar, als besloten wordt dat "overeenkomstig de oude en fundamentele wetten van dit koninkrijk de regering is, en behoort te zijn in de handen van koning, edelen en burgers". En wat dat inhoudt, wordt al spoedig merkbaar.

Ook het Schotse Parlement gaat vanaf die tijd geheel anders optreden dan voorheen. Op de 28ste maart 1661 herroept het de andere Parlementen die sinds 1640 gehouden zijn, en alle acten die door hen bepaald zijn. Dit was een zeer grote slag in het gezicht voor de Covenanters, want hierdoor werden alle kerkelijke bepalingen die voor het burgerleven genomen waren weggevaagd.

Kort hierna ontbiedt het "dronken Parlement", - dit omdat tijdens de vergaderingen en de genomen beslissingen het grootste gedeelte van de mannen die er zitting in hadden dronken waren - Samuël Rutherford; zij laten zijn boek "Lex Rex" verbranden. Rutherford ligt dan op sterven, en verscheen kort daarna voor een "Rechtbank Die hoger was dan enig Parlement, en waar de Rechter zijn vriend was".

Karel II, die het presbyterianisme van de Covenanters haatte, gaat zich steeds meer inzetten om het episcopale systeem, dat is het systeem waarbij men bisschoppen aanstelt, in te voeren. Maar ook de Covenanters zaten niet stil en stuurden James Sharp naar Londen om voor hen te bemiddelen. Zelden is men echter zo bedrogen uitgekomen bij iemand als juist bij deze James Sharp. Hij verraadt zijn broeders, geeft valse berichten door, en verkoopt de kerk aan de koning, om zo zijn Judas-loon: het ambt van bisschop van St. Andrews, te krijgen. Maar daarmee is hij niet tevreden, want steeds feller gaat hij hen vervolgen die tevoren zijn broeders waren. Al zijn invloed gebruikt hij daarvoor. Dat er in die tijd zoveel vermoord zijn, is voor een aanzienlijk deel zijn schuld.

Maar ook de overheid zit niet stil. Het Covenant en de 'Solemn League' worden verbrand. De markies van Argyll en James Guthrie, beiden godvrezende Covenanters, worden "terechtgesteld". Er wordt bepaald dat de dag van de Restoration een jaarlijkse heiligendag zal worden. Dat de Covenants onwettige eden zijn. Covenants, waarin men voorgenomen had de Schriftuurlijke leer (volgens Gereformeerde beginselen) te handhaven, en waarin men de verschillende bepalingen met de volgende woorden besloten had, zoals hier bij de Solemn League:

"En aangezien deze koninkrijken aan vele zonden en tergingen tegen God en Zijn Zoon Jezus Christus schuldig zijn, gelijk al te duidelijk is uit onze tegenwoordige ellenden en gevaren, die er de vruchten van zijn; zo belijden en verklaren wij voor God en de wereld onze ongeveinsde begeerte om verootmoedigd te zijn wegens onze eigen zonden, en wegens de zonden van deze koninkrijken; in het bijzonder

omdat wij niet naar behoren geschat hebben de onwaardeerlijke weldaad van het Evangelie, omdat wij niet gearbeid hebben om de zuiverheid en de kracht ervan te hebben, en omdat wij niet gepoogd hebben Christus in onze harten aan te nemen, noch Hem waardig na te wandelen in ons leven, welke de oorzaken zijn van andere zonden en overtredingen, die zo zeer onder ons overvloedig zijn.

En wij verklaren en belijden ons oprecht en ongeveinsd voornemen, begeerte en pogen voor onszelf, en voor alle anderen die onder onze macht en bevel zijn, in het openbaar en in het persoonlijke, in alle plichten die wij God en de mensen schuldig zijn, ons leven te verbeteren, en elkander voor te gaan in het voorbeeld van een waarachtige Reformatie; opdat de Heere Zijn toorn en zware verbolgenheid mag afkeren, en deze koninkrijken en kerken in waarheid en vrede bevestigen zal. En dit Verbond (Covenant) maken wij in de tegenwoordigheid van de Almachtige God, de doorzoeker van alle harten, met een waarachtig voornemen om het te verrichten, gelijk wij het zullen verantwoorden in die grote dag, als de verborgenheden van alle harten opengelegd zullen worden. Biddende de Heere zeer ootmoedig dat Hij ons door Zijn Heilige Geest daartoe sterke, en onze begeerten en betrachtingen met zulk een goed gevolg zegene, dat het tot verlossing en behoudenis van Zijn volk mag zijn, en tot moedgeving voor andere Christenkerken, die zuchten onder, of in gevaar zijn van het juk van de Antichristelijke tirannie."

Deze Covenants worden dus onwettig verklaard. Maar daar blijft het niet bij. In 1662, het jaar waarin Renwick geboren werd, wordt het bisschopsambt aanvaard en iedere predikant die het daar niet mee eens is, moet zijn ambt neerleggen. Meer dan 300 predikanten, en dat was meer dan de helft, worden zo afgezet. Het wordt ook verboden ze te gaan beluisteren in de conventikels, en generaal James Turner wordt gestuurd om de orde met harde hand te handhaven. Want het blijkt al spoedig dat men de afgezette predikanten wil blijven beluisteren.

"We zijn deze dag bijeen gekomen", zegt John Welch in 1678, "in de Naam van onze Heere Jezus Christus, de Koning en het Hoofd van Zijn Kerk. Deze bijeenkomsten zijn zoals jullie weten, verboden door de autoriteiten, maar er is er Eén groter dan zij, Die het tegengestelde beveelt, en Zijn bevel moet gehoorzaamd worden".

En het is dat bevel dat de Covenanters willen gehoorzamen.

In 1666 komt het tot een kleine uitbarsting. In het gevecht daarop bij Rullion Green wordt een groepje Covenanters verslagen. Steeds zwaarder worden de vervolgingen. Met het horen van de predikanten die verbannen zijn riskeert men geld en goed, en maar al te vaak het leven. In 1669 komt de eerste "indulgence" (acte van toegeeflijkheid) die bepaalt dat de predikanten terug mogen als ze zich niet tegen de bisschoppen richten. Met andere woorden: als ze de staat erkennen als rechter in geestelijke zaken. Het is begrijpelijk dat deze acte weinig succes heeft, en dat de mensen de diensten van hun vroegere leraars blijven bezoeken. En dat lokt dan weer strengere straffen uit.

Er wordt een beloning uitgelooft aan ieder die iemand aan kan geven die een conventikel heeft bezocht. Het bijwonen van de bijeenkomsten wordt wettelijk verboden in 1670 en meerderen worden ervoor in de gevangenis geworpen.

Zo gaat de regering door met haar verfoeilijk werk, en met hen de gehate bisschop James Sharp.

Maar het antwoord blijft niet uit. In 1668 wordt de eerste aanslag op hem gepleegd. Een man, James Mitchell genaamd, schiet met een pistool op de bisschop maar mist

hem en verwondt de bisschop Honeyman die achter hem loopt. Sharp ziet niet meer dan een glimp van het gezicht van de dader, maar dat is voldoende. Als Mitchell, die er in slaagt te ontvluchten, jaren later door de stad loopt passeert hem de koets van Sharp. Deze ziet, weer in een flits het gezicht van hem die hij passeert. En hij herkent hem. Mitchells lot is beslist. Na langdurig gemarteld te zijn bekent Mitchell, maar alleen omdat men beloofd had dat hij dan niet ter dood gebracht zou worden. En deze belofte wordt opgeschreven in het officiële actenboek. Mitchell wordt naar de gevangenis van de Bass Rock gebracht, waar hij opgesloten wordt. Maar Sharp vergeet niet. Weer laat hij Mitchell aanklagen, en als deze terugkomt op de belofte, en het bewijs laat zien, weigert men het origineel in het actenboek te halen. Sharp en de bestuurders Lord Rothes en Lauderdale, die schandvlekken van de Schotse kerk, zweren dat Mitchell liegt. Het vonnis is kort: ophanging tot de dood volgt.

Zo traden de bestuurders en de door de regering aangestelde kerkelijken op. Het was maar al te juist wat Hugh Mac-Kail in een preek gezegd had: *"De Heilige Schrift geeft er een overvloedig getuigenis van dat Gods volk soms door een Farao op de troon, soms door een Haman in de staat, en soms door een Judas in de kerk vervolgd is"*.

Wie dat waren zei hij er niet bij. Dat was duidelijk genoeg. En als hij tenslotte gegrepen is, en een vriend van hem Sharp verzoekt hem te helpen, weigert die. Ook hij wist wie die Judas in de kerk was. Maar Sharps einde nadert. In 1679 valt hij in de handen van twaalf Covenanters bij Magus Muir. Hij komt er niet levend vandaan. Zijn dood wordt op gruwelijke wijze gewroken; enige Covenanters worden doodgeschoten als represaillemaatregel. Het ontkennen dat zijn dood een moord was wordt al voldoende voor een gevangenisstraf. Maar ook het lopen met een Bijbel is in die tijd al een levensgevaarlijke zaak.

Weer komt het tot een uitbarsting. Bij Bothwell Bridge strijden de Covenanters hun laatste grote strijd. Na een klein succes bij Drumclog wordt dit een zware nederlaag. Het gebrek aan kogels, onderlinge verdeeldheid en de te weinig bekwame leiding van Sr. Robert Hamilton, (1650-1701) de man die ook in Renwicks leven zo'n belangrijke rol zou spelen, zijn er de oorzaak van. Het leger wordt afgeslacht. De meer dan 1000 gevangenen worden gedwongen naar Edinburg te gaan. Het Hof bepaalde dat de sterksten naar de galeien moesten en de andere 400 naar de plantages. Velen worden geëxecuteerd. De rest wordt opgesloten in het Greyfriars kerkhof. Daar moeten ze vele weken in de open lucht leven, zonder enige beschutting. En tenslotte, na weken van ontbering, worden op een enkeling na, de laatste 200 man in een schip verdrongen ergens voor de kust van Orkney.

Twee predikanten, Donald Cargill en Richard Cameron worden nu de leiders van de Covenanters die door gaan. Hun getal is nog maar klein, maar zij staan sterk in het geloof. In 1680 roepen ze de 'Sanquhar Declaratie' uit. Opgesteld door Richard Cameron en zijn broer Michaël. Openlijk verklaren ze hierin aan Charles II, "die tiran en overweldiger" de oorlog. De Raad antwoordt met een beloning van 5000 "merks" voor Richard Cameron en 3000 voor zijn broer of voor Cargill. Dood of levend. Het wordt 22 juli 1680. Cameron en enige volgelingen logeren op de hoeve van een zekere Mitchell. 's Morgens wast Cameron zijn handen. Twee vrouwen staan bij hem als hij naar die handen kijkt en ze op zijn gezicht legt. Dan zegt hij: "Dit is de laatste keer dat ik ze was. Het is nodig ze schoon te maken, want er zullen er veel zijn die er naar zullen kijken".

Als één van de vrouwen dan weent, zegt hij vriendelijk: "Ween niet over mij, maar

over uzelf en de uwen, en over de zonden van een zondig land, want u hebt vele droevige, jammerlijke en moeilijke dagen voor u." Die middag ontmoetten ze de vijandelijke dragonders in de eenzame woeste plaats van Ayrsmoss. De Covenanters, nadat ze hen gezien hebben, vergaderen zich rond hun leider die hen voorgaat in het gebed. Die de Heere bidt *of Hij het groene wil sparen en het rijpe nemen*. Dan terwijl hij naar zijn broer kijkt, zegt hij: "Kom Michaël laten we het voor het laatst uitvechten, want dit is de dag waarnaar ik verlangd heb, om vechtend te sterven tegen de vijanden des Heeren, en dit is de dag waarop we de kroon zullen verkrijgen". En tegen zijn vrienden: "Wees allen moedig, en strijdt dapper, want ik zie de poorten van de Hemel wijd open voor allen van u die deze dag zullen vallen".

De strijd is hevig. Moedig vechten ze tegen de overmacht. Maar de vijand is te sterk. En hoewel velen van het groepje er toch nog in slagen te ontvluchten, zijn er negen gesneuveld. Eén van hen is Richard Cameron. Ook Michaël is dood. Twee anderen sterven korte tijd later, en David Hackston wordt op het schavot vermoord.

Een jaar later wordt Cargill terechtgesteld. De belangrijkste leiders zijn nu allen dood. Maar de vervolgingen nemen niet af. Verre van dat. Steeds wreder wordt er opgetreden. Het is dan dat de periode begint die door de Schotse geschiedschrijving de "Killing Times" genoemd wordt. (Het dood'lijkst tijdsgewricht) "Killing Times" vanwege de vele doden, en de grote stromen bloed die toen vergoten zijn.

2. Geboorte en jeugd James Renwick

In 1662 werd James in Moniaive geboren, in de parochie Glencairn, Dumfriesshire. Soms noemde men hem: Ranny of Rennie. Zijn ouders behoorden niet tot de welgestelden, maar hun Godsvrucht strekte velen tot voorbeeld. Zij hadden al veel kinderen gehad die allen in hun kindsheid waren gestorven. Het was hun tot troost om te weten dat zij in eeuwige heerlijkheid waren opgenomen. Nu werd James geboren. Zou ook hij spoedig worden weggenomen? Zijn moeder had vaak gebeden of de Heere haar een kind zou schenken dat niet alleen genade verkreeg, maar evenals Samuël tot de dienst van God mocht worden afgezonderd. Toen James ter wereld kwam, geloofde zij vast dat hij tot nut zou mogen zijn voor de gemeente van Christus. Zijn vader, Andrew Renwick, die wever was van beroep, zou dit niet meemaken; hij stierf in 1676, toen James dertien jaar oud was, in de verzekering dat zijn zoon een brandend licht zou zijn dat echter maar kort zou schijnen.

Al vroeg kwam het zaad van de wedergeboorte in James naar voren. Toen hij in de wieg lag, deed hij al pogingen om te bidden. Hij was zes jaar toen hij uit de Bijbel las. Hij wist al gauw dat de Heere hem de zalving en bekwaamheid van Zijn knechten zou schenken. Behalve dat hij al vroeg werkzaam was aan de Troon der genade, ook met zijn toekomstige opdracht, bleven de beproevingen hem niet bespaard. Hij werd bezet met twijfelingen over het Godsbestaan en over de oorsprong van alle dingen. Twee jaren lang werd hij hierdoor gekweld, totdat hij door biddend onderzoek en overdenking van het scheppingsverhaal tot de zekerheid kwam dat God alles gemaakt had. Later kwam hij weer in een diepe duisternis terecht en werd hij weer aangevallen over het bestaan van God. Maar toen hij eens in het veld liep en de bergen zag, sprak hij uit dat hij tevreden was dwars door deze bergen heen te gaan, al waren het verterende ovens van brandende zwavel, als hij daardoor mocht geraken tot een verzekering van het bestaan van God. De Heere drukte niet alleen krachtig in zijn ziel dat Hij de almachtige God is, maar bevestigde hem ook in de verzekering van zijn

aandeel in Christus.

De streek waarin hij opgroeide, het graafschap van Dumfriesshire, herbergde vele vervolgde Presbyterianen die de banier van het Covenant hoog hielden. Moniaive behoorde tot de parochie van Glengairn, dat door drie valleien doorsneden wordt, waarin drie stroompjes zich een weg banen en verderop samenvloeien in het riviertje de Nith. In het centrum van het dorpje staat nog steeds een pilaar die in 1638, het jaar van de vernieuwing van het Verbond, moet zijn opgericht. Hier vonden vroeger de afkondigingen plaats en de jonge Renwick moet meermalen geluisterd hebben naar de 'bloedplakkaten' van de koning die hier werden voorgelezen. De dragonders doorkruisten het gebied op zoek naar bezoekers van verboden bijeenkomsten. Naarmate James ouder werd, nam de hitte van de vervolging steeds meer toe. Volgens Hewison moesten James' ouders en hijzelf voorgangers zoals Gabriël Semple en Blackadder gehoord hebben.

Renwick wilde dus zijn studies voortzetten in Edinburg. Maar al kort nadat hij daar begonnen is, wordt hij aangevallen door atheïstische gedachten. Zo sterk worden deze twijfelingen dat hij, toen hij eens in het open veld stond en naar de bergen keek, zei dat ook al waren die allemaal verslindende ovens van brandende zwavel, hij tevreden zou zijn om er door te gaan, indien hij hierdoor maar verzekerd kon worden dat er een God is.

In de begintijd van zijn studie had Renwick zich nog niet aangesloten bij de Covenanters. In de beginzomer van 1681 legde hij met 25 studenten de eed af om het Evangelie te preken in gehoorzaamheid aan de koning; volgens King Hewison. 7 weken daarna zag hij Ds. Cargill sterven, 27-7-1681. De strop om zijn nek en met de handen opgeheven, precies zoals hij gewoon was te bidden. Vier anderen stierven met hem. Nooit heeft Renwick deze gebeurtenissen vergeten, en ze deden hem het besluit nemen om zich in het vervolg geheel met de Covenanters te verbinden. Vervolgens was Renwick getuige van de terechtstelling van 4 Covenanters in Edinburg. Zelf vertelde hij aan Patrick Walker dat hij de moord op Robert Garnock gezien heeft, die samen met nog vier anderen ter dood werd gebracht, 10-10-1681. Renwick en enige vrienden begroeven hun verminkte lichamen en haalden hun handen, hoofden en andere delen van hun lichamen van de poorten van de stad af, waar ze opgehangen waren ter bespotting. Kort daarop sluit hij zich aan bij de net in die tijd gevormde 'United Societies' (Gemeenschappen) in het Loman House te Lesmahagow.

Deze Gemeenschappen werden in die tijd gevormd door de ernstigste en meest besliste Covenanters. Zij hadden een strakkere organisatie dan voorheen het geval geweest was. Daarnaast hielden zij ook de gedachtenis aan de gevallen martelaren levend door onder andere het oprichten van gedenkstenen en grafzerken (die ook nu nog te zien zijn), en zij gaven later de getuigenissen uit van de vermoorden in het boek: A Cloud of Witnesses (Wolk van Getuigen).

Gelukkig werd hij toch in staat gesteld om zijn studie aan de Universiteit van Edinburgh af te maken. Onbesmet bewaarde hij zichzelf te midden van de ijdelheden van het studentenleven. Om de graad van M.A. te behalen moest de eed van trouw aan de koning worden afgelegd. Omdat hij dit weigerde, mocht hij niet aan de openbare plechtigheid deelnemen, maar ontving hij zijn graad afzonderlijk.

De Heere baande de weg voor hem, ondanks alle obstakels die hij ontmoette. 'Die Mij eren, zal Ik eren.' Renwick wist dat de officiële weg tot het predikambt voor hem was afgesloten. Als hij de afvallige praktijken van velen waarnam, die met hun

toegeeflijkheid in feite met de vijand heulden en ontrouw waren aan de eden van de Verbonden, was hij diep bedroefd. De Heere gaf hem een diep inzicht in de toestand van land en kerk. De tekenen van de tijden waren zijn gedurige smart. De vervallen staat van de gemeente bracht hem steeds op de knieën voor Gods aangezicht. Hij kon zich niet vermengen met hen die 'half Asdodisch en half Joods' spraken. Steeds meer nam zijn ijver toe in de dienst des Heeren. Het was zijn verlangen, dat de Heere hem zou gebruiken als een nietig instrument om de vervallen muren van Sion weer te helpen bouwen. En als de verwoesting van het Schotse Jeruzalem toch door zou zetten, wat hij vreesde, dan begeerde hij voor de zaak van Christus te lijden en te sterven. James Renwick wilde een getuige zijn om voor Zijn Naam smaadheid te dragen.

Steeds meer werd hij overtuigd van de rechtvaardigheid van de zaak waarvoor het overblijfsel streed. Hij was getuige van de marteldood van Donald Cargill in juli 1681 en in zijn hart rijpte het vertrouwen dat hij het getuigenis van deze knecht moest voortzetten. De Heere verzegelde dit krachtig in zijn ziel en dit vertrouwen bleef, ondanks alle bestrijdingen die er op af kwamen, ongeschonden. Jong van jaren was hij toen hij de terechtstelling van Cargill bijwoonde, maar de genade van God die hem zo overvloedig geschonken was, zette hem aan tot een geestelijke volwassenheid die velen opviel. Zijn ziel herbergde zeldzame kleinoden van Goddelijke kracht. De nabijheid van Christus en de reuk van Zijn liefde weken niet van hem. Zo werd hij door zijn Zender toegerust tot de taak die hem wachtte.

In oktober 1681 bezocht Renwick een vergadering van Cameronianen. Hier sprak hij tot stichting van de aanwezigen over de belijdenis van enkele martelaren die kort tevoren ter dood waren gebracht. Hij sprak zijn zorg erover uit dat niemand een formeel getuigenis had laten horen. Hoe nodig was het om land en volk te laten weten waarvoor het overblijfsel streed en wal hun getuigenis precies inhield. Hoe moesten de vormen van afval worden aangewezen en de oproep tot wederkeer tot de oude paden weerklinken! De overgebleven getrouwen droegen toch een grote verantwoordelijkheid, omdat de banier van het Covenant op hun schouders gelegd was. Het woord van Renwick maakte grote indruk. Het was alsof een nieuwe leider aan hun getal was toegevoegd. Zij spraken af om de lichamen van de martelaren van Gallowlee, het galgenveld, weg te nemen en te begraven. Ook besloten zij om een hechtere band met elkaar te onderhouden, niet alleen om elkaar moed in te spreken in de strijd, maar om de zaken zoveel mogelijk gezamenlijk te behartigen. Zo werden de 'Societies' gevormd. De Cameronianen gaven een vastere vorm aan hun organisatie. Zij brachten in januari 1682 hun 'Declaration' in Lanark naar buiten om duidelijk te maken dat zij geen duimbreed wilden afwijken van de oude lijn van de Presbyterianen.

3. Renwick studeert in Holland

Maar hoe konden zij voortgaan, zolang zij geen geordende leraars hadden? Kon de Heere niet zorgen voor jongemannen die hun 'mond' zouden vormen om hen niet alleen te leiden in de weiden van het evangelie, maar ook hun getuigenis in de kracht van Gods Geest voor 'stadhouders en koningen' te laten horen? Ook deze weg werd gebaad. Al eerder werd Alexander Gordon van Earlston naar Holland werd afgevaardigd om hun zaak daar te bepleiten. Spoedig hierop werd de deur geopend om in de opvolging van de gestorven predikanten te voorzien. Enkele jongemannen, waaronder Renwick, gingen naar de *Zeven Provinciën* om de studie theologie af te

maken. In het "Faithful Contendings," een verslag van de 5e Algemene Vergadering van de Societies, te Edinburgh, op 11 oktober 1682, wordt vermeld dat Renwick werd uitgezonden met drie andere studenten.

Het was vooral de zwager van Gordon, Sir Robert Hamilton, die de belangen van de vervolgte kerk van Schotland in Holland verdedigde. Sinds de nederlaag van Bothwell Bridge, waar hij de aanvoerder was van het legertje Covenanters, woonde hij in Holland in ballingschap.

Hamilton was een vastberaden man. Zelfs nadat Willem III in 1688 in Engeland was geland, wilde hij niets met hem te maken hebben omdat de Prins het Covenant niet ondertekend had. Daardoor vervreemde hij toen van zijn andere vrienden.

Renwick achtte Hamilton zeer hoog. Hij heeft tot aan zijn dood een briefwisseling met Hamilton gevoerd. Hoe lief Renwick hem had blijkt duidelijk uit de laatste brief die hij aan hem schreef, waarin het volgende staat: "Indien ik langer geleefd had en bekwaam gemaakt was om een boek te schrijven, en zo ik hetzelfde aan enig mens had opgedragen, zo zoudt gij die man geweest zijn. Want ik heb u liefgehad en heb hierin vrede voor God, en ik prijs Zijn Naam dat ik u heb leren kennen". (Febr. 1688)

Hamilton stond niet alleen op goede voet met mannen als Mac-Ward, die de Schotse kerk van Rotterdam dienden, maar ook met enkele Hollandse predikanten. Onder hen waren de bekende Wilhelmus à Brakel en Jakobus Koelman die met belangstelling de ontwikkelingen aan de andere kant van de Noordzee volgden. Brakel was in die tijd predikant in Leeuwarden, waar een kleine Schotse kolonie woonde. Hij schreef in bewogen en troostvolle termen een brief aan 'de vaders en broeders in de kerk van Schotland die onder vervolging waren.'

'Mijn hart is niet weinig gewond', zo begon Brakel de brief, 'met medeleven toen ik hoorde van de droeve dingen die u wedervaren, dat u beroofd bent van alle goede dingen en levensbehoeften, dat u dag en nacht in de open lucht moet doorbrengen, zonder een schuilplaats te hebben voor de hitte van de zon, voor de regen of voor de koude (hoe kunt u leven? zeker God voedt u vanuit de hemel), wanneer u de naakte rots als uw bed hebt, en de open hemel of de koude sneeuw tot uw bedekking...'

'Aan de andere kant zie ik de hemelse overvloedige zegeningen, de grote overvloed van de Geest, de geestelijke blijdschap, het gestorven zijn aan alle aardse dingen, de vurige liefde tot God en uw naaste, het blijmoedige martelaarschap voor de Naam van Jezus, de heiligheid van leven enz., welke God, uw Vader, u op een rijke wijze heeft geschonken ...'

Zo richtte à Brakel zich tot de 'United Societies', het overblijfsel waarmee hij zich hartelijk verenigd voelde. Hij zou alles in het werk stellen om te zorgen dat de weg tot de ordening voor de jonge Schotten zou worden gebaad.

James Renwick werd na zijn aankomst in Holland naar de Universiteit van Groningen gezonden.

Omdat hij in zijn vaderland zijn studie grotendeels had gevolgd, hoefde hij hier maar een aantal maanden te blijven. Het was voor hem een goede tijd. Hier ontmoette hij enkelen van Gods kinderen met wie hij zich verbonden voelde. Zo had hij contact met twee Godvruchtige vrouwen van de familie Heermaen uit Leeuwarden. De liefde waarmee deze vrouwen en anderen hem omringden, maakte hem klein. Vooral van ds. à Brakel hield hij. Renwick onderhield reeds correspondentie op nog voor zijn vertrek naar Holland.

Zo schreef hij hem op 2 oktober 1682: 'Mijn ziel begeert u te eren zolang ik leef, om de Heere te loven voor de grote dingen die Hij door u gedaan heeft door zo edel, getrouw en vrijmoedig getuigend voor Zijn zaak en die van het dierbare Schotland bezig te zijn. Mijn ziel begeert u te eren, omdat Hij u zo geëerd heeft en om u lief te hebben, omdat Hij u zo liefheeft en u gegeven heeft om Zijn zaak lief te hebben, Zijn waarheden in liefde te ontvangen en ook om bezwaard te zijn met alle moeiten van Zijn volk en om met Zijn arme overblijfsel in dit land mee te leven en hun lasten mede te dragen...'

Zijn twee medestudenten waren John Flint en William Boyd. Zij waren hem in november van dat jaar voorgegaan, waarna hij in december volgde. John Flint bleef niet standvastig in zijn overtuiging, want hij liet zich later overhalen om de eed van trouw aan de koning toch te zweren. Eigenlijk bleef Renwick alleen over. Hij wist waartoe de Heere hem had geroepen.

Vanuit Groningen schreef hij in februari 1683 aan Robert Hamilton: 'Laat ons leeuwen zijn in de zaak van God en lammeren in onze eigen zaak. "O, mijnheer, roep, worstel en begeer dat allen die Sion liefhebben tot de Heere roepen en worstelen dat Hij een overblijfsel mocht bewaren dat niet door deze machtige wolk van toorn die boven onze hoofden hangt zou worden verzwolgen...' Hoe zou deze standvastigheid spoedig beproefd worden!

Het is de bedoeling dat Renwick de studies in Groningen gaat volgen, en de meeste zaken daar waren reeds door Hamilton geregeld. Veel weten we niet van het huis waarin hij gewoond heeft. Wel blijkt uit zijn mededelingen dat het van een horlogemaker was. Ook is duidelijk uit zijn correspondentie dat hij in contact gestaan heeft met verschillende mensen uit die stad, zoals de dames Hermaen, en de bekende ds. Wilhelmus à Brakel. Zij worden tenminste geregeld in zijn brieven genoemd, en ook heeft hij henzelf enige malen geschreven. Hun gastvrijheid voor de vluchtelingen uit Schotland was algemeen bekend, en zij werden later mede daarom door de Societies bedankt. In zijn laatste brief vraagt Renwick aan Robert Hamilton hen te groeten met de woorden: "Groet al uw vrienden, met name de "Ladies" (de dames) te Leeuwarden, aan wie ik had willen schrijven, zo men mij niet zorgvuldig had opgesloten en pen, inkt en papier van mij geweerd had".

Renwick heeft hard gestudeerd en geprobeerd om de studie in een zo kort mogelijke tijd af te ronden. Want steeds stonden zijn broeders in Schotland hem voor ogen, voor wie het in deze tijd zo moeilijk was. Meerdere malen klinkt dat ook in zijn brieven door: "O, dat er thans nu ik u schrijf, voor elke druppel inkt die uit mijn pen vloeit, een traan uit mijn ogen viel! Want ik zie en weet dat het arme verdrukte, geslingerde en zwervende overblijfsel zich in een toestand bevindt dat de wateren over hun hoofd gegaan zijn, terwijl de Heere Zich met een wolk bedekt heeft. Doch wee mij, mijn oog doet vanwege dit alles mijn ziel geen moeite aan op een rechte en grondige wijze! O, indien wij wilden bedenken dat de Heere de mensenkinderen niet van harte plaagt of bedroeft; en dan onze kommer en verdrukking kregen te overpeinzen, wat zouden wij verbaasd staan over de grootheid onzer zonden. En in plaats van tot de Heere te komen met deze bede op onze lippen en in onze harten: 'Maakt ons bekend hetgeen wij niet zien, en waarin wij overtreden hebben zullen wij niet meer zondigen'; gaan wij voort om zonde op zonde te stapelen, hetgeen zowel de tekenen als de oorzaken van het ongenoegen des Heeren zijn".

... "Wie is bekwaam om de verborgenheden van de verlossing te ontsluiten? Wie is

bekwaam om onze zoete Heere Jezus Christus als Profeet, Priester en Koning in Sion zonder weerga te verklaren en zulks te openbaren? Wie is bekwaam om de weldaden van het Verbond van verlossing uit te delen? O, wie is tot deze dingen bekwaam? En waarom verkiest Hij mij, een ellendig, onwaardig niets tot zulk een verheven en heerlijk werk? Ik geloof omdat Hij zegt, dat de uitnemendheid der kracht zij uit Hem, en niet uit mij. Daarom, de mond van alle tegenwerpingen gestopt hebbende, bied ik mijzelf aan in alle beving, vreze en ootmoedigheid; nochtans een gewichtige reden hebbend om in alle zaken in Hem te geloven, ofschoon ik gans onbekwaam ben!" En dat hij hierin ook gewankeld heeft, schrijft hij ergens anders, waar hij zegt dat droevige bestrijdingen zijn deel zijn geweest. "Maar", voegt hij eraan toe: "de Heere heeft mij zoete uren geschonken, beide des daags en des nachts".

Johannes à Marck, die hoogleraar was aan de universiteit, was zeer ingenomen met de vlijtige student en gaf hem dan ook een uitstekend getuigschrift mee. Nu was de tijd aangebroken dat hij kon worden bevestigd. Brakel adviseerde om dit in Embden te laten doen. Omdat de predikant die dit werk moest doen een Coccejaan was, wilde Renwick dit niet. Hierop vroeg Hamilton de classis van Groningen om de ordening op zich te nemen. Zijn attestatie kwam spoedig binnen, terwijl die van Flint en Boyd er nog niet waren. Hierop kwam de classis bijeen om het examen af te nemen en de proefpreek aan te horen. Vrijmoedig verscheen Renwick voor de eerwaarde broeders. Hij had een getuigenis opgesteld waarin hij uitdrukking gaf aan zijn kerkelijk standpunt, dat niet strookte met de praktijk zoals hij deze in de Lage Landen had waargenomen. Behalve zijn afkeer van de 'kerkverwoestende partij van de Coccejanen', had hij vooral kritiek op de eredienst zoals deze hier in gebruik was. Hierbij noemde hij de formulieren, de onderhouding van de feestdagen, het gebruik van orgels en de vele 'zondige formaliteiten' die hij in strijd vond met het Woord van God. Ook op de vergadering van de classis protesteerde hij openlijk tegen de dwalingen en verkeerde vormen die hij in de kerk van de Nederlanden was tegengekomen. De classis nam echter geen aanstoot aan deze kritiek, maar hoorde zijn woorden geduldig aan.

Een moeilijkheid ontstond toen Renwick de Heidelbergse Catechismus en de Nederlandse geloofsbelijdenis niet wilde ondertekenen. De kandidaat wilde zich alleen binden aan de door de kerk in Schotland aanvaarde Belijdenisgeschriften. De classis was zo verdraagzaam om voor hem een uitzondering te maken, zodat hij de Westminsterse Confessie mocht onderschrijven. Het examen, dat op 10 mei 1683 volgde, duurde van tien uur in de morgen tot twee uur in de middag. Hierna volgde de eigenlijke bevestiging.

Robert Hamilton en een ouderling uit Schotland namen deel aan de handoplegging. De gehele vergadering was getroffen door de vrijmoedigheid van de jonge predikant en bemerkten dat hij de Geest in een ruime mate ontvangen had. Naar hun oordeel was hij zo vervuld met de Heilige Geest dat het scheen alsof zijn aangezicht blonk. Nooit eerder hadden zij bij een dergelijke plechtigheid zo de tegenwoordigheid van God waargenomen.

De bevestiging van de twee anderen werd uitgesteld en heeft nooit op deze manier plaatsgevonden. Wat was de reden? Dezelfde dag deelde à Brakel de classis mede dat hij van de Schotse predikanten uit Rotterdam, Robert Fleming en John Hogg, een brief ontvangen had die zware beschuldigingen bevatte tegen de Cameronianen. Hij vond het nodig om deze eerst te onderzoeken voordat ook Flint en Boyd konden worden bevestigd. Nu was in de kerk van Rotterdam al enkele jaren een strijd gaande over de

'Indulgences'. De predikanten John Brown en Robert Mac-Ward waren van mening dat het aanvaarden hiervan verraad betekende ten opzichte van de Verbonden. Robert Fleming had andere opvattingen en vond dat de predikanten, die weer naar de officiële kerk waren teruggekeerd en toch bezwaren hadden tegen de bisschoppen, niet uit hun gemeenschap mochten worden geweerd. Deze verschillen veroorzaakten verbittering die niet werd weggenomen toen Mac-Ward in 1681 stierf. De predikanten Fleming en Hogg bleven tegenover mannen als Hamilton hun gematigde standpunt vasthouden. De tegenstellingen werden verscherpt toen de 'Societies' alle contacten met de 'indulged?' predikanten verboden. Dit ging Fleming en de zijnen veel te ver, vandaar dat zij zich van Renwick afkeerden en op alle mogelijke manieren zijn bevestiging probeerden te verhinderen.

4. Renwick gaat naar Schotland terug, 1683

De Heere had echter de weg gebaad tot de ordening van Zijn jonge knecht in het vreemde land, ondanks alles wat hierop af kwam. De laster tegen Renwick hield niet op. In zijn getuigenis, dat later in Edinburgh gedrukt werd, noemde hij de namen van hen die hem tegenstonden. Hij beschuldigde hen van verraad tegenover de zaak van Christus en riep hierbij God tot getuige. Hij stond ook in Holland bijna alleen. Zelfs à Brakel liet zijn oren hangen naar de laster die over hem verbreid werd. Het smartte Renwick dat ook Jac. Koelman zich tegen hem keerde, die hij erg hoog had staan, vooral in diens moedige strijd tegen de overheersing van de overheid in kerkelijke zaken en het gebruik van de liturgische formulieren in de eredienst. Koelman uitte op niet mis te verstane wijze zijn afkeer van de 'Societies'. Het was voor Renwick onbegrijpelijk dat deze 'godzalige Nederlandse predikant, een groot getuige tegen de misstanden aldaar' zich op deze wijze opstelde. Maar ondanks alle tegenwerking sterkte hij zich in de Heere zijn God.

Hij stelt dat ook niet lang uit, en al tegen het einde van de mei komt hij in Amsterdam aan. Daar blijft hij enige dagen, waarna hij vervolgens doorreist naar Rotterdam. Hier zal hij op een schip wachten dat hem via Den Briel verder naar Schotland moet brengen. En hoewel hij weet dat hij het daar zwaar zou krijgen, is hij toch vol verlangen terug te gaan.

Renwick schrijft hij aan Hamilton "O geliefde vriend, ik kan de toestand waarin ik verkeer niet onder woorden brengen, aan de ene kant vanwege het feit dat onze geliefde vrienden in de hand van de vijanden des Heeren vallen, en aan de andere kant omdat ik zolang opgehouden word om bij mijn broeders te zijn. Ik kan niet uitdrukken wat mij te wachten staat, maar mijn begeerte om in Schotland te vertoeven is niet uit te spreken. Moeite of reizen wil ik niet ontzien en gevaar vrees ik niet; alleen geloof ik niet dat het mijn roeping is om mij opzettelijk in gevaren te begeven." ...

O, dat het de Heere behaagde om een gelegenheid te verschaffen welke ik zou kunnen aangrijpen, en dat Hij alle dingen zo wilde beschikken tot uitbreiding van Zijn Koninkrijk".

De reis verliep niet voorspoedig. Het begon al bij het vertrek uit Holland. Er was een schip gevonden en het was Renwicks bedoeling om samen met enige anderen daarmee de reis naar Schotland te maken. Maar het lijkt erop dat de zeelieden en de andere passagiers die al op de boot zijn een vermoeden hebben wie hun toekomstige reisgenoot is. Althans, Renwick wordt gedwongen op het heil van de koning te drinken of anders weg te gaan. Hij weigert het. Niet zozeer omdat hij de macht van de overheid veracht, maar omdat het vooral door de koning is dat zijn broeders in

Schotland vervolgd worden. Hij verlaat het schip en vindt een ander.

Eerst varen ze naar het eiland Texel, om vervolgens vandaar de oversteek naar Schotland te beginnen. Maar nauwelijks zijn ze afgevaren of de wind neemt toe en het begint te stormen. Steeds harder waaien de winden en het kleine schip wordt heen en weer geslingerd in de storm. Ze drijven af en komen zelfs tot binnen het bereik van de Franse kust. En dat terwijl ze in Schotland moeten zijn!

Tenslotte nemen de winden iets af en slagen ze erin in het havenplaatsje Rye te landen. Maar daar is de controle streng. En schepen uit Holland worden natuurlijk extra in het oog gehouden, want zoals al gezegd: Holland was het toevluchtsoord voor ballingen uit vele landen. En de Covenanters die er vandaan kwamen waren toch eigenlijk in oorlog met de regering gewikkeld. Vandaar dat men vooral de Hollandse schepen in de gaten hield. Ook het schip waar Renwick en zijn vrienden zich op bevinden wordt nauwkeurig onderzocht door de douaniers. Ze komen aan boord en vragen de kapitein wie zijn metgezellen zijn. Deze antwoordt dat hij dat niet precies weet, waarop ze de passagiers opzoeken om het hen te vragen. Maar als ze Renwick zien, vragen ze hem niets anders dan hoe hij het maakt, waarna ze het schip weer verlaten.

De schipper, die tevoren waarschijnlijk niet geweten heeft wie hij vervoerde, heeft nu echter argwaan gekregen. Hij verzoekt Renwick en de anderen om met hem de komende zondag aan wal te gaan, en hij belooft hen ook een maaltijd. Maar ze weigeren. Als hij dat merkt, vraagt hij of ze niet naar de kerk willen. Maar ook dit wordt afgeslagen en ze blijven aan boord. Blijkbaar had hij het plan eerst uit te zoeken wie en wat zij waren, en om hen dan te verraden. Maar het wordt hem niet toegestaan aldus Renwick, die het incident in de volgende bewoordingen meedeelt: "Doch wat zal ik zeggen van des Heeren wijze voorzienigheid, Die hem onmiddellijk met zulk een ziekte sloeg, dat hij niet in staat was uit te gaan en te vertellen dat wij niet wilden komen?"

De volgende plaats waar ze aanleggen is Dublin in Ierland. Uit veiligheids-overwegingen neemt Renwick de naam aan van James Bruce, 24-8-1683. Hier wordt aan George Hill, een metgezel van Renwick, de gelegenheid geboden om alvast door te reizen naar Schotland. Renwick kan niet mee en blijft nog een tijd in die plaats. Hij preekt er ook en trekt al spoedig veel mensen die hem komen horen. Dat is echter volstrekt niet naar de zin van de predikanten die daar al staan, en ze doen al hun best om Renwick de verkondiging onmogelijk te maken. Toch, hoe diepe indruk zijn preken gemaakt heeft, blijkt duidelijk uit het feit dat de mensen, als hij tenslotte verder kan gaan naar Schotland, al het mogelijke doen om hem daar te houden. Zij waren "zo ontroerd en aangedaan toen ik hen ging verlaten", aldus Renwick zelf, "dat zij mij met tranen smeekten om te blijven, zeggende dat hun nood groter was dan die van Schotland, en zij wilden niet van mij scheiden alvorens ik beloofde terug te zullen keren".

Die belofte heeft hij gedaan en gehouden, want uit de geschiedenis blijkt dat hij inderdaad later weer voor enige tijd naar Ierland is terug gegaan, en daar heeft gearbeid.

Ondertussen was er een mogelijkheid om in Schotland te komen. Er is een schip gevonden dat er naar toe gaat en de kapitein is bereid hem mee te nemen. Maar de moeilijkheid is dat Renwick geen paspoort heeft, en dus in elke haven aangehouden kan worden. Na lang praten haalt hij de kapitein over hem niet in een haven aan land te laten gaan, maar ergens aan de kust. De kapitein stemt tenslotte toe en in de omgeving van Gourock zet Renwick voet aan wal.

Eindelijk is hij dan in Schotland aangekomen, het land waarvan hij in één van zijn

brieven zegt dat hij wel eens dacht, "dat indien de Heere aan enige plaats gebonden kon worden, het was aan de moerassen en venen van Schotland".

Kort na zijn aankomst vervoegt hij zich bij de covenanters. Het was op 3 oktober 1683 in Darnead, in de parochie van Camhusnethan, waarop de Societies in een Algemene Vergadering bijeen kwamen. Wat waren zijn medestrijders blij hem in hun midden te zien. Renwick gaf verslag van zijn bevestiging. Tijdens de vergadering las hij ook zijn *testimony* (getuigenis) voor. Het was algemeen de gewoonte bij de Gemeenschappen dat de leden een getuigenis overhandigden. Hierin verklaarden zij de punten van hun geloof, en gaven er soms ook hun mening in betreffende de geschillen van de tijd. Renwick heeft zich in zijn getuigenis nogal scherp uitgelaten. Dat neemt niet weg dat hij zich wel zijn gehele leven achter de inhoud van het stuk heeft gesteld. Wel heeft hij vlak voor zijn dood in een brief aan Robert Hamilton, de wijze waarop hij de zaken geformuleerd had, betreurd, en hij wenste wel dat hij ook de namen van verschillende personen niet genoemd had: "Wat mijn getuigenis betreft, ik blijf nog steeds trouw aan het wezen van hetzelfde; maar ik acht de wijze van uitdrukken in sommige zaken te scherp en het bevat namen van diverse personen, van wie sommigen thans in de eeuwigheid zijn".

Tijdens deze vergadering werd Renwick beroepen tot hun leraar. Dit beroep aanvaardde hij. Hij begon zijn bediening in Darnead op Sabbat 23 november. Wilson schrijft in zijn collectie preken van Renwick dat hij eerst in de open lucht sprak voor een talrijk gehoor uit Jesaja 40:1-8. "Troost, troost Mijn volk, zegt de Heere", enz. Daarna preekte hij twee keer uit Jesaja 26:20: 'Ga heen, Mijn volk, ga in uw binnenste kamers, en sluit uw deuren na u toe; verberg u als een klein ogenblik, totdat de gramschap overga.'

Hier volgt een verkort citaat uit zijn preek over Jesaja 20:20.

"... Er is vermogen! Wat begeert gij? Verlossing en bevrijding? Zo is Hij in staat om allen die tot Hem komen, volkomen zalig te maken. Heft uw ogen op en aanschouwt een wonder, hetwelk gij niet bevatten kunt en vraagt: Wie is Deze, Die van Edom komt met besprenkelde klederen van Bozra? Deze, Die versierd is in Zijn gewaad, die voorttrekt in Zijn grote kracht? En Zijn antwoord zal zijn: Ik ben het Die in gerechtigheid spreekt, Die machtig ben te verlossen. Ontkenne het wie wil, het welbehagen des Heeren zal door Zijn hand gelukkig voortgaan. Om de arbeid Zijner ziel zal Hij het zien, en verzadigd worden. En thans dunkt mij hoor ik sommigen zeggen: *Dit alles is waar, wij kunnen het verzegelen, maar is Hij bereid en gewillig?*

Hij is niet minder gewillig dan Hij bekwaam is. Wat zijn al Zijn beloften anders dan verklaringen van Zijn gewilligheid? Wat zijn al Zijn zoete uitnodigingen anders dan mededelingen dat u welkom bent? En die dorst heeft, kome; en die wil, neme het water des levens om niet. O, wat zegt u hierop? O, verzegel eveneens dat Hij gewillig is. O, komt dan, u ontbreekt slechts te komen; wij weten dat Hij gewillig is. Maar is Hij gewillig mij te ontvangen? Zo ge uzelf niet uitzondert, zal Hij u niet uitzonderen. Zijn uitnodiging is tot allen: Allen komt, hij die dorst heeft, kome! Hij die geen geld heeft, kome! Wij hebben dit woord: Komt! tot u te prediken, zolang u hier bent, totdat u uit deze geestelijke krijg overgeplant wordt in hemelse overwinning. O, vrienden, komt, komt! verzoekt wat gij wilt en Hij zal het geven. O, komt, komt!"

James Nisbet vertelt dat zijn wijze van prediken eenvoudig was en overwogen. Hij noemt Renwick een getrouwe dienstknecht van Christus Jezus, die hoewel hij jong is,

toch begiftigd is met een grote vroomheid, voorzichtigheid en bescheidenheid. Zijn preken zijn in het Nederlands vertaald onder de titel: *In tijden van vervolging*.

In korte tijd had James Renwick zich ontplooid tot leider van de 'remnant', het 'overblijfsel'. Het was zijn zware taak om de voetstappen van Richard Cameron en Donald Cargill te drukken. Binnen twaalf maanden heeft hij 600 kinderen gedoopt, schrijft hij een uitvoerige verdediging, en voert hij ondertussen ook nog een uitgebreide correspondentie.

Hierna begon een vloed van laster en leugens de kop op te steken. Sommigen beweerden dat hij alle Schotse predikanten, ook na hun dood, in de ban gedaan had. Weer anderen vertelden dat hij alleen maar twist en verdeeldheid zaaide. Hij was in veler ogen een eigenwijze en eigengereide betweter die zich als de enige overgebleven Elia aandiende. Met niemand begeerde hij gemeenschap te hebben en van alle predikanten had hij een afkeer. Zij vergeleken hem met Jannes en Jambres die de Israëlieten tegen Mozes opstookten. Alexander Peden luisterde zelfs naar deze leugens en hield zich dan ook afstandelijk van deze 'nieuweling' die als opgeblazen werd aangemerkt.

Renwick ging verder in de kracht van God. Met droefheid zag hij hoe velen zich van hem afkeerden. Zijn aanhang werd steeds dunner. Wat was zijn troost in deze benauwdheid? Het was de tekst waarover hij eens preekte: 'Daarom zal ik de Heere verbeiden, Die Zijn aangezicht verbergt voor het huis van Jakob, en ik zal Hem verwachten' (Jes. 8:17). Al verborg de Heere Zich in Zijn toorn vanwege de afval van het land, toch wist Renwick zeker dat Hij Schotland niet zou verlaten. Wat een genade is het dan om op God te wachten en de smaadheden van de vijanden en de huichelaren geduldig te dragen. Vanuit de vastheid van zijn geloof sprak hij: 'Ik neem Brittannië en Ierland als een deel van de einden der aarde dat aan Christus gegeven is' (Ps. 2). De Heere zou Zijn erfdeel niet in de steek laten. Het was het verlangen van Renwick om niet alleen op de oordelen te wijzen, maar om ook de getrouwheid van de Verbondsgod te noemen, van die God Die Zich met een dure eed aan het land verbonden had.

Verwachtte Renwick dan dat de verlossing vlakbij was? In een preek over Jeremia 30:7 verklaarde hij deze toen nog niet te verwachten. Er stond nog wel wat te gebeuren. 'De beker moet rondgaan; hij is begonnen bij het huis, dat naar Zijn Naam genoemd is, maar hij zal rondgaan; sommigen hebben hem geweigerd, maar zij zullen hem drinken.' 'Het land zal tot een verwoesting gesteld worden.' Eerst moesten de oordelen doorwerken, alvorens de dageraad van verlossing zou aanbreken, maar deze dag zou zeker komen! 'De Heere is zeker van zins ons uit deze benauwdheid te verlossen...' 'Deze verlossing zal plotseling zijn. De psalmist bidt in Psalm 126:4: "O Heere, wend onze gevangenis, gelijk waterstromen in het zuiden". 'Onze verlossing zal komen als water vanaf een steile plaats; zij zal plotseling zijn, zij zal komen als een dief in de nacht en als een gewapend man.' Het zou een heerlijke verlossing zijn, want de Heere zal Zijn volk bevrijden van het juk van hun vijanden. Heerlijk, 'omdat Hij Zijn kerk in Schotland heerlijker zal maken dan zij ooit geweest is.' Heerlijk, 'omdat Hij Zijn volk verheerlijken en eren zal.'

Interessant is het te horen hoe nobel Renwick zich opstelde tijdens de veldbijeenkomsten.

Een vriend van Renwick schreef:

"In 't laatst van dit jaar hoorde ik die grote man Gods, Mr. James Renwick, predikende

over Hooglied 3 vs. 9, 10; toen hij handelde over het Verbond van de Verlossing, overeengekomen tussen God de Vader en God de Zoon, ten gunste van de uitverkorenen; en het Verbond van de Genade, opgericht met de gelovigen in Christus. O, dit was een grote en zoete dag des Evangelies, want hij handelde over de voorrechte van het Verbond van de Genade, tot grote stichting van de hoorders. Zoet en liefelijk was het aanbod van Christus. Er was die dag één ding zeer opmerkelijk voor mij; want hoewel het van de morgen tot de avond regende en wij nat waren, als waren wij in het water gedrenkt, nochtans werd niemand ziek. En hoewel er een tent voor hem opgeslagen was, wilde hij dezelve niet binnengaan, maar stond buiten in de regen te preken. Welk voorbeeld een grote uitwerking had op de hoorders, toen zij zagen, hoezeer hij met hen begaan was. Hoewel hij een prediker was, die dicht bij zijn tekst bleef, nochtans ziende, hoe de mensen dicht bij elkaar kropen vanwege de regen, dwaalde hij thans een weinig af en riep met een aangename, tedere stem: „Lieve vrienden, bekommert u niet om de regen, want om een aandeel in het verbond met Christus, de waren Salomo, te verkrijgen, en de zegeningen en weldaden van Zijn gezegende verwerving te bekomen, is het wel waard alle tijdelijke stormen en die van de elementen te verduren. En deze Salomo, Welke hier bedoeld wordt, verduurde een gans anderen storm voor Zijn volk; ja een storm van onvermengde toorn. En o, wat zouden de ongelukkige, verdoemde verwoelingen in de hel willen geven voor deze dag, dat de zoete en beminnelijke Christus nog wordt aangeboden! En o, hoe welkom zou deze aanbidding van Christus dezen dag zijn voor onze vrienden, die in gevangenschappen zuchten of in ballingschap omzwerven!”

Op 30 juli 1684 reisde Renwick in gezelschap van drie anderen naar een Algemene Vergadering. Twee dragonders zagen hem gaan en sloegen alarm. Nu kwamen twintig soldaten op hen af. Spoedig waren zijn metgezellen gevangen, maar Renwick rende door op zijn paard met de soldaten achter hem aan. Toen de afstand tussen hem en de vijand wat groter geworden was, sprong hij van zijn paard af en wierp zich in het groene gras. Op handen en voeten kroop hij nu naar een kleine steenhoop op een heuvel. Hier vandaan bespiedde hij de omgeving, totdat hij een kuil zag. 'Het kwam in mijn hart', zo zei hij later, 'dat deze door God bestemd was om mij erin te verbergen.' Hier vond hij een veilige schuilplaats, die de vijand niet vond. In dit hol op de glooiing van de heuvel bleef hij enige tijd. Hier bad hij, zong hij psalmen en verheugde hij zich in zijn God. Hij herhaalde vele malen de psalmregels, 'Wijk van mij, alle gij werkers der ongerechtigheid' en 'Hij zal Zijn engelen bevelen dat zij u bewaren.' Nu bad hij of de Heere hem een gids wilde geven. Ook dit gebed verhoorde zijn hemelse Vader, want toen hij ongeveer vier mijlen gelopen had, ontmoette hij Windhill, een medestrijder in hetzelfde geloof, die hem onderdak verschafte. In dit huis hield hij een samenkomst en hoewel de vijand de gehele streek uitkamde op zoek naar Renwick, ging hij het huis voorbij. De Heere was een vurige muur voor Zijn gemeente. Zie brief van Renwick, 12-8-1684.

Renwick wist waarvoor hij leed en streed. Het ging hem om de eer van God en de komst van Zijn Koninkrijk. Christus was hem in alles dierbaar, in gebaande als in ongebaande wegen, door eer en oneer. Aan zijn oude vrienden in Leeuwarden, 'dat eerbare gezelschap van vreemdelingen...' schreef hij: '... O, wat zal ik zeggen? Hij is het wonderlijke, heerlijke en onschatbare Juweel, de onvergelykelijke Parel van grote waarde. O, wie zou Hem niet kiezen? Wie zou zichzelf voor Hem niet willen wegcijferen? Laat iemand hemel en aarde doorlopen en Zijns gelijke proberen te

vinden, hij zal toch niemand vinden gelijk Christus.'

5. Vogelvrij verklaard, 4 september 1684

Op 30 augustus 1684, werd Renwick gesommeerd om voor de Geheime Raad te Edinburgh te verschijnen. Hij komt niet.

En op 4 september 1684 werd hij vogelvrij verklaard werd. Renwick wordt beschreven wordt als een geveinsde prediker en een oproerige vagebond. Ook wordt het alle wettige onderdanen verboden om met hem en zijn volgelingen in contact te treden, "op straffe van daarom vervolgd te worden met alle kracht tot schrik van anderen". Niemand mocht hem voedsel of huisvesting bieden, want daar stond de doodstraf op. Men wist dat er een grote prijs op zijn hoofd stond. Maar men wist ook dat zijn moed en vastberadenheid groot waren.

Renwick en enkele medewerkers stelden een declaratie op *voor zelfverdediging tegen dragonders en spionnen*.

"Laat niemand menen, dat (als God ons bijstaat) wij zo slap zullen zijn in de komende dagen, dat wij zo lijdelijk zullen zijn als tot nu toe, daar wij verbonden zijn onze Covenanters en de zaak van Christus getrouw en dapper te verdedigen. Daarom, laat ieder gewaarschuwd zijn voor het gevaar, waarin hij zich waagt; en meer bijzonder, gij spionnen, die door uw moedwillig verraad ons poogt over te leveren in de handen onzer vijanden, opdat ons bloed zal worden vergoten, gij zijt gewaarschuwd. Onzondige noodzakelijkheid van zelfverdediging, gepaard met een heilige ijver voor Gods Heerschappij in ons land en ter onderdrukking van de goddeloosheid, zal ons bewegen u niet ongestraft te laten gaan. Houdt in gedachtenis, dat al wat in gevaar is, niet is verloren en dat al wat uitgesteld wordt, niet is vergeven".

De *Informative Declaration*, die mede door Renwick was opgesteld en op 8 november 1684 werd verspreid, verwekte veel opschudding. Het resultaat van dit verweerschrift leidde ertoe dat de vervolging in het volgend jaar erger werd dan tevoren. Zijn vijanden knarsetandden van woede en de Grote Raad vaardigde een bevel uit om de opstellers aan te vallen.

De vervolgingsdrift van de 'Killing time' was nu in volle gang. Na de expeditie van Argyle - een nakomeling van de Markies van Argyle, die om zijn geloof op het schavot de dood vond, 27-5-1661 - voelde Renwick zich gedrongen om nog meer te getuigen tegen de afval van zijn dagen. Eén van de predikanten, die met Argyle was meegekomen, schreef een lasterlijk geschrift tegen Renwick. Zelfs zijn vroegere vriend, Alexander Gordon, keerde zich tegen hem en ook andere vrienden verlieten hem. Met kracht weerlegde de jonge predikant zijn beschuldigers, al ging hij wel gebukt onder de vele teleurstellingen die hij mee moest maken, vooral toen sommige vrienden zich van hem gingen afkeren.

Gelukkig kreeg hij versterking, toen twee predikanten, David Houston en Alexander Shields, zich bij de Cameronianen voegden. Vooral Shields was hem tot grote steun, zodat het werk van de 'Societies' niet langer alleen op zijn schouders drukte.

1685

In begin 1685 besteed James II de troon van Groot Brittannië. Onder het bestuur van James II zette de vervolging zich voort, hoewel in 1686 de vervolging wat verminderde. De 'Killing time' van de laatste jaren had uiteindelijk weinig uitwerking gehad. Al was James een absoluut vorst en al duldde hij geen enkel gezag naast zich of boven zich, toch had hij nog andere oogmerken dan koning Charles. Hij hield

rekening met de pauselijke stoel die hij in alles zocht te eerbiedigen. Eigenlijk was hij een gespleten persoonlijkheid; als hoofd van de protestantse Engelse kerk had hij oppergezag, maar als rooms-katholiek gelovige erkende hij het gezag van de stedehouder van Christus in Rome. De belangen van de roomse kerk gingen hem meer ter harte dan die van de anglicaanse. Nu had hij van de kerk van Engeland weinig verzet te wachten, maar hij dachtte wel de macht van de Schotse Presbyterianen, al was het merendeel gehoorzaam aan de bisschoppen. De sluwe vorst beseftte heel goed dat het presbyterianisme het krachtigste obstakel vormde tegen het herstel van de roomse macht. Maar ook de episcopalen waren protestanten, die in feite niets moesten hebben van zijn streven om de roomsen meer invloed te geven.

James II schroomde niet om de roomsen meer tolerantie te geven. De staatsambten moesten ook voor hen open staan en hij zou niet rusten voordat zij hun kerken ongehinderd konden inrichten. In zijn achterhoofd zetelde het snode plan om het protestantisme met wortel en tak uit te roeien. Hij was zich echter wel bewust dat hij omzichtig te werk moest gaan. De expedities van Monmouth en Argyle hadden hem des te meer behoedzaam gemaakt. Maar ook de Protestanten waren op hun hoede. Zij stelden geen vertrouwen in de nieuwe monarch en volgden vooral met argusogen zijn contacten met Lodewijk XIV van Frankrijk. Deze gewetenloze vorst had in 1685 *het Edict van Nantes* herroepen en daarmee de Hugenoten van hun vrijheden beroofd. De onrust in het Britse rijk begon nu nog meer toe te nemen. Wat kon verwacht worden van een koning die openlijk de roomse godsdienst beled.

Veler ogen gingen nu open voor het grote gevaar dat het protestantisme bedreigde. Toen James II het Schotse Parlement voorstelde om de roomse onderdanen meer vrijheden te verlenen, werden deze wensen niet ingewilligd. Wel stonden enkele prelaten achter de plannen van de koning, maar zij konden de overige leden niet overtuigen. Om zijn woede te koelen zette de vorst enkele bisschoppen die hem niet verdedigd hadden af. Het waren de aartsbisschop van Glasgow en de bisschop van Dunkeld, die van hun waardigheid werden ontheven. Maar ondanks dit verzet, haalde het Parlement bakzeil. Immers, zij hadden met de 'Test Act' het absolute gezag van de koning erkend, zodat zij zijn veto nooit konden weerstaan. Zo waren zij met handen en voeten gebonden aan de sluwe Stuart-vorst, die in alles zijn zin wist door te zetten.

28 mei 1685 werd de 19^e Algemene Vergadering gehouden van de Societies, te Blackgannoch, aan het Spango Water, in de parochie Kirkconnel. Daar werd een tweede Sanquhar Declaratie opgesteld. Direct na de vergadering reed Renwick met tweehonderd mannen naar Sanquhar en bevestigde na Psalmgezag en gebed, op het marktkruis een nieuwe verklaring. De inhoud hiervan had veel weg van de verklaring die Richard Cameron hier vijf jaar eerder had afgekondigd.

Op 8 november 1685 werd Renwicks 'Verdediging Declaratie' op markten en kerkdeuren aangehecht. Het Hof van Justitie van 8 december noemt het een barbaarse en helse publicatie. Op 9 november werden 10 man opgepakt die ermee te maken konden hebben. 6 man herroepen en 4 mannen werden op 9 december terechtgesteld. Het zijn Wood, Jackson, Robertson en Graham.

Als reactie aan het einde van 1685 een nieuwe proclamatie tegen Renwick uitgevaardigd, waarbij een beloning van 100 pond sterling wordt uitgelooft aan ieder die hem levend of dood zou overleveren. Deze proclamatie luidde: "Overmits een zekere Mr. James Renwick, een snood en schandelijk persoon, zich heeft verstout om gedurende verscheidene jaren lieden van ons onbehoedzame en onwetende volk in huis en op het open veld bijeen te vergaderen, hetwelk onze wet zo terecht aanduidt

als de kweekplaatsen van muiterij en opstand, hebben wij uit koninklijke zorg en tederheid voor ons volk, begerig zijnde om al onze liefhebbende onderdanen van de boosaardige invloed van zulk een ellendige oplichter en bedrieger te verlossen, al onze onderdanen geboden, dat niemand hunner hem herberge, huisveste of iets verstrekke, maar zijn uiterste krachten inspanne om hem als de grootste verrader te vervolgen . . En tot betere aanmoediging voor degenen die de persoon van de genoemde James Renwick, verrader voornoemd, zullen gevangen nemen en hetzij levend of dood zullen overleveren, zal hij of zullen zij de beloning ontvangen van één honderd pond sterling in geld, hetwelk terstond zal worden uitbetaald. "

Velen werden in die tijd zonder enige vorm van proces doodgeschoten. Anderen werden verbannen, gemarteld, en in de gevangenis gegoooid. Sommigen worden officieel terechtgesteld en opgehangen. Maar niemand wordt ontzien, man noch vrouw noch kind.

Op het Martelaren Monument in de "Greyfriars Churchyard" in Edinburg staat dat er vanaf de executie van Argyll in 1660, tot aan 1688, ongeveer 18.000 mensen vermoord zijn. Het is niet meer na te gaan of dit juist is. Wel zijn het er veel geweest. In "The Cloud of Witnesses" staan bladzijden lang de martelaren opgetekend. En dat waren ze lang niet allemaal. D.H. Fleming zegt: "Het juiste getal van hen die hun levens verloren in die periode zal niet geweten worden voordat de doden, klein en groot, voor God zullen staan, en de Boeken geopend zullen worden. Want van velen is geen aards bericht over."

"Velen", gaat hij verder, "moesten martelingen ondergaan die verschrikkelijker schenen dan de dood. Sommigen werden gemarteld met lucifers die hun handen voorgoed mismaakten. Bij sommigen waren de duimen kapot gedrukt in de duimklemmen, anderen hadden verbrijzelde benen door de "boots". Dat waren stalen laarzen die door ijzeren klemmen steeds dichter bij elkaar gedrukt werden. Weer anderen werden nachten achtereen wakker gehouden door de soldaten. Het is dan ook geen wonder dat er mensen terugschrokken in die dag van de beproeving. Het wonder is dat zoveel standvastig bleven".

Renwick was een man van de hoop, al leek het erop dat hij als Elia alleen was overgebleven. Al had hij niet de geest van profetie in de mate zoals Peden die had, toch voorspelde hij dat betere tijden in het vooruitzicht lagen. In een brief aan mevrouw Jean Hamilton, gedateerd 18 november 1685, noemde hij vijf punten, waarin de toekomst van zijn land kon worden samengevat. De eerste was:

'Ik denk dat wij onze Jordaan nog niet zijn ingegaan, want hoewel wij door een modderige en doornige wildernis zijn gegaan, is onze Jordaan nog voor ons. Deze zal erg diep zijn, maar niet erg breed, want de ark van God zal er doorheen komen en niet vergaan, maar plotseling en verwonderlijk zal zij de andere kant bereiken.' Waar zal de grootste veiligheid zijn te vinden? Bij hen die hun handen het dichtst bij de ark hebben. Het gaat toch om de zuiverheid van de kerk van God. 'O dan! wee de predikanten en belijders, wier handen van dat werk zijn teruggetrokken en wee hen, wier kwaadwilligheid is tegen de dragers van de ark.' Hoe zal het oordeel hen treffen. Maar hoe zal de Heere Zijn volk heerlijk maken, wanneer men getrouw zal bevonden worden. (...)

En dan het laatste punt: 'Ik denk dat wanneer de Heere terugkeert, het met zulk een mate en uitstorting van Zijn Geest zal zijn, dat het overblijfsel dat dan nog aanwezig is, de hemel op aarde zal meemaken. En ons land zal tot de vreugde van alle landen worden gesteld.'

1686

Door de laster die verspreid werd over Renwick kwam er verwijdering tussen hem en diverse trouwe Covenanters. Ook tussen Renwick en Peden kwam een verwijdering. Renwick, van wie Peden aanvankelijke grote verwachtingen had, was door allerlei lasteraars zwart gemaakt, en Alexander Peden had helaas geloof gehecht aan die leugens.

Toen Peden op zijn sterfbed lag, (hij overleed 26-1-1686) en de dood voelde naderen, liet hij Renwick bij zich roepen om zekerheid te krijgen. Deze zoekt hem direct op en vindt hem in de grot waarin hij zich verborgen had. Hij was geheel overgroeid met haar en er waren maar weinigen die voor hem zorgden. Als Renwick binnenkomt, richt hij zich op van het bed en leunend op zijn elleboog met zijn hoofd in zijn hand vraagt hij of hij nu de James Renwick is waar zoveel drukte om is. Renwick antwoordt: "Vader, mijn naam is James Renwick, maar ik heb de wereld geen grond gegeven om zoveel drukte over me te maken, want ik heb geen nieuw principe of praktijk aangenomen, maar alleen dat wat onze Reformatoren en Covenanters handhaafden".

"Zo mijnheer", zei Peden, "draai je rug eens om". Renwick draaide zich om en nadat Peden hem enige ogenblikken had bekeken zei hij: "Ik vind dat je benen te slap en je schouders te smal zijn om de hele kerk van Schotland op je rug te nemen. Ga zitten mijnheer en geef me rekenschap van je bekering en van je roeping tot het predikambt. Van je principes, en de gronden van jouw eigenaardige opstelling en je terugtrekken van alle andere predikanten".

Wat Renwick op heldere wijze deed. Van de weg des Heeren met hem vanaf zijn kindsheid, en van zijn roeping tot het predikambt op een afgelegen plaats in het Kings Park, waarin hij gewoon was zich terug te trekken. Waarna hij in het kort ook rekenschap gaf van zijn verzet tegen de afvalligheden van zijn tijd.

Toen hij geëindigd was zei Ds. Peden: "Je hebt me geantwoord tot voldoening van mijn ziel, en het spijt me zeer dat ik dergelijke kwade berichten over je geloofd hebt, die niet alleen mijn liefde voor je doofden, en mijn sympathie voor je wegnamen, maar er ook de oorzaak van waren dat ik me zo bitter over je heb uitgelaten, wat me veel verdriet heeft gedaan. Maar Sir, voordat je weggaat moet je voor me bidden, want ik ben oud en ga de wereld verlaten".

Toen Renwick met veel vrijmoedigheid gebeden had, nam Peden hem bij de hand en trok hem naar zich toe en kuste hem en zei: "Sir, ik vind je een gelovige knecht van je Meester; ga voort in afhankelijkheid van de Heere en je zult een eervolle doorkomst hebben en de weg zuiver beëindigen, terwijl vele anderen die hun hoofd hoog opstaken, gevallen zullen zijn en in het slijk liggen zullen, en onreine handen en klederen gemaakt zullen hebben".

Daarna bad hij of de Heere hem wilde gedenken, sterken, ondersteunen en vertroosten in al zijn bezigheden en moeilijkheden. Toen namen ze afscheid van elkaar en vervolgde Renwick zijn tocht.

De partij van Renwick volgde een andere koers dan de 'indulged predikanten'. In 1686 liet hij zijn Apologetical Vindication van de drukpers komen, als een verantwoording van het 'misgevatte overblijfsel' dat de 'lijdende, antipaapse, ware Presbyteriaanse kerk van Christus in Schotland' vormde, dat ook tegen de bisschoppen en de sekten gericht was en tevens anti-erastiaans was. In dit geschrift bekrachtigden de overgebleven Covenanters hun vorige verklaringen opnieuw. Zij benadrukten dat zij de vervolging niet vreesden, omdat het hun ging om de duurverworven rechten van de gemeente van

Christus. Het ging hun om de bewaring van het gedachtengoed van de eerste en tweede Reformatie. Geen duimbreed wilden zij wijken van hun erfgoed en met Naboth wilden zij liever sterven dan het 'erfdeel van hun vaders' voor een schotel linzemoes van de 'Indulgences' te verkwanselen.

Was de Informative Declaration van 1684 in de eerste plaats gericht tegen de verklikkers en spionnen, bij deze verklaring ging het nog meer over de veroordeling van het Londense regiem en de afzwering van het huis van Stuart als wettige monarchie van het Britse rijk.

Renwick had beloofd te prediken te Blagannoch, een brede uitgestrektheid van veenachtige grond, in het hart der bergen, tussen Sanquhar en Muirkirk. Het was onmogelijk daar te paard heen te gaan, waarom hij dertig kilometer in de nacht moest lopen. De bijeenkomsten waren zo menigmaal verstoord, dat de grootste geheimhouding werd opgelegd. Omdat Renwick geen paard had en weinig lichaamskracht, werd een list beraamd, om zijn leven te redden als de dragonders kwamen opdagen.

Een zekere Laing van Blagannoch, was bereid van kleding te verwisselen met Renwick, om door dat middel de soldaten achter de verkeerde man aan te lokken. Laing kende iedere meter van de berg zo goed, dat hij zeker was, met de hulpe Gods, te kunnen ontkomen.

Het volk zat neer op de heide en een tent was opgericht om Renwick te beschutten, als het zou gaan regenen. Zijn tekst was: „*Want die ulieden aanraakt, die raakt Zijn oogappel aan*”. Zacharia 2. Deze preken-serie werd uitgegeven in deel III van de serie: *In tijden van vervolging*.

Midden onder de preek kwam een boodschapper, die zich zo snel als maar mogelijk was, haastte naar de vergaderplaats. „Wij zijn verraden, mijn vrienden, en de vijand is nabij”.

Allen vlogen overeind en enkele van Renwick's vrienden namen hem bij de hand en haastten zich met hem weg.

Laing, in zijn aangenomen geestelijk gewaad, wachtte de komst van de dragonders af. Het ogenblik, waarop hun ogen hem zagen, konden zij een kreet van blijdschap niet inhouden. Zij waren er nu zeker van, dat Renwick in hun macht was. Maar Laing, een tegenovergestelde richting nemende van die Renwick genomen had, sprong in het moeras. Hij volgde een smal pad, waarlangs gewoonlijk schapen geleid werden, en zo trok hij de soldaten, die hem achtervolgden, mee. De paarden schoten in het eerst flink op, maar het duurde niet heel lang of zij begonnen te zinken en er werd „halt” gecommandeerd. Daarop werd besloten dat een paar man de vluchteling te voet zouden volgen. Maar het gewicht van hun wapenrusting hield hen op; zij konden nauwelijks verder komen over de moerassige bodem en verloren afstand op de vluchteling. De schreeuw van een van de soldaten, die in een put rolde, deed hen stilstaan. De ongelukkige had een been gebroken. Het ongeval van hun kameraad leidde hen af en Laing ontkwam.

In december 1686, werd een beloning aangeboden voor hen die Renwick dood of levend in de handen van zijn vervolgers kon overleveren. Renwick verbleef enkele weken in het noorden van Engeland, waar hij overal het Woord verkondigde. In december werd Alexander Shields tot zijn grote blijdschap door de 'Societies' in het ambt bevestigd.

1687

Renwick's menigvuldige ontelingen deden hem wel eens overhellen tot het licht achten van het gevaar, wat uit de volgende geschiedenis kan blijken.

Terwijl er voorbereidingen getroffen werden tot het houden van een geheime godsdienstoefening in de wildernissen van Galloway, was hij binnengetreden bij een vertrouwde volgeling, die een herberg hield. Ca 1687. Tot hun beider schrik reed een compagnie dragonders op het huis aan en deelden den herbergier mee, dat zij daar die nacht zouden logeren. Tot zijn geluk was Renwick op die tijd gestoken in een zeer eenvoudig pak kleren en hij werd niet herkend, maar sprak met de soldaten. Zij waren niet traag in het ontboezemen van hun gevoelens omtrent de Covenanters en bijzonder omtrent Renwick.

„Er zou hier in de buurt een samenkomst zijn en wij zijn van plan hem nu in te sluiten. Wij weten niet, waar het zal zijn”.

„Ik denk”, zei Renwick fluisterend, „dat ik u uit de verlegenheid kan helpen”.

„Werkelijk?” Zei de officier, „daar zul je een goed werk aan doen, want ik ben vermoeid van achter hem aan te jagen”.

„Wees gerust en zeg het tegen niemand. Ik geef u mijn woord, dat morgen op deze tijd Renwick's hand in de uwe zal zijn”.

„Neem dit als een beloning voor uw aanbod”, zei de officier, terwijl hij enige geldstukken in zijn hand liet glijden.

De herbergier zei niets en begreep niet wat de bedoeling van Renwick was. Nadat hij echter met Renwick alleen had gesproken, vóórdat zij zich ter ruste begaven, was het hem duidelijk geworden.

Gezeten op een paard, waarvan verondersteld werd dat het door Renwick van den herbergier was geleend, leidde hij de soldaten naar de plaats van bijeenkomst, terwijl hij opgeruimd keuvelde met de officier. De zes soldaten hielden hun geweer gereed en droomden van een goede slag te zullen slaan en niet het minst van de beloning, die gezet was op Renwicks hoofd.

„Het zal onmogelijk zijn voor de paarden om het laatste gedeelte van de weg te gaan”, zei Renwick terwijl hij afsteeg, welk voorbeeld werd gevolgd door de overigen, waarna zij de paarden aan de bomen bonden.

De plaats van samenkomst bevond zich in de boezem van twee heuvels, een soort bassin, dat door de natuur was uitgehold. Het was een plaats waar duizend personen ongemerkt konden samenzijn. Slechts zij die in die streek bekend waren, konden de plaats vinden.

„Wij zullen langs deze kant naar beneden gaan”, zeide Renwick en met hun achten gleden zij tamelijk snel bij de heuvel neer. Spoedig kwam het volk in zicht en hoewel zij de dragonders moesten zien, vluchtten zij niet. Iemand, die op een leraar geleek, stond aan het verste eind van de vergadering.

„Grijp Renwick en sla ieder dood, die u hindert” zei de officier.

Het waren ogenblikken van onzekerheid voor de gemeente en van bezorgdheid voor Renwick.

Toen de soldaten achter een groot rotsblok vandaan kwamen, zagen zij plotseling vier en twintig geweren op zich gericht. “De wapens neer of wij vuren”, klonk het bevel. De officier zag terstond, dat tegenstand nutteloos was.

Nadat zij ontwapend waren wendde Renwick zich tot de officier: „De belofte, die ik u gedaan heb is vervuld. Kom op tot de vergadering en ik zal uw hand in die van James Renwick leggen”.

Toen de twee bij de preekstoel aan kwamen, richtte Renwick zich tot de gemeente.

„Onze vijand heeft gewenst zijn hand in die van James Renwick te leggen. Hij heeft

mij zelfs betaald voor deze dienst. Ik heb hem deze dienst bewezen, maar ik geef hem zijn geld terug. Ik ben James Renwick, mijnheer” zei hij, zich tot de officier wendende.

„James Renwick?! Onmogelijk. Een man zo beschaafd, zo zachtaardig en zo bescheiden zoals jij, James Renwick bent, wil ik niet langer vervolgen”.

Met bijzondere gevoelens van dankbaarheid tot God werd de godsdienstoefening gehouden, terwijl de soldaten een uitstekende plaats werd aangewezen.

Ook werd hij eens wonderlijk uitgeholpen te Balmacellan in Galloway.

Renwick had bericht gedaan aan de Covenanters, dat hij een bijeenkomst wenste te houden. Hij liet het alleen weten aan hen, van wie hij geloofde dat zij te vertrouwen waren, maar er was een verrader onder hen. Toen de dienst stond te beginnen verschenen de dragonders. Zij overvielen het volk en ontkoming was alleen mogelijk, door de rivier boven Dalry over te steken. Doch de rivier was zeer gezwollen en dat maakte de overtocht zeer gevaarlijk. Vóór dat zij het kolkende water ingingen, knielden zij neer op de oever en deden een gebed. Toen zij van hunne knieën opstonden zagen zij de ruiters, aan de andere zijde van de rivier. In hun verlangen om Renwick te vangen hadden zij de anderen laten ontsnappen en zij zaten den leraar dicht op de hielen. Zij zagen Renwick niet. Toen zij verdwenen waren doorwade hij en zijn vriend het riviertje. Renwick probeerde om Penningham te komen om een vriend te bezoeken. Hij bracht de nacht door in een soort grot, maar door de hevige regen genoodzaakt zocht hij een betere schuilplaats. Dicht bij een hut komende hoorde hij zingen en hij dacht dat daar mogelijk enige Godzalige harten samen waren. Hij klopte op de deur, maar ontmoette tot zijn ergernis een gezelschap van drinkende herders. Hij werd met echte Schotse gastvrijheid binnen genodigd en hem werd voedsel voor gezet.

De vriendelijke vrouw des huizes vermoedde dat hij een Covenanter was en wees hem reeds vroeg in den avond zijn slaapplaats. In de morgen was hij onaangenaam verrast, daar hij bemerkte, dat zijn kleren verdwenen waren. Hij vreesde verraad en zag rond of hij niet enige kledingstukken kon ontdekken, om die aan te trekken. Zijn vrees bleek gelukkig ongegrond te zijn, daar hij de stem van de goede vrouw hoorde, toen zij bemerkte dat hij was opgestaan.

„Je kleren zijn zo nat; zij zijn nog niet droog. Hier is het vest van mijn man, dat je maar moet gebruiken als jas. De rest is droog, maar je jas niet”.

Hij nam met een dankbaar hart plaats voor het ontbijt en na het gebruikt te hebben, vroeg hij de huishouding zich met hem te verenigen in woord en gebed, waaraan zij gevolg gaven.

Toen hij in de deur stond om een luchtje te scheppen zag hij een afdeling dragonders aankomen. Het was nutteloos te gaan lopen, want hij kon niet ontsnappen. Hij lokte een van de honden mee en besloot om te gaan en de ruiters te ontmoeten, hopen dat zijn herdersvest hem zou vermommen.

„Ben je de meester van die hut?” vroeg de officier.

„Nee, maar je zult hem bezig vinden in het veld daar”, zei hij, terwijl hij wees in de richting, waar iemand de schapen verzorgde.

„Je hebt zeker geen vluchtelingen aan deze zijde van het water gezien, wel?”

„Nee, ik heb er geen gezien. Het water is hoog en kan nu niet doorwaad worden”. Hiermede waren zij tevreden en verlieten hem.

Hij ging onmiddellijk terug naar de hut, kleepte zich en vertrok naar de plaats waar hij met de vrienden zou samenkomen.

Renwick was diep onder de indruk van zijn ontsnapping op deze tijd en hij sprak er

later dikwijls over.

„Mijn werk”, schrijft hij in een van zijn brieven, „was nooit zo drukkend, zo zwaar en zo moeilijk, als het dit jaar is geweest; en mijn lichaam was nooit zo zwak. Moeilijke reizen, nachtelijke omzwervingen en onregelmatige slaap en maaltijden en veelvuldig prediken in weer en wind, bijzonder in de nacht, hebben mij zo verzwakt, dat ik dikwijls onbekwaam ben tot het geringste werk. Ik voel mij inwendig zeer verzwakt, zodat ik mij soms bevind in stuipen van flauwte en bezwijming. Wanneer ik middelen gebruik tot mijn herstel, vind ik er soms baat bij; maar mijn verlangen tot het werk en de noodzaak en het aanhouden van het volk, dwingen mij meer te doen, dan mijn natuurlijke krachten mij veroorloven en het ondernemen van zulk afmattend werk sloopt mijn lichaam. Ik roer dit onderwerp niet aan uit angst of om te murmureren of uit ontevredenheid, doch ik vertel het alleen om u mijn toestand in dit opzicht bekend te maken. Ik mag zeggen, dat ik onder alle zwakheden en ongesteldheden, grote vrede en zoetheid vind in het beschouwen van de oorzaak. Het is een gedeelte van mijn roem en vreugde, deze zwakheden onderworpen te zijn, tengevolge van mijn arme en geringe arbeid in mijns Meesters wijngaard”.

Om zijn onderdanen voor zich te paaien, vaardigde koning James II een aantal wetten uit, die de Presbyterianen tegemoet moesten komen. Op 17 februari 1687 werd een nieuwe 'Indulgence' geproclameerd. Het werd de gematigde Presbyterianen toegestaan om in particuliere huizen samen te komen en predikanten te beluisteren die bereid waren de nieuwe wet te onderschrijven. Zij mochten echter niets zeggen wat de regering schade zou kunnen berokkenen. De openluchtpreken bleven verboden. Zij die deze 'Indulgence' aanvaardden, moesten wel het gezag van de koning erkennen en hierop een eed afleggen!

Op 31 maart 1687 volgde een tweede 'Indulgence'. Hierbij behoefde de eed niet te worden afgelegd en werd vrijheid van geweten verleend.

Op 5 juli volgde de derde maatregel van 'toegeeflijkheid'. Het leek wel alsof James steeds soepeler werd. De protestantse godsdienst kon ongehinderd worden uitgeoefend; alle strafwetten tegen hen die zich niet wilden onderwerpen aan de heersende godsdienst werden afgeschaft. Dit gold echter ook voor de roomsen! Er was nu volledige godsdienstvrijheid. Wel moesten de namen van de predikanten en de plaatsen van samenkomst bij de overheid bekend zijn. De 'Conventicles' bleven strafbaar. De maatregelen tegen de openluchtsamenkomsten werden in oktober verscherpt, zodat voor Renwick en de zijnen geen pardon gold.

Het was een tolerantie met bedrieglijke bedoelingen. Door het beginsel van 'verdeel en heers' wilde de koning de kracht van het protestantisme breken en zijn eigen geloofsgenoten voortrekken. Maar men liet zich gelukkig geen zand in de ogen strooien. De oppositie nam ondanks deze nieuwe 'Indulgences' toe. Toch reageerde een aantal predikanten positief op de verzachtende wetten. Zij werden weer in de schoot van de kerk opgenomen. Velen, zowel van de predikanten als van het gewone volk, die in gevangenissen zaten, herkregen hun vrijheid. Ook uit Holland keerde een aantal verbannen Presbyterianen terug. Zou de lang verwachte vrijheid nu eindelijk aanbreken?

Een aantal predikanten uit verschillende delen van het land kwam bij elkaar om de nieuwe koers uit te stippelen. Zij vonden het moeilijk om de nieuwe vorst voor zijn toegeeflijkheid te bedanken en wisten dan ook niet wat zij hiermee aan moesten. De

Presbyterianen 'richtten zich nu uit het stof open begonnen hun schone klederen weer aan te doen', maar toch was 'het juk nog niet geheel van haar nek afgenomen noch was haar kleed vlekkeloos.'

Natuurlijk kon Renwick de nieuwe 'Indulgences' van de roomse vorst nooit goedkeuren. Hij publiceerde samen met Alexander Shields de Apologetica Vindication, als een soort apologie van de overgebleven Covenanters. "An Informatory Vindication of a Poor, Wasted, Misrepresented Remnant of the Suffering, Anti-popish, Anti-prelatic, Anti-erastian, Anti-sectarian, true Presbyterian Church of Christ in Scotland; United together in a General Correspondence; By way of Reply to various Accusations in Letters, Informations, and Conferences given forth against them." De eerste 18, of misschien de eerste 30 bladzijden dragen kenmerken van Shields, maar de rest is ongetwijfeld van Renwick.

Steeds meer kwam hij alleen te staan, toen veel anderen overstag gingen. De vervolging tegen hem en de zijnen werd niet minder. Zijn gezondheid werd ook ondermijnd, zodat hij in die tijd zelfs niet in staat was om een paard te bestijgen. Toch kwam geen klacht over zijn lippen. De rust was hem nu geheel opgezegd. Alles scheen zich op zijn persoon te richten. In Peebles werd hij bijna gegrepen.

In 1687 volgde de eerste druk van het bekende boek van de medestrijder van Renwick, Alexander Shields, dat als titel droeg: *A Hind let loose*, een losgelaten hinde. Het in Holland gedrukte boek bevatte een 'historische voorstelling van de getuigenissen van de Kerk van Schotland, voor het belang van Christus...' Vooral dit boek werd door de regering veroordeeld en weldra als verboden boek aangemerkt.

Een zekere Michael Shields verklaarde: 'In het jaar 1687 werd het addergebroed gelegd, dat als de Heere het niet zou verpletteren de basilisk van het Pausdom zou voortbrengen. Die slaapdrank van deze antichristelijke bedwelmende tolerantie werd toen in de hel gebrouwen, in Rome verpakt en naar Schotland overgebracht.'

Hoe konden de Cameronianen deze schijnvrijheid aanvaarden en de predikanten die hierop ingingen nog langer als broeders erkennen? Was het geen verraad aan de zaak van de Reformatie en van de Verbonden? Kon de Heere deze halfslachtige houding nog langer ongestraft laten?

1688

In januari reisde Renwick naar Mr. Hugh Kennedy in Edinburgh, een predikant die erg gezien was, om een protestschrift tegen de in zijn ogen verfoeilijke 'Indulgences' aan te bieden. Van daar reisde hij naar het graafschap Fife, waar hij enkele zondagen preekte. In de week preekte hij in verscheiden plaatsen. Een van zijn preken, op 24 januari was uit Psalm 45:10. "Hoor o dochter, en neig uw oor; vergeet uw volk en uws vaders huis", enz. 27 januari preekte hij uit Lukas 12:32. "Want het is uws vaders wil, ulieden het koninkrijk te geven."

Zijn laatste preek hield hij op 29 januari 1688 in Borrowstowness. Zijn tekst was: 'Wie heeft onze prediking geloofd? En aan wie is de arm des Heeren geopenbaard?' (Jes. 53:1).

Zijn werk was nu bijna volbracht. Alsof hij een voorgevoel had van de dingen die komen zouden, ging hij terug naar Edinburgh, waar hij 31 januari arriveerde. Hier logeerde hij in het huis van een vriend, John Lookup op de Castle-hill. Hij deed hier niets anders dan bidden en zingen en zijn stem was zelfs buiten te horen. John Justice,

een officier van de wacht meende de stem van Renwick te herkennen en sloeg alarm. De andere dag kwamen soldaten het huis om hem in te rekenen. Renwick wist naar buiten te vluchten en rende langs de Castle Wynd in de richting van de Cowgate. Hier werd hij in de kraag gevat. Toen Graham, de kapitein van de wacht, hoorde dat hij Renwick voor zich had, kon hij zijn ogen haast niet geloven. 'Wat! is deze jongeman de Renwick die de natie zoveel last bezorgd heeft', zo riep hij uit.

Renwick werd onderzocht in zijn kleren. Daarin vonden zij een zakboekje met enkele voorletters van namen en aantekeningen van twee preken gehouden op 18 januari te Braid Craigs, twee mijl ten zuiden van Edinburgh.

In de kerker was de Heere met hem. Zo kon hij schrijven: 'Ik heb bevonden dat Zijn kruis zoet en liefelijk is, want sinds ik in de gevangenis gekomen ben, heb ik vele vreugdevolle uren en niet één vreesachtige gedachte gehad.' Aan een onbekende correspondent schreef hij op 6 februari dat hij geen reden had om zich over zijn lot te beklagen. Het was nodig voor hem om Gods raad uit te dienen. Nu wachtte hij op 'huwelijk en kroonuur' en riep zijn vrienden op om zich ook hierin te verblijden.

7. Het einde van James Renwick

Tussen de tijd van zijn arrestatie en zijn terechtstelling moest hij drie keer voor de Raad verschijnen. Kalm hoorde hij de beschuldigingen aan die tegen hem werden ingebracht. Hij verklaarde steeds dat hij een Presbyteriaan was, die zijn beginselen niet wilde loslaten voor een koning die afvallig geworden was. Eén van de aanwezigen merkte op dat Renwick een man was 'van de oude beginselen van Knox.' In zijn voetstappen wenste hij te gaan. Het erfgoed van de Reformatie was hem dierbaar en zijn levensdoel was steeds geweest om dat ongeschonden te bewaren. De rechters en getuigen bleven onverbiddelijk. Hij had het wettig gezag aangetast en was de koning ongehoorzaam geweest en daarom moest hij de dood op het schavot sterven.

Op 3 februari werd hij gerechtelijk onderzocht. Op 8 februari verscheen hij voor de laatste keer voor de rechter. Toen men hem vroeg of hij bij zijn belijdenis bleef en de aanklacht, die tegen hem was ingebracht, erkende, sprak hij: 'Alles, behalve waar gezegd wordt dat ik alle vreze Gods heb afgeworpen. Dit loochen ik, want het is juist omdat ik bang ben om God te beledigen en Zijn wet te verkrachten, dat ik hier sta ...' Weer vroeg men hem of hij het gezag van koning James II erkende. Hij antwoordde 'dat hij elk gezag erkende dat zijn macht ontkende overeenkomstig de voorschriften en bepalingen van Gods Woord, maar deze overweldiger kan ik niet erkennen als wettige koning, omdat hij volgens Gods Woord en krachtens de oude wetten van dit koninkrijk niet gerechtigd is de kroon van Schotland te dragen. Want volgens deze wetten komt hiervoor niemand in aanmerking tenzij hij gezworen heeft de protestantse godsdienst te verdedigen...' Op grond hiervan verklaarde hij dat het geoorloofd was om de tegenwoordige belasting niet te betalen. 'Zou het wettig geoordeeld geweest zijn, wanneer de Joden in de dagen van Nebucadnézar brandstof kwamen aandragen om de vlammen te vermeerderen van de oven, waarin de drie jongelingen verbrand moesten worden, ook al had die overheerser dat gevorderd?'

Zijn vonnis werd uitgesproken op woensdag 8 februari om de volgende week vrijdag opgehangen te worden op de Grassmarket. De officier van Justitie, Hertog van Linlithgow, vroeg hem of hij nog langer begeerde te leven. Hij antwoordde, dat het

allemaal goed was voor hem; of het uitgesteld of verkort werd, het was voor hem welkom. "Mijn Meesters tijd is de beste."

Tijdens deze week werden vrienden verboden hem te bezoeken, behalve een vriend en verzorger. Schrijfmateriaal werd hem onthouden, behalve hetgeen nodig was voor een nalatenschap.

Zijn moeder kreeg toestemming hem in zijn kerker op te zoeken. Met haar voerde hij nog verschillende gesprekken en zij was hem tot grote steun. Op een keer vroeg zij hem hoe het met hem was, waarop hij zei dat hij sinds zijn laatste verhoor nauwelijks had kunnen bidden. Ontsteld keek de bedroefde vrouw haar zoon aan. Tot haar grote verbazing was hij goedsmoeds en hij verklaarde zo met blijdschap te zijn overgoten dat hij amper kon bidden. Toen zijn moeder vertelde dat zij bang was te bezwijken als zij haar zoon op het schavot zou zien sterven en zijn hoofd en handen aan de poort zou zien bevestigen, sprak hij met een glimlach op zijn gezicht: 'Ik heb mijn lichaam aan Gods zorg aanbevolen en Hem gesmeekt dat Hij ze mocht inbinden en ik ben volkomen overtuigd dat zij mijn lichaam, noch een haar van mijn hoofd zullen beschadigen.'

Het laatste getuigenis van James Renwick, dienaar van het Evangelie

Dit getuigenis schreef hij met eigen hand, op 13 februari 1688. De inhoud heeft veel overeenkomst met zijn laatste toespraak vanaf het schavot.

Mijn geliefde vrienden in Christus,

Het heeft de Heere behaagd mij over te leveren in de handen der mensen, en het dunkt mij goed u deze groetenis te zenden, welke naar ik verwacht de laatste zal zijn. Toen ik mijn hart over deze zaak voor God kreeg te onderzoeken, durfde ik niet te begeren, dat mij dit lot ontgaan mocht, want niet minder had kunnen strekken tot Zijn eer en rechtvaardiging van Zijn zaak wegens mij. En aangezien ik door Hem vrij ben van de goddeloosheid, waaraan ik volgens bozen en goddelozen of voor mij onbekenden schuldig zou staan, zo mag ik zeggen, dat Hij mij van de baarmoeder af bewaard heeft voor de gewone besmettingen der kinderen, zoals degenen, die mij in dit tijdperk hebben gekend, weten. En nu zal mijn bloed óf mijn smaders meer tot zwijgen brengen, Of hen tot het oordeel doen rijp worden. Doch ik hoop, dat het sommigen meer spaarzaam zal maken om over degenen te spreken, die na mij zullen komen; en daarom ben ik des te meer bereid om deze prijs te betalen, zowel tot hun onderrichting als tot gemak van mijn opvolgers.

Sinds ik de gevangenis betrad, is de Heere wonderlijk goed geweest. Hij heeft het zo gemaakt, dat Zijn Woord, mij licht, leven, blijdschap, moed en sterkte schonk; ja, het kwam in mijn ziel, druppende van welriekende, vloeiende mirre, in 't bijzonder deze psalmen en beloften: "Want nu weet Ik, dat gij God vrezende zijt, en uwen zoon, uwen enige, van Mij niet hebt onthouden" (Gen. 22:12b) "Zo bedroeft u dan niet, want de blijdschap des Heeren, die is uwe sterkte" (Neh. 8:11b), "Daar houden de bozen op van beroering, en daar rusten de vermoeiden van kracht. Daar zijn de gebonden tezamen in rust, zij horen de stem des drijvers niet." (Job 3:17,18) "Doch Hij kent de weg, die bij mij is; Hij beproeve mij, als goud zal ik uitkomen. Aan Zijn gang heeft mijn voet vastgehouden; Zijn weg heb ik bewaard, en ben niet afgeweken. Het gebod Zijner lippen heb ik ook niet weggedaan, de redenen Zijns monds heb ik meer dan mijn bescheiden deel weggelegd. Maar is Hij tegen iemand, wie zal dan Hem

afkeren? Wat Zijne ziel begeert, dat zal Hij doen. Want Hij zal volbrengen, dat over mij bescheiden is, en diergelijke dingen zijn er vele bij Hem (Job 23:11-14). "De rede des Heeren heeft hem doorlouterd." (Ps. 105:19b) "Gij dan, gord uwe lenden, en maak u op, en spreek tot hen alles, wat Ik u gebieden zal, wees niet verslagen voor hun aangezicht, opdat Ik u voor hun aangezicht niet versla. Want, zie, Ik stel u heden tot een vaste stad, en tot een ijzeren pilaar, en tot koperen muren tegen het ganse land, tegen de koningen van Juda, tegen hare vorsten, tegen hare priesteren, en tegen het volk van het land. En zij zullen tegen u strijden, maar tegen u niet vermogen; want Ik ben met u spreekt de Heere, om u uit te helpen." (Jer. 1:17-19). "Een troon der heerlijkheid, een hoogheid van het eerste aan, is de plaats onzes heiligdoms. O Heere, Israëls Verwachting! allen, die U verlaten, zullen beschaamd worden; en die van mij afwijken, zullen in de aarde geschreven worden; want zij verlaten den Heere, de Springader des levenden waters. Genees mij, Heere! zo zal ik genezen worden, behoud mij, zo zal ik behouden worden; want Gij zijt mijn Lof (Jer. 17:12-14). "Want die ulieden aanraakt, die raakt Zijnen oogappel aan" (Zach. 2:8b).

"Maar vóór dit alles zullen zij hun handen aan ulieden slaan, en u vervolgen, u overleverende in de synagogen en gevangenissen; en gij zult getrokken worden voor koningen en stadhouders, om Mijns Naams wil. En dit zal u overkomen tot een getuigenis." (Lukas 21:12,13) en (Joh. 19,) "Ziende op de overste Leidsman en Voleinder des geloofs, Jezus, Dewelke, voor de vreugde, die Hem voorgesteld was, het kruis heeft verdragen, en schande veracht, en is gezeten aan de rechterhand des troons van God. Want aanmerkt Dezen, Die zodanig een tegenspreken van de zondaren tegen Zich heeft verdragen, opdat gij niet verflauwt en bezwijkt in uwe zielen." (Hebr. 12:2,3) "Zalig is de man, die verzoeking verdraagt; want als hij beproefd zal geweest zijn, zal hij de kroon des levens ontvangen, welke de Heere beloofd heeft dengenen, die Hem liefhebben." (Jacobus 1:12) "Vernedert u dan onder de krachtige hand Gods, opdat Hij u verhoge te Zijner tijd. Werpt al uw bekommernis op Hem, want Hij zorgt voor u. Zijt nuchteren, en waakt; want uwe tegenpartij, de duivel, gaat om als een briesende leeuw, zoekende wien hij zou mogen verslinden." (1 Petr. 5:68) "Ik weet uwe werken, zie, Ik heb een geopende deur voor u gegeven, en niemand kan die sluiten, want gij hebt kleine kracht, en gij hebt Mijn Woord bewaard, en hebt Mijn Naam niet verloochend.

Zie, Ik geef u enigen uit de synagogen des Satans, dergenen, die zeggen, dat zij Joden zijn, en zijn het niet, maar liegen; zie, Ik zal maken dat zij zullen komen, en aanbidden voor uwe voeten en bekennen, dat Ik u liefheb. Omdat gij het woord Mijner lijdzaamheid bewaard hebt, zo zal Ik ook u bewaren uit de ure der verzoeking, die over de gehele wereld komen zal, om te verzoeken, die op de aarde wonen. Zie, Ik kom haastelijk, houd dat gij hebt, opdat niemand uwe kroon neme. Die overwint, Ik zal hem maken tot een pilaar in de tempel Mijns Gods, en hij zal niet meer daaruit gaan; en Ik zal op hem schrijven de Naam Mijns Gods, en de naam der stad Mijns Gods, namelijk des Nieuwen Jeruzalems, dat uit de hemel van Mijnen God afdaalt, en ook Mijnen nieuwen naam." (Openb. 3:8-12). Openbaring 20, 21 en 22, en verscheidene andere schriftuurplaatsen.

O, wat kan ik zeggen tot lof des Heeren? Ik kende maar weinig van Hem vóór ik in de gevangenis kwam; ik heb zeer veel ervaren van Zijn goddelijke kracht, veel van de blijdschap Zijns Geestes, en veel verzekering uit Zijn woord en Geest aangaande mijn verlossing en behoudenis.

Ik zal moeten sterven uit oorzaak van mijn leer, want de hoofdzaken van mijn laatste twee predicatiën welke te Braid Graigs gehouden werden, werden op mij gevonden,

welke door mij neergeschreven werden na het prediken. De eerste was over Psalm 46:11, "Laat af, en weet dat Ik God ben, Ik zal verhoogd worden onder de heidenen; Ik zal verhoogd worden op de aarde." De laatste predicatie was uit Hebreë 10:38, "Maar de rechtvaardige zal uit het geloof leven; en zo iemand zich onttrekt, Mijn ziel heeft in hem geen behagen."

En ik werd onderzocht over de toepassing, welke daarin gemaakt was aangaande de zonden van de tijd; hetgeen ik alles opnieuw erkende en beleed, zoals te zien is in mijn akte van beschuldiging, toen ik verhoord werd en een rechtzitting plaats vond, bleef ik uitdrukkelijk bij mijn vroegere bekentenissen; zodat mijn doodvonnis op deze drie gronden werd uitgesproken:

- 1) Omdat ik Jacobus VII niet als mijn wettige soeverein kon erkennen.
- 2) Omdat ik de onwettigheid leerde om de "cess" (schatting) te betalen, welke nadrukkelijk geheven werd om de getrouwe en de vrije prediking van het Evangelie te onderdrukken.
- 3) Omdat ik geleerd had, dat het de plicht van het volk was om bij de prediking des Evangelies wapenen te dragen, nu zij vervolgd worden, om zichzelf te verdedigen en het onrechtvaardig geweld te weerstaan.

Ik geloof, dat zulk een getuigenis vele levens waard is, en ik prijs de Heere, dat Hij mij in staat gesteld heeft om in al mijn bekentenissen duidelijk en positief te zijn; want daarin vond ik vrede, blijdschap, sterkte, kloekmoedigheid. Ik heb in de gevangenis vele aanvallen te verduren gehad, sommige van de zijde der "toegeeflijken", sommige van de kant der "bisschoppelijken." Doch door des Heeren kracht werd ik in staat gesteld om staande te blijven, zodat zij mij niet konden doen buigen of breken. Ook werd ik aangevallen door enigen der Roomse partij, doch zij konden geen vat op mij krijgen en ik zei hun na allerhande twistgesprekken, dat ik als een vijand van hun weg, geleefd had en als zodanig zou sterven. Evenwel betichtten enkelen, die mij niet kenden, mij van Jezuitisme.

Verscheidenen drongen er bij mij sterk op aan, dat ik om uitstel van mijn terechtstelling zou verzoeken, mijn antwoord was steeds dat ik bleef bij mijn vroegere bekentenis en dat, indien het hun behaagde de door hen vastgestelde tijd van mijn dood te laten staan, zij zulks moesten doen; en zo het hun goed dacht deze tijd uit te stellen, zij zulks moesten uitstellen, want ik was zo wel bereid en gewillig om te leven als om te sterven. Hoe het zij, daar kwam een uitstel voor acht dagen, doch ik had er geen hand in.

Zij bleven aandringen, als ik maar wilde zeggen, dat ik tijd begeerde om met sommige personen betreffende mijn beginselen te confereren.

Ik antwoordde, dat mijn tijd in des Heeren hand was en ik zelf omtrent mijn beginselen niet weifelde of in twijfel verkeerde. Ik wilde niet zo onbeleefd zijn om met iemand een samenspreking af te wijzen, voor zover het in mijn tegenwoordige omstandigheden geschikt kon zijn, doch ik wilde er niemand om verzoeken. Over dit punt heb ik niet meer te zeggen, doch mijn hart verontrust mij niet omtrent iets in de zaken van mijn God, sinds ik in de gevangenis kwam. En verder kan ik met enige bewustheid van rechtschapenheid tot Zijn lof zeggen, dat ik in Zijn weg heb gewandeld en Zijn wacht heb waargenomen, ofschoon met veel zwakheid en veel gebreken, waar van gij getuigen zijt geweest.

Welaan mijn geliefde vrienden in de dierbare Christus, ik geloof, dat ik u niet behoef te zeggen, dat zoals ik geleefd heb, ik alsoo sterf in dezelfde vaste overtuiging en het geloof met de ware, hervormde Presbyteriaanse Kerk van Schotland. Ik blijf getrouw

aan het getuigenis van deze dag, zoals het uitgedrukt is in onze "Onderrichten de Verdediging" en in de "Verklaring tegen de tegenwoordige Toelating", en ik onderschrijf en verzegel met mijn bloed al de dierbare waarheden, zelfs de betwiste waarheden, welke ik onderwezen heb. Daarom zou ik een ieder uwer willen smeken om u te vergewissen van uw persoonlijke verzoening met God in Christus; want ik vrees, dat velen van ulieden zulks nog te doen hebben; en wanneer gij komen zult waar ik ben, om de vale dood in het gezicht te zien, gij niet weinig geschokt zult worden en verschrikken, indien gij niet naar het eeuwige leven gegrepen hebt. Ik zou u willen bidden om veel nauwgezetheid te betrachten in het gebruik der middelen, zorg te dragen, uw bijeenkomsten te houden, veelvuldig en vurig u af te zonderen in den gebede, veel het geschreven Woord Gods te lezen en uzelf hieraan te onderzoeken. Wordt niet moede om het tegenwoordige getuigenis in uw plaatsen en woningen te handhaven, want wanneer Christus uittrekt om de antichrist te verslaan, met deze naam geschreven op Zijn kleet en op Zijn dijen: **Koning der koningen, en Heere der Heeren**, zal Hij het verheerlijken op de aarde. En indien gij het getuigenis slechts kunt overdragen aan het nageslacht, moogt gij het een groot en vruchtbaar werk achten. Doch hoedt u voor de predikers, die deze "toelatinge" hebben aanvaard, en alle anderen, die hun schreden op deze weg richten, volgt hen niet, want de zon is over hen ondergegaan. Vreest niet, dat de Heere Schotland zal begeven, want Hij zal gewisselijk terugkeren en Zich heerlijk in ons land openbaren, doch waakt en bidt, want Hij staat gereed om een droevige, vernietigende slag toe te brengen, welke velen zal doen uitroepen, dat zij er gemakkelijk door gekomen zijn, die een schavot om Christus' wille hebben gekregen, en acht het lijden van deze tegenwoordige tijd niet, want het is niet te waarden tegen de heerlijkheid, die Zijn volk zal geopenbaard worden.

Ik mag het tot Zijn lof zeggen, dat ik Zijn kruis zoet en liefelijk voor mij heb bevonden, want ik heb vele vreugdevolle uren mogen smaken en geen vreesachtige gedachte sinds ik de gevangenis heb betreden. Hij heeft mij gesterkt om de mens en de dood in het aangezicht te zien en ik verlang thans naar het blijde uur van mijn ontbinding, en behalve ulieden is er niets in de wereld, dat mij doet betreuren haar te verlaten; doch ik verreis naar een beter gezelschap en alzo moet ik van u allen afscheid nemen.

Vaarwel, geliefde verdrukten en volgelingen van het Lam. Vaarwel, Christen-boezemvrienden; vaarwel, Christelijke en beminde moeder en zusters, vaarwel, zoete gezelschappen, vaarwel, begeerlijke algemene vergaderingen, vaarwel, nachtelijke omzwervingen, koude en vermoeidheid om Christus' wille, vaarwel, zoete en lieflijke Bijbel en prediking van het Evangelie, vaarwel zon, maan en sterren en alle ondermaanse dingen; vaarwel, strijd met een lichaam des doods! Welkom schavot voor de dierbare Christus, welkom hemels Jeruzalem; welkom ontelbare schare van engelen, welkom, algemene Vergadering en Gemeente der eerstgeborenen. Welkom, kroon der overwinning, witte klederen en lied van Mozes en het Lam. En bovenal, welkom, o Gij gezegende Drieëenheid en Eéne God! O, Eeuwige God, ik geef mijn ziel over aan Uw eeuwige rust!

Sic subscribitur,
JAMES RENWICK.
 Februari 13, 1688.

Op de 14e februari moet hij weer voorkomen. Als vaststaande datum van zijn executie wordt de 17e februari aangewezen. Op de terugweg naar de gevangenis is hij weer opgewekt. Als een vriend hem vraagt hoe het met hem gaat, antwoordt hij *dat het goed is, maar dat het over drie dagen nog veel beter zal zijn*.

Brief van James Renwick, aan enkele dierbare vrienden.

De laatste brief behelst zijn afscheid van allen die hem dierbaar waren, en geeft een getuigenis van zijn zalige verwachting. De brief is in het Engels bewaard gebleven. De schrijfwijze en stijl getuigt van een krachtige hand.

Mijn lieve vrienden in Christus,

Ik zie nu wat de reden is van het uitstel dat ik heb gekregen. Ik moest verder verzocht en beproefd worden. Ik loof de Heere, dat Hij mij heeft bijgestaan, en geholpen heeft om bewijzen van standvastigheid te geven. Ik ben dikwijls aangevallen door sommige roomse priesters, doch toen zij de laatste maal kwamen, heb ik hun verteld: dat ik niet meer wilde twisten met zulken als zij waren. Ik heb hun gezegd, dat ik heb geleefd en wilde sterven als protestant, en wilde getuigen tegen de afgoderij, tegen ketterij, bijgeloof en alle dwalingen van hun antichristelijke weg.

Gisteren bevond ik mij in een diepe oefening, en werd gebracht onder een indruk van het vreeslijke van iedere zaak waardoor de Geest van God bedroefd wordt. Ik bevond de zonde bitterder te zijn dan de dood, en een uur verberging van Gods aangezicht niet te dragen.

's Avonds werd ik geroepen voor een deel van de Raad. De kanselier kwam te voorschijn met een stuk, genoemd: „Toegelichte Verdediging,” en vroeg mij of ik het kende. Ik antwoordde: Ik ken het. Na ondervraagd te zijn erkende ik dat ik een groot aandeel had gehad in het opstellen van dat stuk. Zij drongen zeer aan, dat ik zou vertellen wie mijn helpers daarin waren geweest. Ik vertelde hun dat het de mensen waren die zij vervolgden en dat ik hun geen verdere inlichtingen wilde geven. Zij wilden mij ook dwingen, op straf van marteling, te vertellen waar onze samenkomsten gehouden werden. Ik antwoordde hun, dat indien zij mij martelen zouden, hetwelk, nadat het doodvonnis was uitgesproken, in strijd zou zijn met alle wetten, ik hun niets zou vertellen dan wat zij reeds wisten uit mijn boeken. Daarenboven werd mij onder bedreiging gevraagd waar ik mijn verblijf- en schuilplaatsen had gehad en wie onze algemene correspondentie houdt. Ik weigerde echter iets van deze dingen aan hen bekend te maken. Ik werd daarop naar de gevangenis teruggebracht.

De oefening waarover ik schreef, was mij zeer nodig voor zulk een beproeving. Ik wilde liever alles ondergaan, wat zij mij konden doen, dan dat ik Christus verongelijkte, u aanstoot zou geven of in moeite zou brengen. Doch ik hoop binnen minder dan drie dagen, buiten het bereik van alle verzoeken te zijn. Nu, ik heb niets meer te zeggen. Nogmaals vaarwel, in onze gezegende Heere Jezus.

Februari 15, 1688.

James Renwick

Op de morgen van de executie schreef hij een kort briefje aan zijn beminde vriend Sir Robert Hamilton, vol van geloof en vertrouwen.

“ ... Ik ga tot uw God en mijn God. De dood is voor mij als een rustbed. Nu, wees niet

beangst, de Heere zal Zijn zaak handhaven en Zijn volk erkennen. Hij zal zijn heerlijkheid alsnog in Schotland openbaren. Vaarwel.”

Dezelfde morgen voor zijn dood wordt de cipier naar hem toegestuurd met een petitie, en hij vertelt hem dat hij niet ter dood gebracht zal worden als hij die tekent. Hij weigert. Waarop de cipier hem vraagt of hij dan niet over de oorzaak van zijn doodstraf wil spreken op het schavot. Maar Renwick antwoordt *dat hij datgene zal zeggen dat God hem zal geven om te spreken; niets meer en niets minder.*

Dan mogen zijn moeder en zijn zuster voor het laatst binnenkomen, en gebruikt hij nog enig voedsel met hen. Als hij bidt zegt hij de volgende woorden: *"Heere, nu hebt Gij mij op twee uren vanaf de eeuwigheid gebracht, en dit is voor mij geen zaak van verschrikking, ja het is voor mij zo weinig alsof ik mij neer moest leggen op een bed van rozen. Door Uw genade en tot Uw lof kan ik zeggen dat ik nooit enige vrees voor de dood gehad heb sinds ik in de gevangenis kwam. O, hoe kan ik de gedachten voor me houden dat ik minder dan twee uur van de kroon van de glorie af ben".*

Hij spoorde hen daarop aan om zich voor te bereiden op de dood, "Want", zei hij, "in de dood is de koning der verschrikkingen, hoewel niet voor mij nu zoals het soms was toen ik mij verbergen moest. Maar laten wij ons nu verheugen en vrolijk zijn, want de bruiloft des Lams is gekomen, en Zijn bruid heeft zichzelf bereid. Hoe zou ik ooit hebben kunnen denken dat de vrees voor het lijden zo ver van me weggenomen is. Maar wat zal ik zeggen? Het is van de Heere geschied, en het is wonderlijk in onze ogen. Ik heb vaak de rekening opgemaakt van het lijden voor Christus, maar nooit had ik verwacht dat het zo gemakkelijk zou zijn. Wie weet de eer en de gelukzaligheid van dat alles? Hij die Mij belijdt voor de mensen, hem zal Ik belijden voor Mijn Hemelse Vader".

Toen hij zag dat zijn moeder weende, spoorde hij haar aan te gedenken dat wie ook maar enig ding meer liefhad dan Christus, Hem niet waardig was. "Indien gij mij liefhebt", voegde hij eraan toe, "verblijdt u dan dat ik naar mijn Vader ga om te ontvangen de genieting van wat het oog nooit heeft gezien, noch het oor gehoord, en dat niet in het hart van de mens is opgeklommen om te bevatten".

Daarna bad hij met hen en zei dat hij nu boven alle strijd met de zonde en smart zou komen, waar geen ruzies of afstand van God meer zijn. Ook smeekte hij de Heere of Hij het overblijfsel van Schotland genadig wilde zijn.

Terwijl hij zo bad, begonnen buiten de trommels te slaan, ten teken dat de executie weldra zou beginnen. Toen hij ze hoorde, verheugde hij zich en zei: "Ginds is de welkome waarschuwing van mijn bruiloft. De Bruidegom komt, en ik ben gereed, ik ben gereed!"

Hij nam afscheid van zijn moeder en van zijn zuster en zei ze niet ontmoedigd te zijn, omdat voor alles gebeurd zou zijn, zij overvloedig oorzaken van lof zouden zien.

Daarna werd hij naar het gerechtsgebouw gebracht. Nadat het vonnis weer afgelezen was, vroegen ze hem of hij nog iets te zeggen had. Hij antwoordde dat hij niets anders tot hen te zeggen had dan hetgeen in Jeremia 26:14 en 15 geschreven staat: "Doch ik, ziet, ik ben in uw handen; doet mij, als het goed, en als het recht is in uw ogen, maar weet voorzeker, dat gij, zo gij mij doodt, gewisselijk onschuldig bloed zult brengen op u, en op deze stad, en op haar inwoners".

Vervolgens vertelden ze hem dat tijdens de gehele executie de trommels naast het

schavot zouden roffelen, opdat maar niemand hem zou kunnen horen. Ook boden ze hem een predikant aan om hem te begeleiden op het schavot, maar hij weigerde, en verklaarde dat hij graag wilde dat de vriend, die ook bij hem in de gevangenis was toegelaten, met hem meeding. Dit verzoek werd toegestaan.

Ook drongen ze er nogmaals op aan dat hij geen aanmerkingen zou maken over de vervolgingen, maar hij antwoordde dat hij datgene zeggen zou waarvan de Heere wilde dat hij het sprak.

Het bericht dat Renwick opgehangen zou worden had een grote menigte naar het schavot gebracht, omdat hij één van de leiders was geweest van de vervolgd. Daaronder waren ook sommigen van zijn vrienden, die zich zo dicht mogelijk bij de plaats waar ze hem zouden brengen gesteld hadden, om toch maar zoveel mogelijk van zijn laatste woorden te horen. Hoewel slechts een klein gedeelte werd verstaan omdat de trommels aanhoudend roffelden.

Toen de wacht aankwam om hem naar het schavot te begeleiden, hoorde hij de trommels. 'Ik hoor het sein van mijn huwelijk', zo sprak hij: 'De bruidegom komt. Ik ben gereed.' Het aardse huwelijk had hij nooit gekend, maar het hemelse huwelijk was hem alles waard. Hij verlangde naar de kroon van de heerlijkheid die voor hem was weggelegd.

Opgewekt verliet hij zijn cel op weg naar zijn laatste ogenblik op aarde. Het was de plaats waar zijn ziel zou opvaren in heerlijkheid. Het spreken werd hem belet door de trommels die onophoudelijk geslagen werden.

Toch kon hij niet nalaten om vanaf het schavot te spreken. Enkele vrienden die hem vergezelden tekenden enige van zijn laatste woorden op als een getuigenis voor het nageslacht.

Op het schavot gekomen, zong hij Psalm 103 en las hij Openbaring 19.

En na dezen hoorde ik als een grote stem ener grote schare in den hemel, zeggende: Halleluja, de zaligheid, en de heerlijkheid, en de eer, en de kracht zij den Heere, onzen God. Want Zijn oordelen zijn waarachtig en rechtvaardig; dewijl Hij de grote hoer geoordeeld heeft, die de aarde verdorven heeft met haar hoerij, en Hij het bloed Zijner dienaren van haar hand gewroken heeft. En zij zeiden ten tweeden maal: Halleluja! En haar rook gaat op in alle eeuwigheid. En de vier en twintig ouderlingen, en de vier dieren vielen neder, en aanbaden God, Die op den troon zat, zeggende: Amen, Halleluja! En een stem kwam uit den troon, zeggende: Looft onzen God, gij al Zijn dienstknechten, en gij die Hem vreest, beiden klein en groot! En ik hoorde als een stem ener grote schare, en als een stem veler wateren, en als een stem van sterke donderslagen, zeggende: Halleluja, want de Heere, de almachtige God, heeft als Koning geheerst. Laat ons blijde zijn, en vreugde bedrijven, en Hem de heerlijkheid geven; want de bruiloft des Lams is gekomen, en Zijn vrouw heeft zichzelf bereid. En haar is gegeven, dat zij bekleed worde met rein en blinkend fijn lijnwaad; want dit fijn lijnwaad zijn de rechtvaardigmakingen der heiligen. En hij zeide tot mij: *Schrijf, zalig zijn zij, die geroepen zijn tot het avondmaal van de bruiloft des Lams.* En hij zeide tot mij: Deze zijn de waarachtige woorden Gods. En ik viel neder voor zijn voeten, om hem te aanbidden, en hij zeide tot mij: Zie, dat gij dat niet doet; ik ben uw mededienstknecht, en uwer broederen, die de getuigenis van Jezus hebben; aanbid God. Want de getuigenis van Jezus is de geest der profetie. En ik zag den hemel geopend; en ziet, een wit paard, en Die op hetzelfde zat, was genaamd Getrouw en Waarachtig, en Hij oordeelt en voert krijg in gerechtigheid. En

Zijn ogen waren als een vlam vuurs, en op Zijn hoofd waren vele koninklijke hoeden; en Hij had een naam geschreven, die niemand wist, dan Hij Zelf. En Hij was bekleed met een kleed, dat met bloed geverfd was; en Zijn naam wordt genoemd *het Woord Gods*. En de heirlegers in den hemel volgden Hem op witte paarden, gekleed met wit en rein fijn lijnwaad.

Hierop deed hij een gebed, waarin hij zijn ziel in Gods handen overgaf. Hij getuigde *dat deze dag de mooiste dag was van zijn leven*. De trommels verstoorde zijn gebeden en woorden die hij tot de toeschouwers richtte, maar het was hem tot troost dat niemand straks zijn lofprijzingen kon onderbreken. 'Spoedig zal ik boven deze wolken zijn, dan zal ik U genieten en U groot maken en dat voor eeuwig, zonder enige onderbreking of tussenpoos.'

Hij verklaarde dat dit de vrolijkste dag was die hij ooit gezien had, een dag waarnaar hij zeer had verlangd, en hij dankte God dat Hij hem vereerd had met de kroon van het martelaarschap, een eer waarvoor de Engelen niet vatbaar zijn.

Hij betreurde dat hij gehinderd werd God te dienen door het trommelgeroffel, "maar", zei hij: "Ik zal spoedig boven deze wolken zijn, en dan zal ik mij verblijden en U dienen en verheerlijken zonder onderbreking of ophouding, voor eeuwig".

Dit was alles wat van het gebed gehoord werd door de toeschouwers.

Na het gebed sprak hij de aanwezigen vervolgens toe met de volgende woorden:

'Toeschouwers, of wanneer er onder u zijn die mij kunnen horen, ik moet u zeggen dat ik hier op deze dag gekomen ben om mijn leven neer te leggen wegens het aanhangen van de Waarheden van Christus, waarvoor ik noch bang, noch beschaamd ben om te lijden. Integendeel, ik loof de Heere, Die mij waardig gekeurd heeft, en mij bekwaam heeft gemaakt om ieder ding voor Hem te lijden, en ik verlang om Zijn genade te prijzen dat Hij niet alleen mij vrij heeft gehouden van de grote verontreinigingen van de tijd, maar ook van vele gewone verontreinigingen van anderen; en wat betreft die, waarmee ik verontreinigd was, Hij heeft mij ervan gewassen en schoongemaakt met Zijn Eigen Bloed'. ...

'Ik laat u mijn getuigenis na tegen Paperij, Prelatendom, Erastianerij, tegen alle goddeloosheden en tegen alles strijdig met de gezonde leer en kracht der godzaligheid, in het bijzonder tegen alle overheersing en inbreuk op het recht van Christus, de Koning van alle aardse koningen, om alleen als Koning over Zijn Kerk te regeren, omdat Hem alleen die eer toekomt...'

Daarna gaf hij rekenschap van de gronden waarop hij veroordeeld was. Het was omdat hij de tirannie van koning Jakobus niet kon erkennen, vanwege zijn weigering om belasting te betalen aan een dergelijk despoot en vervolgens omdat hij het wettig oordeel om ter verdediging wapens te dragen. Hij bestreed de handelswijze van de regering en van hun soldaten. Hij verklaarde als een Presbyteriaan te sterven. De door de kerk aanvaarde belijdenisgeschriften die op de vergadering van Westminster waren vastgesteld, onderschreef hij van harte, evenals de plechtige Verbonden.

Toen hij daar aan toe gekomen was, werd hij onderbroken door de gerechtsdienaar.

'Ik ben zo klaar', zo antwoordde hij.

Vervolgens zei hij nog 'dat men standvastig moest blijven, maar dat men bovenal, wie men ook was, er zeker voor moest zorgen deel aan Christus te krijgen, want dat er een storm op komst was. En zij die vreemdelingen van Christus waren, vermaande hij te breken met hun zonden door de bekering, opdat er niet een droevig getuigenis tegen hen zou zijn in de dag des Heeren.'

‘U die Gods volk bent, handhaaf onvermoeid de belijdenis van deze dag in uw staten en plaatsen en wat u ook doet, verzeker u van uw aandeel in Christus, want er nadert een storm die uw fundamenten zal beproeven. Schotland moet los zijn van Schotland, voordat de verlossing komt...’

Hierna dwongen ze hem op te houden, en bevalen hem op de ladder te klimmen zodat de strop om zijn nek gedaan kon worden. Daar bad hij met de woorden: *"Heere, ik sterf in het geloof dat Gij Schotland niet zult verlaten, maar dat Gij het bloed van Uw getuigen wilt maken tot het zaad der Kerk, en weer zult wederkeren en heerlijk zijn in dit land. Nu Heere, ik ben gereed, de bruid, de vrouw van het Lam heeft zich gereed gemaakt"*.

Toen de kap voor zijn gezicht werd geschoven, zei hij tegen de vriend aan wie het toegestaan was bij hem te blijven: "Vaarwel, weest ijverig in uw plicht, stel uw vrede met God door Christus. Er zal een grote beproeving over het overblijfsel komen dat ik verlaat. Ik heb hen overgegeven aan God. Vertel hen niet bezorgd te zijn, noch ontmoedigd in het handhaven van het getuigenis. Laat ze niet loslaten noch opgeven één van deze versmade waarheden. Houdt vast aan uw grond en de Heere zal u voorzien van onderwijzers en predikanten, en wanneer Hij komt zal Hij al deze verachte waarheden heerlijk maken op de aarde".

Op de ladder bad hij ook nog: *"Heere, ik sterf in het geloof dat U Schotland niet zult verlaten, maar dat U het bloed van Uw getuigen zult doen zijn het zaad van Uw Kerk. U zult wederkomen en in ons land zegepralen. En nu, Heere, ik ben gereed. De bruid, de vrouw des Lams heeft zichzelf bereid."*

De beul stootte hem hierna van de ladder af, waarbij de martelaar uitriep: ***'Heere, in Uw handen beveel ik mijn geest, want Gij hebt mij verlost, Heere, God der waarheid.'***

Helen Alexander – een vriend en lijder vanwege dezelfde zaak - wikkeld hem in zijn kleed, waarna Renwick begraven werd op het Greyfriars Kerkhof in Edinburgh, op een plaats waar criminelen begraven werden.

Renwicks dood werd de 7^e maart in een bijeenkomst te Blackgannoch herdacht. Zij besloten een ander te ordenen als predikant, Mr. Thomas Lining, die onlangs bevestigd was in de classis Embden.

Houston was gevangen genomen in Ierland, waar hij door het Hof teruggestuurd werd naar Edinburgh. De Covenanters bevrijdden hem 28-7-1688. Maar daarbij werd hij gewond en onbekwaam tot de bediening.

Renwick was de laatste predikant die als martelaar stierf. De laatste martelaar was George Wood, een jongen van 16 á 17 jaar oud. Hij werd gedood in het veld.

De verlossing van het land was nu niet ver meer. Vlak voor het aanbreken van de morgenstond van de nieuwe dag ging de laatste getuige heen. Hij wandelde in de voetstappen van Cameron en Cargill. Hij droeg hun profetenmantel met ere. Een vriend getuigde dat hij 'een Kaleb was die de Heere geheel volgde.' Hij vergeleek hem met John Knox, die het aangezicht van mensen niet vreesden.

Zo leefde en stierf de held die als een ster aan het firmament de nieuwe dag aankondigde. De nevels moesten nog zwichten voor de komst van Sions Vorst. De vervallen Kerk van Schotland verkeerde nog op de puinhopen van Jeruzalem, totdat de Zon van Gods tegenwoordigheid Schotland weer zou beschijnen. En deze morgenstond brak weldra aan.

Een monument tot zijn gedachtenis werd opgericht in 1828, te Moniaive, dichtbij de boerenwoning waar hij volgens de traditie werd geboren.

HET LEVEN VAN JAMES RENWICK

BESCHREVEN DOOR
JOHN HOWIE

James Renwick werd de 15e februari 1662 te Glencairn in het graafschap van Duinfries geboren. Zijn ouders waren niet rijk naar de wereld; maar hun godzaligheid strekte een ieder tot voorbeeld. Zijn vader Andrew Renwick was wever van beroep. Zijn moeder heette Elisabeth Corsan. Zij hadden veel kinderen gehad, die allen jong gestorven waren. Als zijn moeder de droefheid van haar moederhart hierover aan haar echtgenoot te kennen gaf, was hij gewoon te trachten haar te troosten met te zeggen, dat hij tevreden was, hetzij zijn kinderen leefden, of dat zij jong of oud stierven, als zij maar erfgenamen der eeuwige heerlijkheid zijn mochten. Zij kon hiermee evenwel niet voldaan zijn, want zij hield niet op den Heere in het gebed af te smeken, dat Hij haar een kind mocht schenken, die niet alleen een erfgenaam der eeuwige heerlijkheid zijn zou, maar die ook mocht leven, om Hem in zijn geslacht te dienen.

Als hierop James geboren werd, geloofde zij, dat dit kind haar als een antwoord op haar gebed geschonken was, en beloofde zij, onder heilige verbintenis, dit kind aan den Heere te zullen opdragen. Zij mocht tot haar grote blijdschap klaarblijkelijke getuigenissen ondervinden, dat de Heere deze teruggave van hetgeen Hij haar Zelf geschonken had, had aangenomen, Waarin zij ook bevestigd werd, als zij zag, hoe de Heere al vroeg genadig Zijn werk in dit kind vertoonde. Want toen hij ongeveer twee jaar was, bemerkte zijn moeder hoe hij al pogingen aanwendde om te bidden, zelfs toen hij nog in de wieg lag, hetwelk haar zulk een goede hoop en verwachting van hem deed koesteren, dat zij geloofde, dat de Heere met hem zijn zou, en hem in Zijn handen zou gebruiken als een werktuig tot een heilig einde. En als hij later zoveel versmading moest verdragen, en aan zovele gevaren en bezwaren was blootgesteld, begaf haar nooit dit vertrouwen, dat de Heere hem zou geleiden en hem van dit wereldtoneel zou afvoeren in een Hem verheerlijkende weg. Ook zijn vader, als deze de 15e februari 1679 stierf, sprak deze overtuiging uit, dat James' tijd in de wereld slechts kort zijn zou, maar dat de Heere hem voor een bijzonder werk zou gebruiken.

Nadat James Renwick de Bijbel had leren lezen, als hij omstreeks zes jaar was, stelde de Heere in Zijn genadige beschikking zijn geest reeds werkzaam, om hem als 't ware al op te leiden voor het werk, waarvoor hij bestemd was. De Heere verwekte in hem twijfelingen en allerlei gedachten omtrent de Schepper van alle dingen, hoe alles gemaakt was en tot welk oogmerk, en allerlei vreemde voorstellingen van onzichtbare werelden hierboven en beneden; hij kwam hierdoor in een gehele reeks van overpeinzingen, en dit bleef zo gedurende ongeveer twee jaren, totdat hij onder biddend zoeken en overdenken van het scheppingsverhaal tot een vast geloof geraakte, dat God alles gemaakt heeft, en dat alles wat Hij maakte zeer goed was. En evenwel later, nadat hij reeds tot een meer bevestigde staat gekomen was, verviel hij nog dieper in duisternis omtrent deze grondwaarheden, en werd hij zo aangevallen met verzoeken tot atheïsme, dat hij eens in het veld zijnde en naar de bergen ziende, uitsprak tevreden te zijn, dwars door dezelve heen te gaan, al waren het alles verterende ovens van brandende zwavel, als hij daardoor mocht geraken tot een verzekering van het bestaan van God. Door genade haalde de Heere hem echter uit deze verzoeking weer op, en bevestigde hem in de zoete klaarheid van een vaste verzekering van Gods bestaan en van zijn aandeel in Hem.

Van zijn prilste jeugd af, had hij zich tot plicht gesteld, zijn ouders stipt te

gehoorzamen. Hun bevelen, ook als zij er van gesproken zouden hebben, hem voor het een of ander ambt op te leiden, wilde hij niet veronachtzamen. Bestendig dreven echter zijn neigingen hem naar zijn boeken, totdat het de voorzienigheid behaagde hem van middelen te voorzien, die hem in staat stelden, zijn studies in Edinburgh op bekwaamere wijze voort te zetten. Velen koesterden zo hoopvolle verwachtingen van hem, dat zij alles aanwendden, wat zijn opvoeding maar ten voordeel strekken kon. Toen hij voor de universiteit klaar was, bevorderden zij zijn omgang met zoons van voorname lieden, opdat dit ten voordeel mocht strekken, beide van zijn en van hun studies. Maar, zoals het meestentijds gaat in gezelschappen van jongelieden, werd ook voor hem hier een weg geopend, die hem tot veel ijdelheden verleidde en hem verstrikte om te veel van zijn tijd te geven aan spel en andere uitspanningen. Het was in die tijd, dat enkelen, die hem niet kenden, deze omstandigheden gebruikten, om hem te beschuldigen van goddeloosheid en ondeugd, waarvan hij echter een groten afkeer had, en waarvan hij zelfs de schijn verfoeide.

Als zijn tijd aan de hogeschool ten einde liep, betoonde hij zijn vrees om God te onteren, door de eed van trouw (oath of allegiance) te weigeren, waarom hem ontzegd werd, met de andere kandidaten te mogen deelnemen aan de publieke plechtigheid, welke aan het verlenen van een graad verbonden was, maar hij ontving deze afzonderlijk te Edinburgh. Hierna vervolgde hij zijn studies, terwijl hij gedurende enige tijd bijzondere en verboden samenkomsten bijwoonde, om de Evangelie-instellingen te bedienen.

Maar als hij hierop begon te zien, hoe treurig het gesteld was met de getrouwheid van zelfs de afgescheiden leraars, geraakte hij wederom in moedeloosheid en donkerheid, niet wetende wat toch het eind zou worden van zulke afvallige praktijken, totdat hij na nauwkeurig naspeuren, die leraars vond die aan deze zonden geen deelnamen, waardoor hem meer licht opging. Hij had meer kennis bekomen van het Godonterende van die wegen, en zijn ijver was toegenomen. En als hij meer bevestigd werd in zijn geloof aan de rechtvaardigheid van de zaak der getrouwe leraars, ziende hoe kennelijk de Heere hen toeëigende en van de brandstapel tot Zich nam, als zij met grote standvastigheid, getrouwheid en geduld voor Hem getuigd hadden, en in het bijzonder die getrouwe leraar en martelaar Donald Cargill, van wiens terdoodbrenging de 7e juli 1681 hij getuige was; als hij dat alles aanschouwde, werd hij zo bewogen, dat hij besloot de zaak, waarvoor deze getuigen leden, de zijne te maken. En als hij naderhand nog lering en onderricht uit het Woord ontving omtrent deze dingen, werd hij zo gesterkt en bevestigd in zijn besluit, en werd dit met zulk een krachtige hand op zijn ziel verzegeld, dat de verzoeken, beproevingen, weerstand en tegenwerking, die hij tot zijn dood toe van alle kanten ondervond, hem niet in het minst konden doen wankelen in zijn aankleven aan deze zaak. Overeenkomstig deze overtuiging, gevormd op grond van het Woord en de rede, begaf hij zich in oktober 1681 met enige dezer getrouwe getuigen van Christus naar een vergadering, en sprekende over de belijdenis van enige martelaren, die kort geleden ter dood gebracht waren (hij was er steeds op uit hun aanspraken zo volledig mogelijk op te vangen en goed in zijn geheugen te bewaren) strekte hij hen ten eerste tot stichting door zijn aangenaam gesprek. Hij toonde hun aan, hoe het hem griefde en bedroefde, dat zoveel mensen de hulppredikers (curates) gingen horen, die pleitten voor het betalen van belastingen, de autoriteit van de tiran verdedigden, enz.; en hoe treurig hij het vond, dat niemand een formeel getuigenis hier tegenoverstelde; en hij eindigde met te zeggen, dat het een grote verlichting voor zijn gemoed zijn zou, als hij een overblijfsel zou kunnen vinden, waarbij hij zich kon voegen om met kracht te getuigen tegen de afvalligheden

der tijden, en dat hij niets liever zou wensen dan hierin van enige dienst te zijn.

Het kon niet anders of weldra moesten veler ogen op hem vallen, zodra hij zich onder deze vervolgden begeven had. Als enigen er van spraken, om de lichamen der martelaren, onlangs op de Gallowea omgebracht vandaar weg te nemen, was Renwick direct bereid hiertoe over te gaan en nam hij zelf een werkzaam aandeel hierin. De oprechte zoekers van God in die dagen, die het gehele land over verspreid en verstrooid waren, en die het Getuigenis zoals Cameron en Cargill het hun aan het eind van 1681 hadden nagelaten vasthielden, kwamen overeen zoveel mogelijk voeling met elkander te houden, om elkanders meningen steeds te kennen, opdat daardoor de eenheid bevorderd werd, en geen afwijkingen ter rechter noch ter linkerhand mochten plaats vinden. Het was in die tijd, dat zij besloten tot het bekend maken van de declaratie te Lanark op de 12e januari 1682, en het was Renwick, die gebruikt werd, om ze overal te verspreiden. Hij had evenwel zijn hand niet gehad in het opstellen daarvan, anders zou het met zorgvuldiger gekozen woorden samengesteld geweest zijn; want hoewel hij zijn goedkeuring gaf aan de daarin vervatte zaak, erkende hij, dat er enige zeer onvoorzichtige uitdrukkingen in voorkwamen.

Als zij na de verspreiding van deze declaratie weer een samenkomst hadden, en bevonden hoe dat hun van alle zijden verweten werd, en berichten over hen uitgestrooid werden, zowel in hun eigen land als buiten hetzelve, alsof zij de leerstellingen van de Kerk van Schotland verlaten hadden, dacht het hun goed Alexander Gordon van Earlstown naar Holland te zenden, opdat hij hun zaak verdedigen en rechtvaardigen mocht. En om aldaar dat medegevoel af te smeken, dat zij van hun eigen landgenoten niet verkrijgen konden. Door genade was de uitkomst van deze poging zo bemoedigend, dat hierdoor een deur geopend werd, waardoor voorzien kon worden in een opvolging van getrouwe leraars, en wel door sommigen daarheen te zenden, opdat zij een opleiding tot het leraarsambt konden ontvangen. Dientengevolge ging Renwick met nog enigen naar Holland. Zijn kameraden waren hem voor, en zeilden eerder af dan hij, hetgeen hem ongeduldig maakte, om hen te volgen; evenwel gaf hij bij zijn vertrek aan een vriend te kennen, dat hij voorzag, daar zij niet tezamen vertrokken waren, er ook iets in de weg zou komen, dat hun gezamenlijke terugkomst zou verhinderen. Dit kwam ook zo uit, want Mr. Flint, die toen al vooruit gegaan was, keerde niet met hen terug, daar hij van de zuivere leer afviel.

Toen hij in Holland aankwam, werd hij naar de Hogeschool te Groningen gezonden. Aangedreven door het besef van de nood zijner vrienden in Schotland, die verlangden naar zijn werk onder hen, en door zijn vurige begeerte, om daarin bezig te zijn studeerde hij met zoveel ijver en goed gevolg, dat hij weldra zover was, dat hij in de heilige dienst bevestigd kon worden. Om dit te bespoedigen begaf zijn vriend Robert Hamilton, die zich zeer verdienstelijk gemaakt heeft jegens hen, die daarna de vruchten van Renwicks arbeid plukten, zich tot dien einde tot Ds. Brakel, een godvruchtig Hollands leraar. Deze was zeer ingenomen met het voorstel, en gaf de raad hem in Emden te doen bevestigen; maar dit kon niet geschieden, aangezien de voornaamste persoon voor dit werk aldaar, naar zijn mening een Coccejaan was. Hierop verzocht Mr. Hamilton aan de Classis van Groningen het op zich te willen nemen, hetgeen van harte ingewilligd werd. Als naar de attestatie van Mr. Renwick gevraagd werd en naar die van twee anderen, die ook geëxamineerd zouden worden, was die van hem reeds in orde, als die der anderen er nog niet waren. Hoewel in een

enigszins ruwe vorm opgesteld, werd zij toch in alle opzichten aan de gestelde eisen voldoende bevonden. Hierop vergaderde de Classis en werden zij binnengeroepen, waarop zij in een rede een openlijk protest uitspraken tegen de verkeerde vormen en dwalingen, die in hun kerk in zwang waren. Zij waren echter zoverre van hieruit aanstoot te nemen, dat zij na een ernstig en plechtig beraadslagen, verklaarden, dat het de zake Gods was, en dat zij het kostte wat het wilde, op de ingeslagen weg zouden voortgaan, al waren zelfs de prinsen der aarde daartegen gekant. Zij zouden alle drie tegelijk geëxamineerd worden, doch als enige moeilijkheden tussenbeide kwamen, werd dit werk betreffende de twee anderen uitgesteld. Het was aldaar gewoonte, dat ieder, die geëxamineerd werd, twintig gulden betaalde voor het gebruik van de kerk; in dit geval wenste de Classis de kosten voor haar eigen rekening te nemen. De volgende moeilijkheid was dat niemand toegelaten werd, tenzij hij hun Catechismus onderschreef; en bemerkende, dat hun vormen en afwijkingen daarin goedgekeurd werden, weigerde Mr. Renwick beslist hiertoe over te gaan, zeggende, dat een plechtig verbond hem verbood dit te doen. Dit geleek alles te zullen bederven, maar eindelijk werd goedgevonden, dat hij de Geloofsbelijdenis en de Catechismus van de Kerk van Schotland zou onderschrijven, iets dat nooit tevoren in dat land voorgevallen was. Dit werd aangenomen.

Als de dag waarop hij in de heilige dienst bevestigd zou worden, gekomen was, werd Mr. Renwick op plechtige wijze binnengeroepen. Nadat hij enige tijd in het gebed doorgebracht had, begon het examen, dat duurde van tien uur in de ochtend tot twee uur in de middag. Daarna werden zijn vrienden, die in de kerk waren, waaronder ook zijn hooggeachte vriend Mr. Hamilton en een ouderling van de Kerk van Schotland, binnengeroepen om getuigen te zijn van het opleggen der handen. Nadat de gebruikelijke toespraak of vermaning tot hem gericht was, werden onder gebed hem de handen opgelegd, terwijl de gehele Vergadering in tranen wegsmolte. Hierna hield hij een rede tot de Classis. Allen waren door deze plechtigheid zo getroffen, dat de president, gedurende de maaltijd, waaraan ook hij en zijn vrienden genodigd waren, te kennen gaf, welk een groot genoegen de broederen in Mr. Renwick gehad hadden. De gehele tijd, die hij voor hen stond, was hij in hun oordeel zo vervuld met de Geest Gods, dat het scheen alsof zijn gelaat blonk, en nooit tevoren hadden zij zó de tegenwoordigheid Gods bevonden bij enige gelegenheid als onder deze bevestiging.

Toen dit alles afgelopen was, openbaarden zich nog enige beletselen, die, als zij eerder gekomen waren, de bevestiging zouden tegengehouden, in elk geval voor enige tijd vertraagd hebben. Dezelfde dag namelijk deelde Mr. Brakel hun mee, dat door de Schotse predikanten te Rotterdam een formeel geschrift ingezonden was, behelzende zware beschuldigingen tegen het verdrukte Schotse volk, waarvan zij óf zich rechtvaardigen moesten, óf de bevestiging moest uitgesteld worden. Maar daar dit wat Renwick betrof te laat kwam, liep dat op niets uit.

Na zijn bevestiging gevoelde Renwick een vurige begeerte in zich, om zijn talenten aan te leggen ten voordele van zijn broederen, het arme vervolgde volk in Schotland. Door de Classis voorzien van uitstekende getuigschriften met betrekking op zijn inwijding tot het leraarsambt en zijn geleerdheid (vooral in de Griekse en Hebreeuwse talen), begaf hij zich, na een schip gevonden te hebben, te Bril scheep. Maar onderwijl het schip door tegenwind opgehouden werd, werd hij zó lastig gevallen door enige goddeloze passagiers, die hem op des konings gezondheid wilden doen drinken, dat hij besloot dit schip te verlaten, en hij zich op een ander begaf, dat naar Ierland zou varen. Een storm noodzaakte hen in Ryehaven in Engeland te landen, en wel ter tijd

als daar zoveel te doen was, naar aanleiding van de Ryehouse samenzwering, hetgeen hem in nog geen klein gevaar bracht; maar na vele bezwaren ter zee, kwam hij veilig te Dublin aan. Hier had hij vele twistgesprekken met de predikanten daar, wegens hun dwalingen en hun onverschilligheid omtrent de zaken der religie en vermaande hij hen op zulk een overtuigende wijze, dat hij hen niet verliet zonder dat zij in hun consciënties gevoelden, dat hij een godzalig en ijverend jongeling was, hetgeen hem nog tot het verkrijgen van een spoedige reisgelegenheid naar Schotland bevorderlijk was. Op deze reis ontmoette Renwick reeds vele grote gevaren, en tevens werd hij gewaar, dat hij aan meerdere niet ontgaan zou. Hij wist niet waar en hoe hij zou landen, daar alle havens streng bewaakt werden, en de schipper weigerde hem te laten gaan, tenzij hij zijn naam te kennen gaf. Ten laatste werd deze echter overgehaald, om hem gelegenheid te geven de kust te bereiken. Zo begon hij nu zijn vermoeiend omdolen op een onzekere toekomst door een onbekende wildernis, onder een vreemd volk, aangezien hij nog niemand der verenigde broederen kon bereiken.

In september 1683 begon Renwick zijn leraarswerk in Schotland, de standaard van het getuigenis voor Christus opnemende, waar die opgesteld en weer neergevallen was met de dood van de vorige getuigen Cameron en Cargill. In de kracht zijns Meesters ondernam hij het werk verder voort te zetten en te handhaven, ondanks alle tegenstand van hen, die onvermurwbaar schenen voor gevoel en rede. Het was onder al deze moeilijkheden, dat hij ontvangen werd door een arm, verdrukt volk, die alle wereldse genoegens opgeofferd hadden, omwille van hun godsdienst. Zijn eerste openbare samenkomst had plaats in de moeraslanden nabij Darheid, waar hij het ter hunner onderricht en te zijner rechtvaardiging tegenover zijn tegenstanders dienstbaar achtte, hen mee te delen, hoe hij tot het leraarsambt geroepen was en waarom hij getrouw wenste te blijven aan zijn roeping; ook gaf hij zijn gevoelens te kennen omtrent de geschilpunten, die toen in dispuut waren, in het bijzonder omtrent de leraars en de afval, hen aantonende met wie hij zich niet verenigen kon, en zijn redenen waarom; en ten laatste zei hij hen, op welke gronden hij stond, en besloten was te blijven staan, zelfs al zou hij die onder 's Heeren bijstand met zijn bloed moeten bezegelen.

Hierna begon de vader der leugenen een vloed van laster over hem uit te spuwen, om daardoor zijn naam en zijn werk, zo het mogelijk ware, te bezwalken en in verachting te brengen. Door velen werd aan deze lastertaal geloof gehecht, en ijverig werd ze overal uitgestrooid, niet alleen onder de goddeloze mensen maar zelfs onder de belijders. Sommigen zeiden, dat hij alle Schotse leraars in de ban gedaan had, en anderen, dat hij dit zelfs nog na hun dood had gedaan; terwijl hij alleen met reden te kennen gegeven had, waarom hij, in de tegenwoordige omstandigheden, geen gemeenschap met hen onderhouden kon. Anderen reiden, dat hij geen Presbyteriaan was, en dat hij slechts het zaaien van verdeeldheid beoogde; maar de waarheid was, dat hij een openlijk getuige was tegen de Presbyterianen, in alles waarin zij van het verbondswerk der Reformatie waren afgeweken. Weer anderen beweerden, dat hij een aanhanger van vreemde sekten was, een Independent, een Wederdoper of wie weet wat voor zonderling. Als hij bij gelegenheid te Newcastle en in Northumberland kwam, werden zij ook daar, evenzo als elders, aan hem geërgerd wegens zijn openhartige vrijmoedigheid en het bestraffen hunner boze wegen, en verklaarden zij nooit tevoren door enige Presbyteriaan zo straf behandeld te zijn.

Van alle kanten werd hem toegevoegd, dat hij geen gezonde leer verkondigde. Men zei van hem, dat hij maar als door een toeval, als met de worp van een dobbelsteen, op het toneel verschenen was, en meer leugentaal op dat gebied, voldoende weerlegd

door het voorgaande. Anderen zeiden weer, dat hij en zijn volgelingen de beginselen van Gibb voorstonden of de ijlhoofdige en verfoeilijke godslasteringen van die ketter aankleefden, waar moord en doodslag mee in verband stonden, tegen al welke schandelijke verdichtselen hij zich verdedigen moest. Ja, sommige leraars, die meer ernst schenen voor te wenden, om het volk vooringenomen tegen hem te maken, zeiden, dat zij de Heere in deze gezocht hadden, en dat het hen bekend gemaakt was, dat zijn werk nooit de Kerk van Schotland noch enige ziel daarin ten voordeel strekken zou, verzekerende dat eerlang hij en zijn volgelingen verbroken zouden worden en tot niets komen, hen vergelijkende met Jannes en Jambres, die Mozes tegenstonden. Onder al deze beproevingen werd hij opmerkelijk ondersteund, en ging hij voort in zijns Meesters werk, dewijl er nog veel voor hem te doen was.

Intussen kwamen al deze geruchten, welke het land doorgingen, ook ter ore van de Grote Kerkenraad, (de Geheime Raad te Edinburg) en in woede ontstoken door de berichten, die zij van alle kanten ontvingen, aangaande zijn prediken in de velden, zetten zij een wreder en hittiger vervolging tegen hem op touw, dan waaraan ooit iemand vóór hem in het land was blootgesteld geweest, ja dan ooit de meest befaamde booswicht had te verduren gehad. Na een proclamatie afgekondigd te hebben waarin hij als een verrader, rebel, enz. uitgekreten werd, gingen zij nog voort zijn volgelingen te vervolgen met alle gestrengheid, die helse furie en boosaardigheid ingeven of uitvinden konden. Maar integendeel, hoe meer zij tegen hen te keer gingen, des te meer namen zijn aanhangers toe en vermenigvuldigden.

In 1684 namen de moeilijkheden, die zijn vijanden hem in de weg legden, en de ontmoedigingen, die hij van de zijde van zekere soort zijner vrienden die hem tegenwerkten ondervond, hand over hand toe. Ja, van bijna alle zijden werd hij benauwd. Evenwel wilde hij het prediken geen enkele dag nalaten; hij bleef onvermoeid en onverschrokken in zijn werk.

Dit had tengevolge, dat de vijandige predikanten een beschuldiging tegen hem inbrachten, dat hij zich indrong in het werk van andere leraars, zeggende, dat wanneer een predikant aangewezen was, om op zekere plaats te prediken, hij dan ook onverwachts in diezelfde parochie verscheen en daar preekte; om hun bewering te staven, haalden zij aan, dat hij op zekere tijd naar Paisly gekomen was, als daar een ander preekte; doch de waarheid was, dat hij van verscheidene belijders daar een beroep gehad had, zonder dat hij echter wist, dat in die gemeente een ander was. Het gebeurde veel, dat hij wel eens in de kerken preekte, wanneer óf buiten het weer gevaar opleverde, óf als zij met het oog op geheimhouding en veiligheid van iedere andere plaats uitgesloten waren. Maar mocht dit indringing genaamd worden, als zij soms in de kerken slopen, omdat zij buiten niet konden staan, of zich niet durfden laten zien?

Als gevolg van een barbaarse beschuldiging tegen hem voortgebracht, begonnen in dit jaar de soldaten ijveriger te worden in hun pogingen, om hem uit te vinden en te achtervolgen.

Dikwijls ontkwam hij op opmerkelijke wijze uit hun handen. In het bijzonder in de maand juli 1684. Hij ging toen naar een samenkomst. Een landman zag aan hem dat hij vermoeid was en gaf hem een paard om daarop enige mijlen te rijden. Plotseling werd hij echter verrast door luitenant Dundas en enige dragonders. De twee vrienden die bij hem waren werden ernstig gewond en gevangen genomen. Hij ontkwam echter uit hun handen en ontvluchtte in de richting van de Dungavel hill, maar hij werd zo kort door hen gevolgd, terwijl zij gedurig op hem vuurden, dat hij wel genoodzaakt

was van zijn paard af te springen, waarbij hij zijn mantelzak met vele papieren verloor. Geen andere uitweg ziende, vluchtte hij in de richting van een grote hoop stenen, waar hij voor een ogenblik uit gezicht rakende, gelegenheid vond in een holle plaats, die hij daar zag, te kruipen. Als hij zich daar onder ernstig smeken aan God overgaf, zijn leven of dood in Zijn handen stellende, kwam, terwijl hij geloofde dat hij voor nog groter werk gespaard zou worden, dit gedeelte der Schriftuur hem gedurig voor: wijk van mij alle gij werkers der ongerechtigheid (Ps. 6:9), tezamen met: want Hij zal Zijn engelen van u bevelen, dat ze u bewaren in al uwe wegen (Ps. 91:11). Ondertussen zocht de vijand de heuvel aan alle kanten af, doch werd klaarblijkelijk afgehouden van daar te zoeken, waar hij verscholen was. Aan vele dergelijke smartelijke en wanhopige vervolgingen, waren hij, en zij die bij hem waren, blootgesteld. Dikwijls verkeerde hij gehele dagen en nachten in de woeste plaatsen van het land, zonder dat hij een mogelijkheid zag de woede van degenen die hem achtervolgden te ontkomen.

In ditzelfde jaar op de 4e september 1684 werd hij vogelvrij verklaard, terwijl aan eenieder verboden werd hem huisvesting te verlenen of van iets te voorzien, geen voedsel, drinken, onderdak, schuilplaats of iets dat hem verkwikken kon, mocht hem verstrekt worden; iedere schout werd bevolen te trachten hem in handen te krijgen, waar zij hem maar vinden konden, en hem naar de gevangenis over te brengen. Het gevolg was dat de vervolgte Kerk in ongelooflijke engten geraakte, niet slechts in gevaar van vermoord te worden, maar zij waren ook blootgesteld aan hongersnood, koude, ontberingen, enz. In deze verlegenheid, zijnde evenmin in staat om te vechten, als in de gelegenheid om te vluchten, zagen zij zich genoodzaakt opnieuw een verweerschrift op te stellen waarin zij aantoonde in hoeverre zij overeenkomstig de beginselen, praktijken en verplichtingen door onze hervormers in het Covenant (Verbond) goedgekeurd, verbonden waren en in beoefening mochten brengen, die buitengewone vrijheid, welke hen machtigde recht uit te oefenen over de verslindende roofdieren, die openlijk hun dagwerk maakten van het vervolgen van onschuldigen. Als deze zaak eerst voorgesteld werd, was Renwick daar enigszins tegen, vreemde de treurige gevolgen, die hieruit voortvloeien mochten; maar als hij overwoog, dat de ernst der zaak geen uitstel gedoogde, gaf hij zijn toestemming en werkte hij tot de bekendmaking daarvan mee. Dienvolgens werd hetzelfde op de 8e november 1684 aan verschillende marktkruizen en kerkdeuren bekend gemaakt.

Na het bekend worden van deze declaratie, scheen het alsof woede en smaad om de voorrang streefden, om de opstellers en bekendmakers van hetzelfde om het hardst op het lijf te vallen. De Grote Raad vaardigde een proclamatie uit, om ieder op te sporen, die hierin zijn hand gehad had, of zelfs niet wilde ontkennen hierin meegewerkt te hebben; niemand boven de zestien jaar mocht zonder pas reizen, en eenieder die een hunner zou kunnen aanwijzen, zou voor beloning 500 merks per persoon ontvangen. Verder mocht iedereen de eed van afzwering afvragen, zodat de verzoeking en het gevaar zo verschrikkelijk toenamen, dat velen op staande voet in het veld doodgeschoten werden; anderen, die de eed weigerden, werden voorgebracht, beschuldigd en op dezelfde dag terechtgesteld; ja, bij terechtstellingen werd zelfs de toeschouwers gevraagd, of die mensen dat met recht aangedaan werd of niet. Als Renwick met een angstig en bedroefd hart al deze treurige gevolgen zag, hoorde men hem dikwijls zeggen, dat hij, hoewel vrede hebbende met de strekking en de bedoeling der declaratie, van harte wenste, dat zij nooit bekend gemaakt was.

Toen het jaar 1685 aangebroken was, ging het al niet beter. De vijanden begonnen het zich tot een eer te stellen als de een de ander kon voorbijstreven in het pogen om zoveel mogelijk deze arme omdolende bergmensen, zoals ze hen noemden, om te brengen. Maar als zij al hun kruit verschoten hadden, waren zij nog niets dichterbij hun doel, dan toen zij begonnen, want hoe meer zij verdrukt werden, hoe meer zij vermenigvuldigden. Het braambos brandde, doch werd niet verteerd, omdat de Heere daarin was.

Als Karel II gestorven was, en de hertog van York, een verklaard papist, in februari 1685, tot koning uitgeroepen werd, kon Renwick deze gelegenheid niet voorbij laten gaan, om te getuigen tegen het overweldigen van het landsbestuur door een papist, en tegen diens oogmerk om het verbondswerk der Reformatie omver te werpen, en het Pausdom in te voeren. Dientengevolge gingen hij en 200 man de 28e mei 1685 naar Sanquhar, en publiceerden daar de declaratie, die later de Sanquhar Declaration genaamd werd.

Ondertussen was de graaf van Argyle met zijn expeditie in het veld verschenen, en Renwick werd veelmalen aangezocht zich bij hen te voegen. Hij erkende echter wel het loffelijk en eervol streven van Argyle, en sprak met zeer veel achting van hem, en hij verklaarde ook wel met hem te willen samenwerken, als het geschil en de verklaring maar op goede gronden voorgedragen werden, maar omdat hij de zaak niet in overeenstemming vond met de oude voorschriften van onze Schotse Covenants (Verbonden), kon hij niet met hen verenigen, hetgeen hem een nieuwe reeks van moeilijkheden en versmading bezorgde, en wel van alle zijden, en niet het minst van de Indulgenten.

In het jaar 1686 gevoelde Renwick zich gedrongen, om nog meer openlijk en duidelijk te getuigen tegen de misbruiken en afvalligheden der tijden, waardoor hij weer meer tegenwerking en tegenspraak van alle zijden ondervond, terwijl ontmoedigende en troosteloze bejegeningen, zelfs van hen die hem vroeger volgden, zijn deel werden. Van verschillende kanten ontving hij brieven, waarin hij op allerlei wijzen beschuldigd werd. Een der leraars, die met Argyle meegekomen was, schreef een zeer wraakzuchtige brief tegen hem, die Renwick in 't brede beantwoordde. Ook Alexander Gordon, die zich vroeger met de vervolgdenden verenigd had, strooide lastertaal van hem uit in zijn eigen land en daarbuiten. Hierbij voegde zich nog Robert Cattcart van Carrick, die een zeer smadelijk schotschrift tegen hem schreef, waar tegenover Renwick zich echter in de duidelijkste bewoordingen rechtvaardigde. Maar Robert Cattcart hierdoor niet bevredigd, tekende uit naam zijner vrienden in Carrick en het graafschap Wigtown, schoon de helft hunner hiervan niets wisten, protest aan tegen het prediken in en bezoeken van hun gebieden, zodat hij met David klagend aanheffen moest: Zelfs de man mijns vredes, op welke ik vertrouwde, die mijn brood at, heeft de verzenen tegen mij grotelijks verheven.

Niettegenstaande dit alles had hij in Alexander Peden steeds een getrouw en ijverig worstelaar aan zijn zijde gevonden. Deze beschuldigers wisten het echter nog zover te brengen, dat Peden (stierf 28-1-1688) kort vóór zijn dood verklaarde niet met Renwick mee te gaan. Vóórdat hij stierf bezocht Renwick hem nog, en verklaarde hij deze hoe hij ingelicht was, waarop Renwick hem zijn wedervaren mededeelde, met het gevolg, dat Peden zich geheel één met hem verklaarde.

Dergelijke gevallen smartte Renwick echter zeer. Hij hield echter niet op het land door te gaan met prediken, catechiseren en dopen. Galloway doorgaande vond hij aldaar een protestschrift in zeer onbeschaamde uitdrukkingen tegen hem uitgegeven. Het was

ondertekend door een zekere Hutchison en gesteld op naam der belijders tussen de rivieren Dee en Cree. Bij gelegenheid van een openbare samenkomst in die streek las hij dit geschrift voor, nadat hij gepredikt had uit Psalm 2:2 met een voorafpraak uit Psalm 15. Hij liet het volk weten wat in hun naam gedaan was, hij gaf zijn oordeel daarover, en hoe hiermee getracht werd, verscheidene hoofdstukken hunner zo duur gekochte reformatie omver te werpen, vermanende hen, wanneer er daar tegenwoordig waren die hun goedkeuring hieraan gehecht hadden, dit spoedig te herroepen, en geen deel te nemen in zulk een ongerechtigheid.

Na deze behaagde het de Heere hem enigszins verlichting van zijn last aan te brengen, want terwijl zijn werk vermeerderde en de bezwaren verdubbelden, beschikte de Heere tot zijn hulp David Houston van Ierland en Alexander Shields, die zich bij hem voegden, om tezamen tegen de landszonden te getuigen. (Shields werd geordend tot leraar december 1686) Dit strekte zeer tot zijn verkwikkingen en was hem tot grote voldoening, want het stelde hem ook in staat een antwoord te geven aan hen, die hem verweten, dat hij met geen andere leraar verenigen, ja zelfs geen ontmoeten wilde. Deze laster was hierdoor weerlegd, en overigens had hij ook voldoende blijken gegeven, dat hij gaarne met andere leraars in aanraking komen wilde, opdat zij met hem verenigen mochten, waarvoor hij Schotland en Engeland afreisde, maar overal werd hij met verachting afgewezen. Eens zond hij een vriend naar een leraar van naam in Glendale in Northumberland, maar tevergeefs. Op een andere tijd bevond hij zich in dezelfde landstreek ten huize van een voorname dame, waar, door een beschikking der Goddelijke voorzienigheid juist Dr. Rule een bezoek kwam afleggen. Renwick was in een ander vertrek, en hoorde hoe hij haar trachtte te overreden, om wanneer Mr. Renwick daar langs kwam, hem niet in haar huis te ontvangen of te ontmoeten. Hij vroeg hierop Dr. Rule te mogen spreken, aangezien de persoon die hij zoeven genoemd had in huis was, en gaarne met hem over het te zijnen laste gelegde spreken wilde. Deze weigerde dit echter.

Hierna was er weer iemand, die valse berichten van hem overbracht aan de Hollandse predikanten. Deze kwam terug met een raadgeving van Brakel aan Renwick en anderen, maar daar uit deze brief een godzalige geest ademde, in tegenstelling met die van hem, die Brakel ingelicht had, vond hij geen reden zich daardoor verongelijkt te achten. Koelman, een andere beroemde Hollandse godgeleerde, keerde zich echter door deze laster van hem af. Het was jammer, dat zulk een groot man zich in deze zó lichtgelovig betoonde. Dit alles kon hem echter niet van zijn stuk brengen, zijnde ten volle besloten dit en meer voor de zaak van Christus te lijden.

In 1687 werd de 12e februari een proclamatie uitgevaardigd, welke de gematigde Presbyterianen toestond in hun woningen bij elkaar te komen, om de Indulgence leraars te horen, terwijl het prediken in het veld met de uiterste gestrengheid vervolgd moest worden. De 28e juni werd een tweede proclamatie afgekondigd, die allen toestond de godsdienst binnenshuis uit te oefenen, zoals ze dat zelf verkozen.

De 5e oktober verscheen een derde proclamatie, die bekend maakte, dat alle leraars en toehoorders, die in het open veld bijeenkwamen, zouden worden vervolgd met de uiterste gestrengheid, waartoe de wet recht gaf; dat alle afgescheiden leraars, die in hun huizen prediken zouden, niets leren mochten dat de harten van het volk van het Gouvernement zou kunnen vervreemden, en dat de schouten en andere betrokken regeringspersonen steeds bekend zouden moeten zijn met die plaatsen, welke voor predikdoeleinden gebruikt werden. Deze proclamatie scheen een inwilliging van een

verzoek om predikvrijheid, gedaan uit naam van alle Presbyteriaanse predikanten, op de 21e juli 1687.

Renwick achtte het nu zijn plicht, zich te verklaren niet alleen tegen hen die deze vrijheid toestonden, maar ook tegen hen die ze aannamen, waarschuwend het volk tegen het gevaar dat aan toestemming hierin verbonden was. De Indulged leraars waren hierdoor zo verbitterd, dat zij bij iedere gelegenheid op hun samenkomsten hun gal tegen hem uitspuwden, noemende hem een indringer en Jezuït, een witte duivel, iemand die het land doorging met des duivels witte vlag in top, en die de Kerk van Schotland meer kwaad gedaan had dan deszelfs vijanden sedert de laatste twintig jaren. Zij verspreidden geschriften door het land, die ze het voorkomen gaven alsof ze van hem afkomstig waren, om hem maar gehaat te maken. Inderdaad waren deze echter niets dan verdichtte opstellen, waardoor zij slechts hun eigen bedrog ontdekten. Dit alles kon echter Renwick niet van de ingeslagen weg afbrengen. Nutteloos verschoten zijn vijanden hun pijlen op hem. Hij was het doelwit der bozen en veracht door blote belijders, die van geen ongemakken weten wilden; terwijl weer anderen hem met bewondering op al zijn wegen gadesloegen. Terwijl zijn uitwendige mens afnam, groeide zijn inwendige mens van dag tot dag, en hoe minder vrede en gemak hij in de wereld ontmoette, des te meer groeide zijn ijver in het waarnemen van zijn leraarsambt, het voltooien der taak die op hem rustte. Terzelfder tijd verzwakte hij zodanig, dat hij geen paard meer kon bestijgen of berijden, zodat hij geholpen moest worden, om de plaats der prediking te bereiken; evenwel klaagde hij hierover nooit. Ondertussen werd de vervolging tegen hem zó hevig, dat in minder dan vijf maanden na de Akte van Verdraagzaamheid, vijftien maal een wanhopige poging gedaan werd om hem te vangen. Ter aanmoediging hiervan, werd een beloning van honderd pond sterling uitgelooft aan ieder die hem en nog enige anderen, dood of levend, zou weten over te leveren.

In het jaar 1688, toen zijn loopbaan snel ten einde liep, wilde hij nog een blijvend protest daarstellen, gericht tegen hen die de Akte van Verdraagzaamheid (Toleration) hadden geschonken, en hen die ze hadden aanvaard. Tot dien einde begaf hij zich naar Edinburgh. Op zijn weg derwaarts, was hij te Peebles bijna door zijn vervolgers gegrepen geworden. Te Edinburgh aangekomen had hij geen rust, totdat hij het stuk, hetwelk hij met nog enige anderen opgesteld had, op zijn bestemming bezorgd had. Toen hem bij onderzoek bleek dat er op korte termijn geen bijeenkomst of synode van leraars, die de Akte van Verdraagzaamheid hadden aangenomen, zou plaats hebben, begaf hij zich naar

Mr. Kennedy, een zeer gezien predikant onder hen, en die naar hij hoorde preses was, wie hij het protestschrift overhandigde. Daarna liet hij tevens dit geschrift in druk geven, als zijn getuigenis tegen de Akte van Verdraagzaamheid.

Vandaar begaf hij zich naar Fife alwaar hij enkele sabbatten predikte, en op de 29e januari hield hij zijn laatste predikatie te Borrowstownes. Hierop keerde hij naar Edinburgh terug, alwaar bij zijn intrek nam ten huize van een vriend op Castlehill, een handelaar in ongeregelde goederen. Zijn gewone omzichtigheid niet in acht nemende, een teken dat zijn tijd daar was, werd die nacht het huis waar hij verblijf hield ontdekt, door een zekere John Justice, een tolbeambte. Hij hoorde hem in de familiekring hardop bidden, en vermoedende wie het was, begaf hij zich des morgens van den 1e februari naar het bewuste huis en voorgevende, dat hij verboden goederen zocht, verschaft hij zich toegang. Toen Mr. Renwick aan de deur verscheen, sprak Justice hem met de volgende woorden aan: "Zowaar als ik leef, dit is Renwick." Waarop hij

zich naar de straat begaf, om hulp in te roepen, om Renwick aan de wacht uit te leveren.

Ondertussen trachtte Renwick, met nog twee anderen, door een andere deur te ontkomen, doch zij werden door de handlangers van Justice tegengehouden. Hij loste hierop een pistoolschot, waardoor de aanvallers ruimte gaven, maar terwijl hij hen passeerde, gaf een hunner gewapend met een lange stok, hem een slag tegen de borst, tengevolge waarvan hij niet zo goed meer uit de voeten komen kon. Langs de Castle Wynd gaande in de richting van de Cowgawhead (Koepoort) verloor hij zijn hoed en werd hij door een man op straat opgemerkt, die hem wist te grijpen, terwijl de twee anderen ontkwamen.

Hij werd meegenomen naar de wacht en daar enige tijd vastgehouden. Als Graham de kapitein van de wacht, Renwick, die iemand van jeugdig en zachtaardig voorkomen was, zag, riep hij uit: "Wat! is deze jongeling de Renwick, die de natie zoveel last bezorgd heeft." Op dat ogenblik kwam de baljuw Charters daar binnen en begon hem op onbeschofte wijze te beschuldigen van ongeoorloofde praktijken, die hij evenwel met welverdiende minachting beantwoordde.

Daarna werd hij geleid voor een rechtbank van de Kerkvergadering. Als Graham hem afleverde hoorde men hem zeggen: "Nu heb ik Renwick aan de Presbyterianen overgeven, laat ze met hem doen, wat zij goed achten" Wat gedurende deze terechtzitting voorviel is niet bekend.

Hij werd hierop in de kerker opgesloten en in ketenen vastgelegd. Zodra hij alleen was begaf hij zich tot zijn God in het gebed, zijn leven als een vrijwillig offer aan Hem aanbiedende. Hij smeekte om volhardende genade, en dat zijn vijanden belet mocht worden zijn lichaam te pijnigen. Deze beden werden kennelijk verhoord, zoals ook voor zijn executie dankbaar door hem erkend werd. Voordat hij zijn vonnis ontving, werd hij nog voor de kanselier, ten huize van de Burggraaf van Tarbet, geleid, om onderzocht te worden betreffende zijn gevoelens aangaande de autoriteiten van koning Jakobus II, de schatting, en het dragen van wapens tijdens veldpredikaties. Hij beantwoordde zijne beschuldigers zó vrijmoedig en overtuigend, dat alle aanwezigen verbaasd waren. De reden, waarom hij aangaande de schatting onderzocht werd, was, dat men een zakboek bij hem gevonden had, waarin notities voorkwamen uit twee predikaties, die hij over dit onderwerp gedaan had. In hetzelfde boek hadden zij enkele hoofdletters gevonden, die betrekking hadden op de namen van zekere personen, en daar de rechters erop stonden, te weten wie daarmee bedoeld werden, en hij eensdeels bevreesd was voor de pijnbank en anderzijds bedoelde personen buiten hun bereik waren, kwam hij openhartig daarvoor uit. Door deze openhartigheid werden ze zachtmoediger jegens hem gestemd.

Als de kanselier hem vroeg, welke geloofsovertuiging hij toegedaan was, antwoordde hij: "Die der Protestante Presbyterianen." Vervolgens vroeg hij hen, waarom hij zoveel verschilde van andere Presbyterianen, die de Akte van Verdraagzaamheid aanvaard hadden, en die des konings gezag erkenden, en wat hij van hen dacht. Hij antwoordde, dat hij een Presbyteriaan was, en dat hij de oude Presbyteriaanse beginselen toegedaan was, welke allen krachtens de Kerkverbonden gehouden waren te handhaven en welke eenmaal door de gehele natie beleden en vastgesteld waren, tijdens de jaren van 1640 tot 1660, en waarvan zij nu afvallig geworden waren, om daardoor wat meer vrijheid te bekomen, hoewel zij niet wisten voor hoelang, en dat zij zelf eveneens gehandeld hadden, om een plaats van eer te bezetten.

De Kanselier en ook de anderen konden hem hierin niet tegenspreken, en moesten toegeven, dat alle Presbyterianen zich wel door deze beginselen gebonden zouden

achten, als ze daartoe, evenals hij, maar de moed bezaten.

Nochtans werd hij de 3e februari in staat van beschuldiging gesteld op de drie voormelde gronden, namelijk, dat hij des konings gezag niet erkende, dat hij het betalen van belasting onwettig heette, en niet toegaf dat het ongeoorloofd zou zijn ter verdediging wapens te dragen, over welke beschuldiging hij zich de 8e februari zou hebben te verantwoorden. Aan de akte van beschuldiging was toegevoegd een lijst met namen van vijf en veertig personen, waaruit zijn rechters gekozen zouden worden, en een lijst met de namen der getuigen, die tegen hem zouden worden aangevoerd.

Nadat hij zijn voordracht van beschuldiging ontvangen had, kreeg zijn moeder verlof hem te bezoeken, met wie hij veel sprak en waarin zijn godsvrucht uitblonk. Zondags de 5e februari was hij bedroefd, dat hij zijn arme kudde verlaten moest, maar als hij zich voorstelde, dat de keuze aan hem gelaten zou worden, om weer de strijd met een lichaam der zonde en des doods aan te binden, dan kon hij slechts met schrik daaraan denken. Zag hij echter op zijn plicht, om het Evangelie in de velden te prediken, dan zou hij toch van zijn vorige weg geen haarbreed willen afwijken, om trouw zijn roeping na te komen en dezelfde vrijmoedigheid en getrouwheid te gebruiken in het verkondigen van het Evangelie. In een brief, welke hij de 6e februari schreef, gaf hij zijn wens te kennen, dat de personen welker namen ontcijferd waren, daarmee op de hoogte gesteld zouden worden, besluitende: "Ik wil, dat niemand zich om mijnentwil zal bekommeren, maar dat zij zich liever verheugen met hem, die met hoop en vreugde het uur zijner kroning tegemoet ziet." Als een andere maal zijn moeder hierop eens vroegde hoe het nu met hem was, antwoordde hij, dat het wél ging, maar dat hij sedert zijn laatste verhoor ternauwernood bidden kon. Toen zij hem daarop met een ontsteld gelaat aankeek, vertelde hij haar, dat hij zodanig vervuld was met dankzegging en opgetogen van vreugde in God, dat hij nauwelijks een gebed uitspreken kon. Als zijn moeder haar vrees te kennen gaf, dat zij bezwijken zou als hij terechtgesteld werd, zeggende: "Hoe zal ik kunnen aanzien, dat deze handen en dit hoofd temidden van, anderen tentoongesteld zullen staan op de poort van de stad," antwoordde hij glimlachend; dat zij dat niet zou behoeven te zien, zeggende: "Ik heb mijn lichaam aan Gods zorg aanbevolen en heb Hem gesmeekt, dat Hij ze mocht inbinden, en ik ben volkomen overtuigd, dat hen niet toegestaan zal zijn mijn lichaam te pijnigen nog een haar van mijn hoofd te beschadigen."

Eerst was hij zeer bang dat hij gepijnigd zou worden, maar gelovende dat dit niet over hem gebracht zou worden, kon hij thans toch door genade zeggen, dat de vreze daarvoor geweken was, en dat hij liever verkiezen zou in een pot met kokende olie geworpen te worden, dan iets te doen, waardoor de waarheid schade zou lijden. Als enige zijner vrienden toegestaan was hem te bezoeken, vermaande hij hen hun roeping en verkiezing vast te maken, en standvastigheid in Gods wegen te beoefenen; en als zij bedroefd waren, omdat zij hem moesten missen, zei hij, dat zij liever God danken moesten, omdat hij verlost zou zijn van al die smaad, die zijn hart gebroken had, en die op geen andere wijze weggenomen zou kunnen worden, zelfs al kon hij zijn leven behouden, zonder iets te herroepen.

Maandag de 8e februari verscheen hij voor de rechter, en als zijn beschuldiging voorgelezen was, vroeg de klerk hem of hij bij zijn vorige belijdenis bleef en of hij erkende alles wat in de aanklacht te zijnen laste gezegd werd. Hij antwoordde: "Alles, behalve waar gezegd wordt, dat ik alle vreze Gods afgeworpen heb, dit loochen ik, want het is juist omdat ik vrees God te beledigen en Zijn wet te verkrachten, dat ik hier sta op het punt veroordeeld te worden" Daarna werd hem gevraagd of hij het

gezag erkende van James II, als zijnde zijn wettige soeverein. Hij antwoordde: "dat hij elk gezag erkende, dat zijn macht ontleende overeenkomstig de voorschriften en bepalingen van Gods Woord; maar deze overweldiger kan ik niet erkennen als wettige koning, omdat hij blijkens Gods Woord en ook krachtens de oude wetten van dit koninkrijk niet gerechtigd is de kroon van Schotland te dragen. Want volgens deze wetten komt hiervoor niemand in aanmerking, tenzij hij bezworen heeft de Protestantse godsdienst te verdedigen, wat hij blijkens zijn belijdenis niet doen kan." Zij voerden aan of hij loochenen kon, dat James II koning was, of hij niet de broeder van de afgestorven koning was, en of deze laatste dan wettige kinderen gehad had. Hij antwoordde, dat het inderdaad een feit was, dat hij koning was, maar dat hij geen recht daartoe had, dat hij ook niet anders wist of hij was de broer van de vorige koning, en welke kinderen deze laatste gehad had, was hem niet bekend. Maar volgens het Woord van God, hetwelk de regel van alle wetten zijn moest; en ook naar de oude wetten van het koninkrijk, kon niet aangetoond worden, dat hij enig recht daarop had. De volgende vraag was of hij erkende geleerd te hebben, dat het onwettig was schatting en belasting op te brengen voor zijn majesteit. Hij antwoordde: "De betaling der tegenwoordige schatting, ingesteld ten bate der tegenwoordige overweldiger, houd ik voor onwettig, zowel omdat het een verdrukking der onderdanen betekent, als omdat het dient om de tirannie te handhaven en de prediking van het Evangelie uit te roeien. Zou het wettig geoordeeld geweest zijn, wanneer de Joden in de dagen van Nebucadnézar alle brandstof aangedragen hadden, om de vlammen te vermeerderen van de oven, waarin de drie jongelingen verbrand moesten worden, ook al had die overheerser dat gevorderd?"

Hierop werd hem gevraagd, of hij erkende zijn toehoorders aangeraden te hebben, om gewapend tot de samenkomsten te komen, en, ingeval van tegenstand, zich te verzetten? Hij antwoordde: "Het zou met de reden en de godsdienst beide onbestaanbaar zijn, anders te doen; in dezelfde omstandigheden zou u het zelf eveneens doen. Ik erken, dat ik hun voorhiel wapens te dragen om zichzelf te verdedigen, om uw onrechtvaardig geweld te weerstaan."

Voorts vroegen zij hem of hij het bewuste boekje met aantekeningen en de twee preken daarin als de zijne en door hem gepreikt, erkende. Hij zei: "Als gij daaraan niets toegevoegd hebt, erken ik die en ben ik gereed al de waarheden daarin vervat met mijn bloed te bezegelen." Zijn belijdenis voorgelezen zijnde, werd hem verzocht die te ondertekenen. Hij zei: "Ik wil dit niet doen, omdat ik hierdoor ten dele te kennen zou geven, dat ik uw gezag erken"

Nadat hij herhaaldelijk geweigerd had, zei hij: "Ik zal het stuk ondertekenen onder de betuiging, dat het mijn belijdenis is, maar niet uit gehoorzaamheid aan u."

Daarna werden degenen, die de vierschaar vormen zouden, binnengeroepen, bij vijf tegelijk, en werd ze de eed afgenomen, waartegen hij niets inbracht, behalve dat hij te kennen gaf, dat niemand in de banken der gezworenen plaats nemen mocht, die Protestantse of Presbyteriaanse beginselen beled, of in enige betrekking stond tot het Verbondswerk der Reformatie. Hij werd schuldig geoordeeld en het vonnis luidde, dat hij de daarop volgende vrijdag op de Grasmart ter dood gebracht zou worden.

Lord Linlithgow de opperrechter vroeg hem of hij langer uitstel wenste. Hij antwoordde, dat dit hetzelfde voor hem was; indien het uitgesteld werd, was hem welkom, indien de tijd ingekort werd, was hem ook welkom; zijn Meesters tijd was de beste.

Hij werd daarop naar de gevangenis teruggedleid. Zonder zijn voorkennis en buiten zijn wil, daar hij tegenover de rechter zijn wens hiertoe niet te kennen gegeven had, werd zijn terechtstelling opgeschort tot de 17e, hetwelk verscheidenen nog de gelegenheid

gaf hem te smaden.

Hoewel niemand van degenen die in dit droevig tijdperk vervolgd werden, met meer onverschrokkenheid en vrijmoedigheid sprak dan James Renwick, werd toch niemand hunner met meer onderscheid behandeld. Het geduld der rechters verwonderde allen, want zij lieten hem toe te zeggen, wat hij wenste, zonder hem te dreigen of in de rede te vallen, hoewel hij zelfs niemand hunner met Lord betitelde, uitgezonderd Linlithgow, die een edelman van geboorte was. En hoewel gebruikelijk was dat na het vellen van een vonnis niemand meer toegelaten werd, kregen verscheiden personen nog vergunning hem te bezoeken.

Bisschoppen en Episcopalen kwamen nog bij hem in de gevangenis. Bisschop Paterson bezocht hem dikwijls en wilde zelfs uitstel van zijn vonnis voor hem vragen, hetwelk hij gemakkelijk gekregen zou hebben, indien hij slechts daartoe een verzoekschrift had willen indienen. De Bisschop vroeg hem: "Geloofst gij dat niemand zalig worden kan tenzij hij met uw beginsels instemt." Hij antwoordde: "Ik heb nooit gezegd, noch gedacht, dat niemand zalig worden kan, tenzij hij aan mijn beginsels vasthield; maar het zijn waarheden, waarvoor ik lijd, en waartoe ik niet onbezonnen besloten heb, maar na ernstig overleg, en waarin ik sedert lang bevestigd geworden ben, dat het zaken zijn waardig om voor te lijden." De Bisschop nam afscheid van hem, na zijn bezorgdheid over Renwicks halsstarrigheid te kennen gegeven te hebben, en zeggende dat het jammer was, dat hij er zulke beginsels op nahield, daar hij overigens een goed jongeling was. De laatste nacht voor zijn terechtstelling zond hij herpi andermaal bericht, dat hij genegen was hem met alles ten dienste te staan. Renwick liet hem voor zijn beleefdheid dankzeggen, maar tevens meedelen, dat hij niets wist, wat hij voor hem kon doen of gedaan wenste te hebben.

Mr. Mc. Naught een der hulppredikers kwam hem bezoeken in zijn ambtsgewaad, hetgeen Renwick onaangenaam was. Hij sprak met hem over verschillende zaken en vroeg hem ook, wat hij oordeelde van de Akte van Verdraagzaamheid en degenen die ze aangenomen hadden.

Renwick verklaarde, dat hij daartegen was, hoewel er wel godzalige mannen onder hen waren. Als de hulpprediker hem verliet, prees hij hem wegens zijn ernst en oprechtheid.

Dalrymple, de advocaat des konings kwam hem ook bezoeken, en betuigde zijn leedwezen over zijn aanstaande dood. Verscheidene Roomse priesters en heren van de wacht, met sommige der predikanten die de Akte van Verdraagzaamheid hadden aangenomen, werden toegelaten met hem te spreken. Een der priesters hoorde men onder het heengaan mompelen, dat hij een der meest verstokte ketteren was. Hij had namelijk tegen de priesters zo vrijmoedig gesproken, dat lang daarna nog als spreekwoord in de Tolbooth gold: "Pak je weg" Zoals Renwick zei tegen de priesters. Van verschillende zijden werden hem smeekschriften toegezonden, op de meest aantrekkelijke wijze opgesteld, opdat hij ze maar zou ondertekenen, maar tevergeefs; ja het werd hem zelfs aangeboden, dat hij maar een druppel inkt op het papier zou behoeven te laten vallen, dat dit voldoende zou zijn, maar hij weigerde het. Hij schreef echter een kort geschrift in de laatste nacht van zijn leven, hetwelk mag gelden als zijn laatste toespraak en te vinden is in *De Wolk van Getuigen* (Cloud of Witnesses).

Op dinsdag de 14e werd hij nogmaals ten gehore geleid, in het bijzonder om gehoord te worden naar aanleiding van zijn werk *The Informatory Vindication*. (Beschuldigingen weerlegd). Maar wat toen voorviel werd niet bekend, dan dat zijn

rechters goedgezind jegens hem gezind waren, wat daaruit bleek, dat zij hem zonder zijn verzoek uitstel van executie verleenden. Blijmoedig beantwoordde hij hun vragen, zich verheugende, dat hij waardig geacht was smaadheid te lijden voor de Naam van zijn Meester. Als een vriend hem vroeg hoe het ging, zei hij: "Zeer goed," en dat het binnen drie dagen "nog beter met hem zijn zou."

Hij vertelde zijn moeder, dat de laatste terechtstelling, die hij bijgewoond had, die van Gray geweest was, (Robert Gray, opgehangen 19-5-1682 te Edinburg) en dat hij toen een indruk op zijn gemoed gehad had, dat de volgende die van hemzelf zijn zou. Hij zei dikwijls dat hij geloofde, dat zijn lijden op die tijd nodig was, en dat hij overtuigd was, dat zijn dood meer goeds uitwerken zou, dan door zijn leven gedurende verscheidene jaren verricht zou kunnen worden. Gevraagd zijnde, wat hij dacht dat God doen zou met de kudde die hij achter liet, antwoordde hij, dat het hen wél zou gaan, want God zou Zijn erfenis niet verwerpen noch verlaten.

De dag, waarop de executie zou plaats hebben, verzocht de hoofdcipier hem, dat hij op het schavot niet over de oorzaak van zijn dood zou spreken noch enigszins op zinspelen. Renwick antwoordde hem, dat hij zou spreken, wat God gaf te spreken en niets minder. De cipier zei hem, dat hij zijn leven nog behouden kon, als hij een rekwest ondertekenen wilde, dat hij hem aanbood. Hij antwoordde, dat hij nergens in de Schrift of in de geschiedenis gelezen had, dat martelaars om behoud van hun leven smeekten, als zij geroepen werden om voor de waarheid te lijden, hoewel zij wel betuigen mochten, dat niemand het recht had hen het leven te benemen en wel mochten protesteren tegen de goddeloze praktijken van hun moordenaars. Hij oordeelde, dat in deze omstandigheden een aannemen van dit voorstel zou gelijk staan met een afvallen van de waarheid en een weigering om voor Christus' naam te lijden.

Zijn moeder en zuster mochten hem nog bezoeken. Als zij tezamen iets genuttig hadden, sprak hij een dankgebed uit en zei: "O, God! Gij hebt mij gebracht binnen twee uren van de eeuwigheid, en dat is geen meerder oorzaak van ontsteltenis voor mij dan of ik gelegd was in een bed van rozen; ja door Uw genade mag ik zeggen, dat ik geen vrees des doods gehad heb, sinds ik in deze gevangenis gekomen ben. Vanaf de plaats waar ik gevangen genomen ben, zou ik zeer goed naar het schavot hebben kunnen gaan. O! hoe kan ik dit bevatten, binnen twee uren van de kroon der glorie te zijn." Hij vermaande hen, om zich dikwijls tegen de dood voor te bereiden, "want," zei hij, "hij is de koning der verschrikking, zoals hij dit somtijds voor mij was, wanneer ik mij verschuilde tijdens de vervolgingen, maar thans niet meer, Laten wij ons nu verheugen en blijde zijn, want de bruiloft van het Lam is gekomen en Zijn bruid heeft zich gereed gemaakt. Kon ik ooit gedacht hebben, dat de vrees voor dood of lijden, zó voor mij zou worden weggenomen. Ik heb dikwijls de kosten opgeteld van Christus te volgen, maar nooit gedacht, dat het zo gemakkelijk zijn zou; en nu, wie kan de waardigheid en het geluk waarderen? Hij die Mij belijdt voor de mensen, zal Ik belijden voor Mijn Vader."

Dikwijls zei hij: "Nu ben ik nabij het einde der tijd; ik wens God te prijzen, en het is een onuitdrukkelijk zoete en voldoening gevende vrede voor mij, dat Hij mij bewaard heeft van in het minst met de vijanden te heulen" Als hij bemerkte, dat zijn moeder weende, vermaande hij haar te bedenken, dat zij, die iets meer beminden dan Christus Hem niet waardig waren. Als zij veel van mij houdt wees dan blijde, dat ik ga naar mijn Vader, om die vreugde te genieten, die geen oog gezien noch geen oor gehoord heeft, noch in geen mensenhart opgekomen is. Daarop bad hij, waarin hij zich meest uitte in lof en dankzeggingen, en pleitte voor het behoud van het lijdende overblijfsel,

en dat de Heere getrouwe getuigen verwekken mocht, die het Evangelie aan volgende generaties zouden overbrengen, en dat Hij Schotland niet wilde verlaten, daarop uitdrukkelijk zijn hoopvol vertrouwen, dat God Schotland genadig zijn zou.

Als hij ten laatste hoorde, dat de wacht opgetrommeld werd, geraakte hij in vervoering, en zei: "Ginder hoor ik het welkomstsein voor mijn huwelijk, de Bruidegom is in aantocht; ik ben gereed, ik ben gereed."

Daarna nam hij afscheid van zijn moeder en zusters, en verzocht hen niet mismoedig te zijn, want, dat zij in haar leven nog zien zouden, dat er reden van dankbaarheid zijn zou voor het werk van die dag. Zoals gebruikelijk was, werd hij eerst nog geleid naar het zogenaamde lagere Rechthuis, om zijn sententie te horen voorlezen, waarop hem gevraagd werd of hij nog iets te zeggen had. Hij zei: "Ik heb tot u niets meer te zeggen, dan hetgeen staat in Jer. 26:14, 15. Doch ik, ziet ik ben in uwe handen, doet met mij als het goed en als het recht is in uwe ogen. Maar weet voorzeker, dat gij, zo gij mij doodt, gewis onschuldig bloed zult brengen op u en op deze stad en op haar inwoners, want in der waarheid de Heere heeft mij tot u gezonden, om al deze woorden voor uwe oren te spreken.

Men deelde hem mee, dat al de tijd, die hij op het schavot zijn zou de trommels geslagen zouden worden en werd hem verzocht zijn gebed eerst aldaar te doen, maar hij weigerde dit en gaf te kennen, dat hij niet wenste bepaald te worden in hetgeen hij spreken zou, maar dat hij spreken wilde, wat hem te spreken van Boven geschonken zou worden. Zij boden hem de bijstand van een predikant aan, maar hij antwoordde: "Als ik iemand hunner voor mijn raadsman, of trooster wilde hebben, zou ik hier niet geweest zijn. Ik verlang niemand bij mij dan deze man," waarmee hij een vriend bedoelde, die op hem stond te wachten.

Hij ging vandaar naar het schavot zeer opgewekt, als iemand die vervuld was met zegevierende blijdschap. Er waren misschien meer toeschouwers dan ooit, om een terechtstelling bij te wonen, maar men kon slechts weinig verstaan, want vanaf het ogenblik, dat hij het schavot beklom totdat hij van de ladder gestoten werd, werden de trommels geslagen. Evenwel werden enige zijner laatste woorden opgetekend door de vrienden die het toegestaan werd hem te vergezellen.

Zodra hij het schavot beklommen had, werd hem verboden te spreken, daar het volk niets horen kon, waarop hij echter geen acht sloeg. Er stond een hulpprediker aan de zijde van het schavot, die om hem te verzoeken, zei: "Erken uw schuld jegens de koning en wij zullen voor u bidden." Hij antwoordde: "Ik heb uwe gebeden niet nodig. Ik ben hier als een getuigenis tegen u en dezulken als gij zijt." De hulpprediker zei: "Erken uw schuld jegens de koning en bidt voor hem, ondanks hetgeen gij ook tegen ons zegt" Hij hernam: "Ik wil niet meer met u spreken, ik zal binnen weinige ogenblikken verschijnen voor Hem, die een Koning is aller koningen, een Heere der heren, en Die schande, smaad en verwarring zal brengen over alle koningen, die niet voor Hem geregeerd hebben."

Daarop zong hij Psalm 103 en las hij Openbaring 19. Vervolgens bad hij, door de genade van de Zaligmaker zijn ziel in Gods handen overgevend, en dat Hij Zijn zaak op Zijn Eigen tijd wilde doen zegevieren. En hij riep de Heere tot Getuige aan, dat deze dag de schoonste was, die hij ooit in de wereld beleefd had. Hij hield zeer aan met God te danken, dat Hij hem de martelaarskroon geschonken had, een eer waartoe zelfs de engelen nooit verwaardigd geworden waren, aangezien zij niet in staat waren hun leven voor hun Koninklijke Meester af te leggen.

Hij drukte zijn leedwezen uit, dat hem het bidden tot God bemoeilijkt werd, maar zei hij: "Spoedig zal ik boven deze wolken zijn, dan zal ik U genieten en U groot maken zonder enige hindering of tussenpoos voor eeuwig."

Na zijn gebed sprak hij het volk nog toe op de volgende wijze: "Aanschouwers, ik ben heden hier gekomen, om mijn leven af te leggen, omdat ik vast gehouden heb aan de waarheid van Christus, waarvoor ik niet vrees of mij schaam te lijden. Ja, ik dank God, dat Hij mij waardig gekeurd en bekwaam gemaakt heeft iets voor Hem te lijden, en ik wens Zijn genade te erkennen, dat Hij niet alleen mij bewaard heeft voor de grovere besmettingen van deze wereld, maar ook voor de meer gewone besmettingen der kinderjaren; en van die welke mij aankleefden, heeft Hij mij gewassen en gereinigt in Zijn Eigen bloed. Ik ben te dezer dage gesteld om mijn leven af te leggen voor de drie volgende zaken. Eerst, omdat ik niet erken de overheersing en tirannie van Jakobus, Hertog van York. Ten tweede, omdat ik het onwettig achtte de belasting te betalen, die uitdrukkelijk bestemd was, om de Evangelieprediking te onderdrukken. En ten derde, omdat ik leerde, dat het wel wettig was dat het volk wapens droeg om zich te verdedigen, wanneer ze tijdens hun kerkelijke samenkomsten aangevallen werden. Deze belijdenis is, geloof ik, vele levens waardig, en al had ik er tien duizend, dan zou ik het nog weinig genoeg achten, om ze daarvoor over te geven. Lieve vrienden, ik sterf als een Presbyteriaans Protestant, ik erken Gods Woord als de regel van geloof en leven, ik erken onze Geloofsbelijdenis, de Grote en de kleine Catechismus het Summier der Zaligmakende kennis, de Formuliergebeden voor Openbare en Huisgodsdienst, onze Nationale en Plechtige Verbonden, de Aktes der Generale Synodes, en alle getrouwe Belijdenissen, die gedaan zijn voor onze Verbonds-reformatie. Mijn eigen belijdenis laat ik u na, waarin ik goedkeur het prediken in de velden en het verdedigen van dezelve met wapens. Ik voeg mij bij al deze waarheden, die met het bloed der martelaars bezegeld zijn, hetzij op het schavot, of op zee of op het land, voor de zaak van Christus. Ik laat u na mijn getuigenis tegen paperij, prelatendom, Erastianerij (zij die de kerk willen ondergeschikt maken aan de staat), tegen alle goddeloosheden en tegen alles strijdig met de gezonde leer en de kracht der godzaligheid, in het bijzonder tegen alle overheersing en inbreuk jegens het recht van Christus, de Koning van alle aardse koningen, om alleen als Koning over Zijn kerk te regeren, daar alleen Hem die eer toekomt. En eindelijk nog tegen de onbeperkte macht, die deze overheerser zich heeft aangematigd, welke geen sterfelijk wezen toekomt, maar het onmededeelbare voorrecht is van Jehovah. En tegen zijn Akte van Verdraagzaamheid, die een uitvloeisel is van die onbeperkte macht."

Hier werd hem gelast zijn rede te eindigen. Hij antwoordde: "Ik ben zo klaar," en zei: "Gij die Gods volk zijt, handhaaft onvermoeid de belijdenis van deze dag in uw staten en plaatsen, en wat gij ook doet, maakt u zeker van uw aandeel in Christus, want er nadert een storm, die uw fondamenten beproeven zal. Schotland moet zijn los van Schotland, voordat de verlossing komt; en gij die vreemdelingen zijt van God, breek uwe zonden af met berouw, anders zal ik een treurig getuige tegen u zijn in de dag des Heeren"

Thans werd hij gedwongen op te houden en de ladder te beklimmen, alwaar hij nog bad en zei: "Heere ik sterf in het geloof, dat Gij Schotland niet zult verlaten, maar dat Gij het bloed uwer getuigen zult doen zijn het zaad Uwer kerk, en zult wederkomen en zegepralen in ons land. En nu Heere, ben ik gereed. De bruid, de vrouw des Lams heeft zichzelf bereid."

De doek om zijn gezicht gebonden zijnde, zei hij tot zijn vriend, die bij hem stond: "Vaarwel, wees ijverig in uw plicht, maak uw vrede door God in Christus; er nadert

een zware beproeving. Wat betreft mijne kudde, die ik achterlaat, die heb ik aan God aanbevolen. Zeg hen, dat zij niet vervaard noch mismoedig moeten zijn, in aan het Getuigenis vast te houden, en God zal u voorgangers en leraars toeschikken, en als Hij komt zal Hij deze verachtte waarheden doen zegevieren op de aarde."

Hij werd van de ladder afgestoten met deze woorden in de mond: *Heere, in Uwe handen beveel ik mijne geest, want Gij hebt mij verlost, Heere, Gij God der Waarheid.*

En aldus stierf de getrouwe, Godzalige en volijverige James Renwick op de derde dag na zijn zeven en twintigste verjaardag. Hij was nog jong en een jeugdig leraar, maar een rijp christen en een vermaard martelaar voor Christus, voor Wiens zaak hij zijn leven niet achtte tot in de dood; door Wiens bloed en het Woord van Zijn Getuigenis hij alles overwon; en aldus geraakte hij boven alle verzoeken en smarten. Velen, die hem vroeger met taster en smaad hadden overladen, werden overtuigd, dat zij hem schandelijk hadden bejegend, en de waarheden hadden vervolgd, welke hij met zijn bloed had bezegeld, met zóveel geduld, zachtmoedigheid, ootmoed, volharding, moed, brandende liefde en ijver, dat de vijanden beschaamd stonden, de twijfelaars overtuigd, de zwakken bevestigd en de vrienden vertroost werden, en allen verbaasd stonden.

Hij was niet groot, doch van een welgevormde statuur, en als een andere jeugdige David roodachtig en schoon van aangericht. De meeste spraken na zijn dood met zeer veel lof van hem, zelfs zijn moordenaars erkenden, dat zij geloofden dat hij naar de hemel gegaan was. De kwaadaardigste zelfs zeiden dat hij stierf als een Presbyteriaan. De burggraaf van Tarbet, een van zijn rechters, sprak later tegen iemand over hem, en zei: "Hij was een onverzettelijk handhaver van zijn beginselen, zoals hij nog niet had aangetroffen. Anderen konden wij meestal meer of minder doen weifelen, maar in hem was geen beweging te krijgen. Waar wij hem verlieten, daar vonden wij hem weer, wij konden hem niet in het minst van zijn stuk brengen. Wij hebben nooit iemand meer standvastiger oprecht zien vasthouden aan de oude beginsels der Presbyteriaanse kerkregering, die, wanneer hij geleefd had in de dagen van Knox, naar geen der toen bestaande wetten zou zijn gedood." Hij was de laatste in Schotland, die op het schavot zijn belijdenis en zijn hooghouden van het verbondswerk der Reformatie met zijn bloed bezegelde.

Behalve zijn medewerking aan enkele werken en zijn Verklaring tegen de Toleration bestaan van Renwick hooggewaardeerde Voorreden, Verhandelingen en Preken, welke door vrienden, die dezelfde zaak toegedaan waren, in twee delen gepubliceerd zijn. Eveneens is verschenen een verzameling kostbare brieven, door hem geschreven vanaf de 8e juli 1682 tot zijn dood de 17e februari 1688. Er bestaat ook een werkje van hem over de toelating van besturende ouderlingen, hetwelk de lezer vinden kan bij zijn *Leven en Verdediging van zijn Belijdenis*, geschreven door Mr. Shields.

Renwick was de laatste der Schotse geloofshelden, die de marteldood stierven. Binnen een jaar na zijn dood verkeerden de Stuarts als ballingen in een ander land. Willem van Oranje werd uitgeroepen tot koning van Engeland en de verachtte en vervolgde Cameronians (le bataljon Schotse fuseliers, zo genoemd naar Cameron), viel de hoge eer te beurt, dat zij naar Edinburgh geroepen werden, om het Parlement te beschermen, terwijl aldaar beraadslaagd werd over de overdracht van de Schotse kroon.

BRIEVEN VAN JAMES RENWICK

1. Deze brief heeft Renwick geschreven tijdens studietijd in Holland

Hooggeachte Heer,

Ik kan mijn verplichting jegens u niet uitdrukken, dat gij mij, een ellendig ledig niets, geschreven hebt; en mijn tegenwoordige toestand in overweging nemende, was uw brief zeer van pas; want mijn grote oefening is, en was, hoe de bewegingen van des Heeren Geest te kennen, en wat Zijn wil is aangaande de omstandigheden, in welke ik verkeer; en gij hebt enige kentekenen hiervan gegeven, welke naar mijn mening op hun plaats zijn. Doch in deze zaak moet ik een hogere hand dan de uwe opmerken en vereren.

Sinds ik u het laatst mocht ontmoeten, heb ik een droeve strijd gekend, ja droeviger worstelingen dan ik tot dusverre gekend heb. Doch o, dat ik de Naam van de alleen heilige en wijze God kon prijzen en loven; daar is geen drachme in de mengeling mijns bekers welke ik kan ontberen, ja, ik zie een noodzakelijkheid voor alles, wat mij wedervaart. En ofschoon droeve bestrijdingen mijn deel geweest zijn, de Heere (o, oneindige neerbuigende goedheid!) heeft mij zoete uren geschonken beide des daags en des nachts. En wat mijn eigen toestand betreft, mag ik zeggen: "De Heere neemt hem weg door Zijn harde wind, in de dag des oostenwinds;" want niettegenstaande dat "de afgrond roept tot de afgrond", houdt de Heere nochtans mijn geest in enige mate staande en vast.

Doch wanneer ik andere omstandigheden bepeins, komen tal van vreemde gedachten in mij op; evenwel ondersteunt de Heere mij meermalen met deze waarheid, en dat zelfs met grote blijdschap, dat zoals Hij thans met Zijn Kerk handelt, Hij evenzo met mij handelt; ja, is dit geen zaak van blijdschap, dat de Kerk en mij hetzelfde wedervaart?

De Heere verhoedde, dat ik zou wensen anders behandeld te worden dan Zijn Kerk. O, hoe onnatuurlijk en onkinderlijk zou zulk een begeerte zijn! Wanneer Zijn weg met Zijn Kerk in de diepte is, waarom zou het dan niet aldus met ons gesteld zijn? Doch o vriend! ik zie een wolk van gramschap, die gereed staat los te barsten; en ik vrees, ik vrees, dat het ons niet ontgaan zal. O, kan alles niet gemakkelijk gedragen worden? doch hoe kan dit gedragen worden? O, dat wij genade ontvingen om ons haastig te bekeren en berouw te hebben, misschien zou het de Heere berouwen over het kwaad. De Heere eist berouw en verootmoediging; en de Heere zal ons, naar ik geloof, slag op slag toebrengen, totdat Zijn volk vernederd zal zijn. Indien mijn hart mij niet bedriegt, zou ik mij aan alles in de tijd kunnen onderwerpen (tenminste hieraan wensen te onderwerpen), doch hieraan, te weten om mede te werken en een grote oorzaak te zijn, dat meer gramschap wordt uitgelokt, kan ik mij niet onderwerpen en behoor ik mij niet te onderwerpen. O, dat de Heere mij liever in het midden mijner dagen wilde wegnemen! Doch ik moet niet ongelovig zijn; Hij kan mijn voet bewaren voor struikelen, Hij kan kracht volbrengen in mijn zwakheid. Doch dit is de weg die de Heere mij wil doen bewandelen, ja ik geloof gewis, dat dit de gang is, die Hij wil, dat ik zal volgen om alles wat ik behoef van Hem door gebed te verzoeken. Want tot lof en prijs van Zijn vrije genade moet ik betuigen; wanneer Hij mij doet bidden of mediteren, laat Hij Zich niet onbetuigd, doch in andere zaken vind ik Hem niet. Evenwel geloof ik, dat dit de oorzaak kan zijn. Ik kan er niet in slagen om er een

gebruik van te maken en deze zaken op hun eigen plaats te houden. Doch daar zijn sommige zaken goed op zichzelf, en goed, wanneer er een recht gebruik van gemaakt wordt, maar voor mij zijn zij als Saulus' wapenrusting voor David. Ik kan ze aantrekken doch ik kan er niet in gaan.

O vriend, ofschoon uw brief aan de ene kant zeer verkwikkend was, was hij aan de andere kant zeer bezwarend voor mij, omdat u zegt, dat gij nog steeds in die moeite en kwelling, waarover u schreef, verkeert. Doch o, ik vrees dat er een verzoeking in ligt, want ik kan op die grond geen oorzaak van moeite zien. Doch te horen dat gij gekweld wordt en in banden zit, verbaast mij niet; want gij werd dikwijls voor mijn aandacht gebracht sinds ik van u scheidde, en u werd voorgesteld als één die overstelpt en bezwaard was, hetgeen mij somtijds kwelde. Doch toen ik de toestand van de Kerk des Heeren kreeg te overdenken, kon ik niet anders dan zeggen: "waarom zou ik wensen, dat het anders met u gesteld zou zijn dan het is met uw moeder?" Doch houdt de Heere niet alle wegen met ons, om ons te spenen van alle dingen, ja zelfs om aan elkander verloochend te worden. Hij wil, dat wij alleen in Hem onze bevrediging zullen vinden. O edele en zoete bevrediging! Andere streken mogen ons verlaten en zullen ons verlaten, doch de Heere zal nooit iemand begeven, die zijn vertouwen in Hem stelt; en wat de Heere ook met u voorheeft in enige plaats, wanneer Hij u roept, zo zal Hij eveneens op Zijn eigen gezegende tijd u leiden, waarheen gij gaan zult. Hebreeën 11:8 "Door het geloof is Abraham, geroepen zijnde, gehoorzaam geweest, om uit te gaan naar de plaats, die hij tot een erfdeel ontvangen zou; en hij is uitgegaan, niet wetende, waar hij komen zoude."

O vriend, bid voor geliefd Schotland, smeeke dat ijver en tederheid daar mogen blijven gevonden worden, en bid voor hem, die met u medegevoelt en medeleeft,

Uw dienaar in de Heere,

James Renwick.

P.S.

Ik begrijp niet, wat u bedoelt met het "ingeslotene" waarvan u getuigt dat het verkwikkend voor u was en hetwelk gij verzoekt terug te zenden; want ik heb niets ingesloten ontvangen dan een briefje voor Mr. William. Mr. Flint en Mr. Boyd groeten u. Uw broeder zal u wel mededelen, hoe het met ons is. Evenwel verwachten wij u hier binnenkort te zien, want daar is hier veel werk te verrichten. De hartelijke groeten aan uw zusters.

2. De volgende brief is ook in Holland geschreven, en Renwick vertelt erin hoe het toeging op de synode, toen zij verzochten om tot het predikambt toegelaten te worden.

Groningen, 25 April 1683.

Geachte mevrouw,

Ik beschouwde het als mijn plicht u mede te delen, welke grote dingen de Heere in deze plaats heeft gedaan voor Zijn edele zaak en voor ons, arme en zwakke, ledige nieten. Want verleden Donderdag, den 19 den dezer, verschenen John Flint en ik voor de toen zittinghebbende Synode, om ordening tot het ambt van haar te verzoeken. Aangezien het merendeel ons niet kende, hadden wij ons een wijle te verwijderen,

waarna de leden der Synode onder elkander begonnen te vragen, wat wij beoogden, daar zij maar iets van onszelf aangaande deze zaak hadden vernomen. Hierop verhief zich eerst Ds. Philingius, daarna Ds. Albringha van zijn zetel en verklaarden beiden hun iets van de toestand onzer kerk, waarna sommigen in tranen uitbarstten en zeiden, dat, ofschoon de koningen der aarde zich tegen hen zouden keren, zij onze zaak zouden doen voortgang hebben.

Vervolgens werden wij weer binnen geroepen en drie mannen werden aangewezen voor ons onderzoek; en de tiende der volgende maand vastgesteld voor de dag van bevestiging, terwijl de predikanten van Groningen op zich namen de onkosten te dekken welke hieruit zouden voortvloeien. Waar ik dus vele zaken te verrichten heb, zal ik u niet langer ophouden. Doch o, is dit geen grote zaak om Hem te loven en te prijzen, dat Hij zo duidelijk Zijn eigen hand vertoont in het bewerken van zulke getuigenissen voor Zijn edele zaak? Ja, eer Hem een getuigenis zou ontbreken, zullen zelfs de stenen spreken. Daarom, komt, laat ons Hem aanbidden; komt, laat ons Zijn Naam samen verhogen! Hij regeert en dat Zijn volgelingen zich verblijden!

U Zijn Vaderlijke hoede aanbevelende, hoop ik dat gij mij, ellendig en onwaardig schepsel, zult gedenken, op wie de Heere zo vele verplichtingen gelegd heeft om zich aan Hem te wijden en dien Hij nu roept in Zijn wijngaard in zo'n zwakke toestand (doch mijn bekwaamheid is uit Hem en mijn enige begeerte is getrouw bevonden te worden).

Groet uw waarde zuster, Lady Eailston, en haar kinderen van mij en mijn liefde zij met ulieden,

James Renwick.

3. Duidelijk blijkt uit de volgende brief hoe Renwick naar Schotland terug verlangde.

Rotterdam, 16 Juni 1683.

Hooggeachte Heer,

Ik ontving uw schrijven, doch er kwam zoveel tussenbeide, dat ik niet in staat was uw brief te beantwoorden; en aangezien onze vriend George Hill u geschreven heeft, zal ik thans niet spreken over onze eigen wederwaardigheden, noch omtrent de droeve tijdingen, welke ons ter ore kwamen. De Heere bekwame ons tot lijdzaamheid, want wij hebben zulks nodig, en make ons onderworpen aan de wil van Hem, Die niets dan goed kan doen! O, wat zijn wij gelukkig, die wèl heengegaan zijn, en hoe gelukkig zijn diegenen die er door geholpen zullen worden, want er zijn droeve dagen op komst en deze landen zullen niet ontkomen. Het is mij onmogelijk de zwaarwichtige indruk, dien ik ervan omdraag, onder woorden te brengen, voornamelijk sinds de laatste vastendag, die zij hier in deze provincie hadden. Des morgens droomde ik en meende, dat ik aan 't preken was over deze woorden van Zach. 7:5b: "Hebt gijlieden Mij, Mij enigszins gevestigd?" (gesproken door de Heere) en bracht ten eerste naar voren, dat degenen, die slechts huichelachtig, vormelijk en uiterlijk in hun vasten waren niet in de Heere hebben gevestigd. En ten tweede wees ik er op, dat degenen, die vastten en nochtans de zonde vasthielden en weigerden er afstand van te doen, niet de Heere hebben gevestigd, waarna ik een toepassing maakte op vele bepaalde zonden in deze landen. Als droom hecht ik hier geringe waarde aan hoewel het enige indruk op mij gemaakt heeft. O, te worden bekwaamd om het gebod van de Heere te gehoorzamen en anderen daartoe aan te sporen, Lukas 21:36: "Waakt dan te allen tijd, enz."

O geliefde vriend, ik kan de toestand, waarin ik verkeer, niet onder woorden brengen, eensdeels vanwege het feit, dat onze geliefde vrienden in de hand van 's Heeren vijanden vallen en anderdeels omdat ik zolang opgehouden word om bij mijn broeders te zijn. Ik kan niet uitdrukken, wat mij te wachten staat, doch mijn begeerte om in Schotland te vertoeven is niet uit te spreken! Moeite of reizen wil ik niet ontzien en gevaar vrees ik niet; alleen geloof ik niet dat het mijn roeping is om mij opzettelijk in gevaren te begeven. O, dat het de Heere behaagde om een gelegenheid te verschaffen, welke ik zou kunnen aangrijpen en dat Hij alle dingen zo wilde beschikken tot uitbreiding van Zijn Koninkrijk. O, kostelijk Koninkrijk en o, welk een edel middel wendt Hij thans aan om hetzelfde uit te breiden door deszelfs grenzen uit te breiden met bloed! Zijn huis is een kostbaar huis en het is waardig om op een kostbare wijze hecht samengevoegd te worden.

Ik hoop, dat ik u niet behoef te verzoeken om te trachten u blijmoedig te onderwerpen aan de heilige en wijze wil des Heeren en degenen, die met u zijn te versterken.

De Heere versterke en vertrooste u, en het is mijn vurige wens, dat Hij Zichzelf in plaats van alle andere zaken aan u en de uwen komt weg te schenken. Het is de vurige bede van hem die, zeer geachte vriend, bereid is u te dienen in de Heere zolang hij een aanzien in de tijd heeft,

James Renwick.

P.S.

Doe de hartelijke groeten aan al onze geliefde vrienden, met name aan de waarde dames Van Heermaen. Ik heb besloten (zo de Heere wil) haar in het begin van de volgende week te schrijven, alsmede aan onze vriend Muntendam (deze had het toezicht op de Schotse studenten in Groningen). Ik zou uiting willen geven aan mijn liefde voor uw geachte zuster door haar enige regelen te schrijven, doch ik hoop haar binnenkort te zien.

4. In de volgende brief geeft Renwick een verslag van de tocht terug naar Schotland, en de moeilijkheden tijdens de reis.

Dublin, 24 Augustus 1683.

Hooggeachte Heer,

Ik ben er van overtuigd, dat gij het vreemd zult achten dat ik u tot hertoe niet geschreven heb. Doch vele beletselen hebben zich op mijn weg voorgedaan, wegens de moeilijkheden en gevaren van deze tijd, dewijl al deze landen als het ware rumoerig zijn vanwege het aanhouden en verdenken van alle mensen en het overleveren van brieven. Evenwel kan ik mij niet langer inhouden om u een brief te schrijven, al zou hij nooit in uw handen komen, aangezien ik vele zaken tot lof van 's Heeren wijsheid en macht heb mede te delen in het wijzer zijn dan de mensenkinderen en in het weerhouden en beteugelen van dezelve. Want nadat wij verscheidene dagen op zee heen en weder werden geslingerd en in groot gevaar verkeerden wegens de ontoereikendheid van het schip, werden wij genoodzaakt naar Rye in Engeland te gaan, waar wij werden opgemerkt door de goddelozen ter plaatse, die naar ik vrees de medewerking van onze schipper hadden om strikken voor ons te spannen. Doch geprezen zij de heilige God, Die de raad der heidenen kwam te niet te maken. Want des Zaterdags kwamen de mannen, die men douanen noemt, aan boord, terwijl zij bij de schipper informeerden, of wij aan wal waren of niet, en of hij ons kende; deze

antwoordde, dat wij ons aan boord bevonden, (aangezien wij in de kajuit waren, konden wij hun gesprek af luisteren) en dat hij niet wist, wie wij waren, hetwelk de enige manier was om hen notitie van ons te doen nemen, en toen zij tot ons kwamen, werden zij door de heilige en wijze God zo beteugeld, dat hun niet anders werd toegelaten dan te vragen, hoe het met ons ging. Op de Sabbatdag wendde de schipper alle middelen aan om ons aan de wal te krijgen, voorwendende ons tot een maaltijd uit te nodigen, hetwelk wij weigerden. Doch toen die tijd verstreken was, en de schipper door een geweldige regen opgehouden werd, vertelde hij ons, dat hij ons naar de kerk wenste.

Doch wat zal ik zeggen van des Heeren wijze voorzienigheid, Die hem onmiddellijk met zulk een ziekte sloeg, dat hij niet in staat was uit te gaan en te vertellen, dat wij niet wilden komen. Doch o, ik geloof, dat de Heere er bijzonder Zijn hand in heeft gehad, dat ik naar Dublin moest komen, want Hij heeft niet toegelaten, dat ik hier ledig zoude verkeren; en, geprezen zij Zijn Naam, heeft Hij een vuur ontstoken, hetwelk naar ik hoop, de Satan niet zal blussen, Want allen in deze plaats hingen mannen aan die de Heere niet volgden, en meenden, dat zij op de rechte weg waren. Doch thans zeggen enigen hunner, dat zij misleid zijn, en dat zij nooit geweten hebben, dat zij tussen het kamp des Heeren en dat Zijner tegenstanders stonden.

O, wat zal ik zeggen? Gezegend zij de Naam des Heeren, Die mij laat zien, dat om de arbeid Zijner ziel Hij het zal zien en verzadigd worden, en mij vele tekenen geeft, dat Hij mij tot dit werk geroepen heeft, waarin het mijn wens is slechts getrouw te zijn. O, ik verheug mij in Hem, Die mij geroepen heeft om te strijden tegen degenen, die niettegenstaande al hun boosaardigheid tegenover mij, zichzelf weerstaan en de gewaande vrienden, die aldaar vergaderd zijn om over mijn gevangenneming te beraadslagen. Meer zal ik niet zeggen. Hij heeft enigen gevonden, die het op zich genomen hebben mij naar Schotland te geleiden. Doch ik betracht des te meer lijdzaamheid hier, omdat de Heere grote dingen doet. De Heere zij met u, en met al Zijn Israëel.

Ik verblijf de uwe, geachte vriend, om u te dienen in de Heere,
James Renwick.

P.S.

Mijn metgezel George is naar huis gegaan, daar sommigen hem een gelegenheid verschaft hebben, die mij niet mede wilden nemen. Groet al mijn geliefde vrienden. Bid voor mij en wees gedachtig aan Sion en ik zal u niet vergeten.

5. Brief vanuit Ierland of Schotland; ca. september - oktober 1683.

Geachte Vriendinnen, geliefden in de Heere,

Ofschoon het de heilige God in Zijn wijze voorzienigheid behaagd heeft het zo te beschikken dat ik sinds mijn vertrek geen tijd en gelegenheid had om te schrijven, nochtans weet Hij, Die de harten doorgrondt, dat ik u niet vergeten ben, noch de bekommring uws harten over de toestand van Sion, en medeleven met haar verdrukte kinderen met name in Schotland, waarvan ik grote tekenen en bewijzen gezien heb. O, gaat voort in heilige tederheid; gaat voort in ijver, want daarin ligt uw vrede wat de plicht aangaat. Volgt de overste Leidsman der zaligheid volkomen, want Hij doet al Zijn volgelingen de prijs behalen. Hij maakt Zijn soldaten tot overwinnaars, en Zijn dienstknechten tot koningen om altijd met Hem te heersen in Zijn erfdeel, waartoe Hij, hun oudste Broeder, is ingegaan om er in hun naam bezit van te nemen. Wat

zullen wij van deze onuitsprekelijke voorrechten van Zijn volk zeggen? Zullen wij niet stilstaan, getroffen met bewondering en verwondering, onze monden vervuld met lofprijzingen van Hem Die de heerlijkheid des hemels en de schoot Zijns Vaders heeft verlaten om af te dalen, en onze natuur heeft aangenomen, opdat Hij Zich mocht stellen tussen de toorn des Vaders en ons, zowel door Zijn lijden als door het vervullen van de wet voor ons, dat wij niet alleen verlost zouden worden van de zonde en haar gevolgen, maar ook deelgenoot zouden worden van onbevattelijke voorrechten, en hersteld zouden worden tot een gelukkiger en zekerder staat dan waaruit wij gevallen zijn?

Het is het werk der Engelen om te begeren hierin te zien, en het zal ons werk zijn tot in der eeuwigheid. Moesten wij ons niet benaastigen om meer in deze zaken te leven, n.l. om Hem te prijzen voor Zijn Verbond van vrije genade, en voor Zijn wonderwerken voor de mensenkinderen, Die er behagen in schept om Zijn barmhartigheid, macht en heilige wijsheid te openbaren, en arme nietelingen iets van Hemzelf in al Zijn eigenschappen in hun bevinding doet gewaar worden, zodat zij verwaardigd warden om te zeggen: Hij is goed en goeddoend? Wat mijzelf betreft, mag ik zeggen dat ofschoon, toen ik in de gelegenheid was om u te ontmoeten, Hij grote dingen voor mij, een ellendige en onwaardige, gedaan had, zodat ik grote reden had om Zijn lof te verkondigen, indien ik zulks had kunnen doen, de Heere nochtans veel meer gedaan heeft, hetwelk een nieuwe oorzaak van lofprijzing mag verschaffen: want sinds mijn vertrek heeft het de Heere behaagt om verschillende moeilijkheden op mijn weg te plaatsen, opdat Hij Zichzelf mocht openbaren om mij door dezelve heen te leiden.

In vuur of water heeft Hij mij niet begeven noch verlaten, en ofschoon de gevaren ter zee en de gevaren te land, en de strikken van de vijanden van de zaak en het kruis van Christus vele geweest zijn, nochtans heeft Hij mij tot hertoe wonderlijk uit dezelve gered en door geholpen en de verwachting der goddelozen verijld; en heeft niet alleen met grote kosten en moeite verplichtingen op mij gelegd om voor Hem te zijn, maar heeft ook vele wegen gebruikt om mij te oefenen voor de taak die Hij mij heeft opgelegd, in de omstandigheden der tijden waarin mijn lot gevallen is.

Maar het grootste van alles is naar ik meen de vele bekrachtigingen en bewijzen die Hij mij geschonken heeft van Zijn eigen zaak en eveneens van Zijn roeping tot zulk een zwaarwichtig werk, en dat Hij mij getoond heeft wat Zijn bedoeling geweest is om mij zolang van mijn eigen land en volk op te houden; hetwelk was om mij naar Ierland te zenden en aldaar enige tijd te vertoeven, alwaar Hij een vuur ontstoken heeft, hetwelk naar ik hoop Hij niet zal laten uitsterven; en heeft sommige mensen hun wegen doen onderzoeken, waarin zij zich van Hem afgekeerd hadden.

O, geprezen zij Zijn Naam, Die om de arbeid Zijner ziel het zal zien en verzadigd worden, en Die is die goede Herder, uit Wiens hand niemand de schapen zal wegrukken, want de poorten der hel zullen Zijn Kerk niet overweldigen, en geen wonder, want zij is een rots en op een rots gebouwd.

O, komt, laten wij ons scharen onder Zijn banier, en Zijn zijde kiezen tegenover een lauw en onverschillig geslacht, en beproevingen aanvaarden, want ik geloof dat Hij niemand liefheeft, wie Hij ze komt te onthouden. Maar overweegt wie het geldt. Het is om Zijns Naam wil, Die de banier draagt boven tienduizend en Die gans begeerlijk is. Welaan, de Heere, Die niet onrechtvaardig is, dat Hij uw arbeid der liefde zou vergeten, zij alles voor u en vergelde u uw medeleven en bekommernis over des Heeren volk in dit land, die zeer gevoelig zijn, dat gij een medegenoot werd in hun verdrukkingen, en dat gij medelijden hebt gehad over hun banden.

Wij begeren altijd de steun uwer gebeden voor de verwoesting van des Heeren heilige berg. Wij zijn overtuigd van uw bezorgdheid omtrent onze zeer geachte vriend Robert Hamilton, van wiens moed, standvastigheid en ijver voor de zaak des Heeren gij bewijzen hebt; want wat hem gedaan wordt, is als het ware ons allen gedaan.

Gedenkt mij, een ellendige, en het verheven werk dat de Heere mij heeft opgelegd.

De Heere zij met u,

Uw liefhebbende dienaar in den Heere,

James Renwick.

6. Uit deze brief, die aan de vrienden in Leeuwarden gericht was, blijkt duidelijk de geest van diepe toewijding tot de dienst van zijn Meester.

Geachte en geliefde vrienden in onze Heere,

Ik heb niet alleen gehoord, doch gedurende de kleine tijd, dat ik onder uw midden was, ook gezien vele tekenen en blijken van uw liefde tot onze dierbare Heere, en teder medeleven met Zijn verdrukte Kerk; hetwelk geen geringe verkwikking en bemoediging voor mij was, en ook mijn hart ten eerste aan u verbond, zodat ik niet weet hoe mijn gedachten te ontvouwen en mijn vurige genegenheden te ontboezemen. Doch daar mijn hart veel bij u verkeert, zo kan ik zeggen, dat gij veelvuldig bij mij zijt en dat op tijden en ogenblikken welke gij het meest begeert, wanneer ik mij ootmoedig wens te buigen aan de voetbank van de troon der genade. Evenwel kon ik het niet nalaten en achtte het ook mijn plicht u te schrijven. Doch wat zal ik anders zeggen dan gijzelven weet? De Heere, Die het enige voorwerp is, waarin al onze begeerten op een bevredigende wijze kunnen eindigen, is waardig alle eer, vrees, liefde en dienst, ja, wanneer wij dit zo vermelden, mogen wij verwonderd staan en ons verwonderen, dat Hij in Zichzelve hoogst voortreffelijk en oneindig heerlijk, niet in staat is om enige meerdere heerlijkheid van Zijn schepselen te ontvangen, zulke onwaardige wormen en zichzelf verwoestende schepselen zoude roepen om Hem te dienen, hetwelk op zichzelf een beloning zijn zoude, al had Hij niet vrij en genadig een beloning na deze beloofd. Doch o! wat kan Zijn bedoeling zijn om zulke albedervers en onwaardige schepselen te roepen en te trekken om Hem te beminnen en te dienen. Het is niet, opdat Hij het goede moge ontvangen (waartoe Hij onbekwaam is) doch opdat Hij het goede mag geven.

O, geloofd zij Zijn vrije genade, Hij heeft een weg daar gesteld en geopend, waardoor wij een toegang en een recht tot Hem mogen hebben, door de voorspraak van Zijn Zoon, onze Heere Jezus Christus. Laten wij daarom Zijn roeping beantwoorden en tot Hem komen,, waar al ons geluk ligt, met harten zo verwijd en bevattingen zo gevormd, dat niets minder dan Hijzelf kan verzadigen; want meer kan niet begeerd worden. Laat ons tot Hem komen, Hem ganselijk volgen, Zijn kruis opnemen en onze strijd tegen de wereld, de duivel en het vlees, want Hij is een edele en heerlijke Leidsman, onder Wiens banier wij moeten strijden, Die niet alleen Zijn soldaten genoegzaam onderhoudt, aangezien al hun voorraad in Zijn eigen hand ligt, doch hen ook verzekert van de overwinning, en van het Koninkrijk, en van de kroon bij het einde van de slag, aangezien zij met Hem wandelen zullen in heerlijke, witte klederen, tot in der eeuwigheid. Laten wij Zijn zaak als de onze omhelzen en niet ontmoedigd zijn over hetgeen tegenstanders kunnen doen; want in al hun voorgenomen handelingen tegen Hem breken zij slechts zichzelf af en richten zij Zijn Koninkrijk op. Laten de moeiten van de tijd ons niet kwellen, doch laat ons naar boven zien en verder naar de rijke vergelding. Want de dag is nabij, wanneer deze aardse tabernakelen

zullen instorten en wij zullen in vrijheid gezet worden, niet in staat om Zijn Geest te bedroeven of enige smart meer te lijden en bekwaam voor de gezegende, volle en eeuwige genieting van Vader, Zoon en Heilige Geest.

O, welk een dag zal dat wezen, wanneer de heiligen met Hem zullen verzadigd worden, Hem met beide armen zullen omgorden of liever door Hem zullen worden omringd. Laat ons wachten en uitzien, verlangende naar de dag, wanneer at zal worden gehoord in de hemel, o hoe zoet zal het worden gezongen, „Sta op, sta op, Mijn liefste, Mijn duive, Mijn schone en kom, want zie, de winter is voorbij en uw eeuwige zomer is aangebroken;” O, laten de gedachten aan die zomer, en het smaken van zijn eerste vruchten, deze onze winter verzoeten en verzachten, ons blijmoedig doen reizen door dezelve met liederen van onze Liefste op onze lippen en met lijdzaamheid verduren welke moeiten en wederwaardigheden, hetzij tot onze kastijding of tot onderrichting het Hem, Wie alle dingen wel doet, ook moge behagen ons te doen toekomen. En daar gij door genade bekwaamd zijt om deelgenoten met ons in onze verdrukkingen te worden, zo zoude ik wensen, dat gij naar dezelve zoudt uitzien voor uzelf; want de Heere zal komen om de aarde geweldig te verschrikken, en de inwoners derzelve te straffen vanwege hun ongerechtigheid, en de steden stellen tot eenzaamheid en het land verwoesten; want alle volken zijn overdekt met een trage en verfoeilijke vormelijkheid, ja, onomwonden goddeloosheid en vreselijke lastering tegen den hemel. Ik zeg dit niet, mijn geachte en geliefde vrienden, om u te ontmoedigen, doch eerder tot voortzetting en vermeerdering van uw heilige ijver, welke gij jegens des Heeren zaak bewijst. O, gaat er mee voort, want daarin zal uw vrede zijn, wat de plicht betreft, en Hij Zelf vergelde u in een rijke mate!

Welaan, vanwege uw grote vriendelijkheid, liefde tot en medelijden met onze bloedende en gewonde moederkerk, welke ik onder uw midden aanschouwde, en met name wegens uw hartelijke liefde en tedere betrekking tegenover mijzelf, ofschoon ganselijk verbeurd en onverdiend, kan ik niet uitdrukken, hoe ik aan de Heere gebonden en ulieden verplicht ben, ja, het gaat mijn bevatting te boven. Doch ik ben u op een bijzondere wijze inderdaad zeer veel verplicht; ik smeed u om bij de voortdurendheid onze bekommerde en gewonde kerk te gedenken en dat buitengewoon grote en zwaarwichtige werk, hetwelk naar u bekend is, de Heere op mijn schouders heeft gelegd. Doch waarom zou ik vrezen? Het werk is Zijn eigen werk; en Hij zendt niemand ten strijde op eigen bezoldiging, en o, eeuwig geprezen zij Zijn heiligen Naam, mag ik dit zeggen uit zalige ondervinding; want Hij is krachtig bevonden een hulp in benauwdheden en op vele wijzen boven mijn verwachting, mijn roeping bevestigend en versterkend en Zijn werk handhavende hier en elders, waar het Hem behaagt mij te doen gaan.

Welaan, de Heere zij met ulieden. Nogmaals, gedenkt mijner zoals ik u wens te doen. Ik verblijf, geachte en geliefde vrienden, uw welmenende en verplichte vriend en dienaar in de Heere,

James Renwick.

7. Nog een brief is aan zijn vrienden in Leeuwarden

2 Juli, 1684.

Geachte en geliefde vrienden in onze Heere,

Het bericht omtrent uw volharding in het medeleven met ons, en aangaande de toename van uw ijver voor de Heere der heirscharen, is grotelijks bemoedigend en

verkwikkend voor mij, welke zaak, alsmede de grote vereniging mijns harten tot u, mij noopt enige regelen tot u te schrijven, ofschoon ik tot dat werk onbekwaam ben en niet weet hoe mijzelf te verklaren. Welaan, hetgeen ik voornamelijk begeer is de wereld de liefelijkheid van Christus aan te prijzen, de kostelijkheid van Zijn zaak, de lichtheid van Zijn juk en de zoetheid van Zijn kruis, hetwelk, ik ben er van overtuigd, voor u geen onbekende zaak is. Doch o, dit is een werk, boven het bereik van ellendige, zondige, eindige schepselen !

Wie is in staat over deze zaak te denken, te spreken of te schrijven? De onmetelijke en vrije genade van Christus, Zijn grenzeloze macht en oneindige liefde, zijn zulke bodemloze diepten van vreugdevolle verwondering, waarin de volmaakten eeuwig verdrinken. Wat kunnen wij in deze aardse tabernakel zeggen of denken, die slechts ten dele zien en ten dele kennen! Doch o, laten wij onze ogen afwenden van de ijdelheid, en alleen ons verlustigen in de volheid en algenoegzaamheid van de dierbare en heerlijke Christus. Wat een twijfel en een vreze kan er in ons hart gevonden worden, doch dààr is een genoegzaamheid om ze alle voor ons op te lossen en te beantwoorden. En ik geloof, zo wij arme schepselen zijn, wanneer een vreze of twijfeling mocht oprijzen en wij aanstonds onze ogen wendden om Christus' vrije algenoegzaamheid te aanschouwen, wij zouden bevinden, dat die vrees en die twijfeling onmiddellijk zouden verdwijnen als verdreven rook, niet meer te onderscheiden. Doch ach! onze natuur is zondig geneigd om liever te staren op onze vreze dan van Christus als onze hulp gebruik te maken; en hierdoor wordt het leven, dat wij konden hebben van een vreugdevolle lof, omgekeerd in een leven van mismoedige bezorgdheid. O degenen, die Christus als de hunne zien, kan niets ontbreken!

En welk een dwaze mensen en ijdele personen zijn dezulken, die het dwaze verkoren hebben en er niet hun werk van maken om Christus te bezitten! Doch ik beken, dat Christus voor velen (zelfs degenen met een grote belijdenis) is als de ruime wereld voor hen; zij krijgen er een voorbijgaande blik van, terwijl zij er weinig of niets van bezitten. Aldus krijgen velen een voorbijgaande blik van Christus met het letterlijke verlichte oog des Geestes, doch hebben nooit een vernieuwd hart bezeten om Hem alleen om Hemzelf te begeren als de allesbevredigende en verrijkende parel van grote waarde. O, dezulken mogen denken Hem lief te hebben, doch hun begeerte gaat uit naar hetgeen van Hem is, en niet naar Hemzelf. Zij begeren een bevrijding van de schuld en straf der zonde en een bezit in een hemel, die zij zichzelf in hun verstand oprichten, doch zij bekommeren zich er niet om al ware er geen Jezus Christus. O, welk een valse liefde is deze!

Wanneer iemand een maagd een aanzoek doet, en zo'n maagd een huwelijk met die persoon zou willen aangaan alleen krachtens zijn bezittingen en middelen, zou dan zo iemand billijkerwijze geen goede redenen hebben om zulk een lage en onechte liefde van de hand te wijzen? En hoe zal Christus de liefde van zulke zelfzoekers beschouwen? Een ander soort mensen bedekken hun trots met een masker van nederigheid en roepen uit: "Christus is een Koning, en wij zitten op een mesthoop! Hoe kunnen wij toestemmen tot zulk een groot en verheven huwelijk? Indien wij koninginnen waren, wij zouden het willen doen!"

Doch o, dat dezulken wilden bedenken dat, terwijl zij iets in zichzelf zoeken om hun Christus aan te prijzen, zij immer zullen wankelen en wegblijven. Doch laten zij hun schuchterheid afleggen en eens tot Hem komen en met Hem een huwelijk aangaan, en Hij zal hen koninginnen en een voor Hem passende partuur maken. Christus komt Zijn bruid te lieven in de kleren van Zijn minzaamheid. Hij nam onze natuur aan, opdat Hij tot nietige aardwormen mocht zeggen: "Gij zijt Mijn broeders en

Mijn zusters!" En o, hoe heerlijk is Hij in die kledij, daar Hij eveneens gekleed is met de kleding van verrukkelijke Majesteit. Welk een volkomen en vrije Zaligmaker is Hij! Ja, welk een mededeelzaam goed, zodat een ieder van de Zijnen Hem bezit. Een ieder onzer heeft evenveel van de zon als wij zouden willen hebben, al waren er geen anderen op aarde die er met ons deel aan hadden. Zó is de genieting van die gezegende Zon der Gerechtigheid voor al Zijn uitverkorenen. Een ieder hunner heeft Hem geheel.

O, welk een gezegende genieting is deze, welke een ieder van Zijn heiligen mag smaken zonder elkander te benijden of te verongelijken! Welk een zalige keuze is Christus! Welk een beminnenswaardige keuze is Hij! O Hij is begeerlijk, Hij is liefelijk! En allen, die Hem verkiezen, zullen zeggen, dat Hij beminnelijk is en dat zij een voortreffelijke koop gesloten hebben. Men verhaalt van de heidense Socrates, dat allen die hem kenden, hem beminden, en dat degenen, die hem niet liefhadden, zulks niet deden omdat zij hem niet kenden. Inderdaad, de oorzaak dat men Christus niet bemint is, omdat men Hem niet kent. Indien men Hem kende en wist welk een verheven, genadig, machtig, beminnelijk, weldadig en voortreffelijk Persoon Hij is, zo zou het hart vervuld worden met liefde jegens Hem. Zo men Hem kende zou de ziel het uitroepen: "Hij is gans begeerlijk; wie is Hem gelijk?" De liefde denkt, dat de beminde geen wederga heeft, en de liefde bemint alles wat van de geliefde is. Vandaar dat Christus' zaak zo kostelijk is. Kostelijk, o kostelijk! Het is Zijn openbarende heerlijkheid, waardoor Hij Zijn Naam bekend maakt.

Hoe eervol is het Zijn zaak voor te staan! Welke eretekenen zijn smaad en laster uit dien hoofde!

Aangezien liefde tot Hem Zijn zaak dierbaar maakt, zal er, waar deze liefde gevonden wordt, ook niets te kostbaar geacht worden om aan die zaak te besteden. Wat zal de liefde niet willen ondergaan! Wat zal de liefde niet willen prijsgeven vanwege de eer van de geliefde. Wij behoeven deze zaak niet meer aan te prijzen dan slechts te melden: Het is Christus' zaak! En aangezien Zijn heerlijkheid er mede gemoeid is, is het onze eer om er mede begaan te zijn. Liefde tot die Beminnenswaardige maakt dan ook Zijn juk licht. Liefde is een olie voor onze wielen om ze licht en vlug de weg van Zijn geboden te doen lopen. O, de liefde maakt het gehoorzamen een licht en aangenaam werk, want het gebod bindt de consciëntie en de liefde wint de genegenheden. Alzo, wanneer de consciëntie en de genegenheid samengaan, moet het noodzakelijk een licht werk zijn. Christus' juk was licht en aangenaam voor David, toen hij zeide: "Daarom heb ik Uwe geboden lief, meer dan goud, ja, meer dan het fijnste goud". En zeer opmerkenswaardig is daar dat, terwijl de wereld Christus' juk afschudde, David het blijmoedig aanvaardde: "Zij hebben Uwe wet verbroken, daarom heb ik Uwe geboden lief", zegt hij. Een kenteken van ware liefde inderdaad. Hoe meer Christus verworpen en veracht wordt door anderen, des te meer dierbaar Hij wordt voor de Zijnen.

O, wat zullen wij zeggen van de liefde tot Christus! Liefde is een onversaagde krijgsman voor Hem; Liefde is een moedig kampvechter in Zijn strijdperk. Liefde veracht, ja, ik mag zeggen, begeert moeilijkheden om zich te openbaren. De liefde ziet geen enkel smet op het ganse kruis. De liefde wordt nooit een bittere beker ter hand gesteld, of de geliefde is misnoegd. De liefde acht Zijn kruis niet bitter; doch weet, dat er liefde op te lezen staat. De liefde zal zich er in verblijden om de natuurlijke wil te weerstreven, om Christus te behagen. Liefde zal de verheffingen van den Jordaan niet vrezen; de grote golven zijn niets in het oog der liefde. Hoe dieper de liefde waadt, des

te zoeter acht zij het. Verliezen, omzwervingen, slingeren, dood en gevaren,... de liefde acht ze niet. Hoogl. 8: 6,7. "De liefde is sterk als de dood, de ijver is hart als het graf; hare kolen zijn vurige kolen, vlammen des Heeren. Vele wateren zouden deze liefde niet kunnen uitblussen; ja, de rivieren zouden ze niet verdrinken; al gaf iemand al het goed van zijn huis voor deze liefde, men zou hem ten enenmale verachten."

O, wat zal ik zeggen? Laten wij Christus liefhebben. Laten wij Hem beminnen en Zijn goedertierenheid verhogen. Indien iemand den Heere Jezus Christus niet liefheeft, die zij ene vervloeking, Maranatha!

Welaan , zeer geachte en geliefde beminden in onze dierbare Heere, gij hebt grotelijks uw liefde geopenbaard jegens een verongelijkte Christus en Zijn kostelijke zaak door stil te staan en de zaak van Zijn droevig en ellendig volk in dit land te bewenen, te beklagen en medelijden met hen te gevoelen. Gij hebt blijk gegeven met ons mede te leven! Gij hebt niet nagelaten om ons te helpen, te versterken en te bemoedigen. Gij zijt instrumenten geweest om ons een verkwikkende beker der vertroosting toe te dienen. Gij zijt ons trouw gebleven, toen anderen ons verlieten. O, blijft trouw aan de waarheid en uw plicht; houdt u daarbij, ofschoon alle mensen de éne zouden loochenen en de andere zouden verzaken. Laat dit uwe betrachting en de onze zijn. En laten wij daarom met en voor elkander pal staan. Dat niets ulieden ontmoedige of uw vertrouwen verhindere! De zaak is des Heeren! Hij zal zegevieren. Hij zal tronen en koninkrijken omver werpen en Zichzelf een Naam maken. Gaat voort en laat het uw enig werk zijn om den Heere ganselijk en ernstig te volgen en uw eind zal vrede zijn. Ik moge u overgeven aan de Heere om u Zijn besturende en ondersteunende genade te schenken. Mocht Hij u in uw plaatsen, zoals Hij tot hiertoe in ruime mate gedaan heeft, tot koperen muren en ijzeren pilaren stellen tegen alle dwaling en goddeloosheid, en stelle Hij u door Zijn genade in staat om tot den einde toe te volharden, opdat gij also eeuwig met Hem in heerlijkheid moogt triomferen. Hopende, dat het niet nodig zij van u te begeren om een arme, worstelende, bloedende en verongelijkte Kerk te gedenken, naast hem, wiens leven is een waden door strikken, ontmoedigingen, dood en gevaren, verblijf ik, geachte en geliefde vrienden in den Heere, uw waarachtige en voortdurende vriend en dienaar in alle christelijke betrachting

James Renwick.

8. Deze brief die aan Robert Hamilton gericht was, maakt duidelijk hoe fel de vijanden Renwick en zijn broeders vervolgden.

9 Juli 1684.

Zeer geachte en geliefde vriend,

Uw brief, welke ik ontvangen mocht, was mij wonderlijk zoet en verkwikkend en werd in enigermate als een middel gebruikt om mij voor te bereiden op hetgeen ik zou ondervinden. Want onmiddellijk hierna geraakte ik in zulke beproevingen, zoals ik te voren nog nooit had gekend; doch alle strekten inderdaad om op een wonderlijke wijze des Heeren macht en liefde tot en voor Zijn volk te openbaren.

Want op de Sabbatdag, nadat uw brief mij in handen kwam, kwamen wij tezamen om een godsdienstoefening te houden nabij het Whinmoeras in Monkland, doch aangezien deze landstreek, afvallig geworden zijnde, in een openlijke vijandschap tegen de Heere teelde, gingen sommigen met spoed naar Glasgow en brachten de

vijandelijke legermacht van onze tegenwoordigheid op de hoogte. Zulks kwam ons ter ore alvorens de predicatie des morgens geëindigd was, nochtans werd de dienst eerst ten einde gebracht, waarna wij het raadzaam vonden die plaats te verlaten en eveneens, dat de gewapenden onder ons midden zich aaneen zouden sluiten tot onze veiligheid en verdediging; hetwelk door Gods goedheid een middel was om de vijand te weerhouden zwervelingen te achtervolgen, aangezien zij hierdoor in verlegenheid gebracht en met schrik werden geslagen, en hun ruiter en voetvolk bijeenhielden.

Evenwel overnachtten zij, zonder dat wij het wisten, één of twee mijl van ons volk verwijderd, en waren van plan zich naar de huizen te begeven, waar wij ons bevonden. Doch de Heere, Wiens wegen wonderlijk waren, gebruikte een ons vijandig mens om de vijand op te houden, beweerend dat niemand onzer zich in die richting begeven had. Nochtans maakte dit de vijand des te meer waakzaam, zodat zij ons bleven nazitten en een onderzoek naar onze verblijfplaats instelden, hetwelk zeer belemmerend voor onze samenkomst bleek te zijn, welke plaats vond op de donderdag daaraanvolgende. Want op diezelfde dag kwamen zij met hun ruiters en voetvolk om de venen af te zoeken, waar wij ons bevonden en overvielen ons, voordat wij enige besluiten hadden kunnen nemen; welke zaak ons noopte (aangezien wij vermoedden dat sommigen uit onze bijeenkomst op de een of andere wijze de vijand op de hoogte hadden gesteld) uit die plaats te vertrekken naar een verder afgelegene kleine vallei, waar wij besloten ons verborgen te houden.

Maar nadat wij gerust hadden en ons een weinig hadden verkwikt, ontdekten wij vier soldaten, die naar ons toe kwamen; waarop wij het raadzaam oordeelden een gelijk aantal hun tegemoet te zenden, welke elkander onder vuur namen. Doch de Heere beschikte het in Zijn genadige voorzienigheid zó, dat er aan onze kant niet het minste nadeel werd berokkend, terwijl er één der vijanden zó gewond werd, dat hij sindsdien overleden is. Evenwel wekten de schoten de aandacht der overige vijanden, die zich op de heuvel bevonden, en toen wij uitrukten naar het open veld, ontwaarden wij hun voetvolk niet ver van ons, en werden wij onmiddellijk gewaarschuwd, dat de vijand ons nog steeds vervolgde en in de nabijheid was. In allerijl richtten wij onze schreden door het moeras, doch zagen geen uitwendige kracht meer dan te vlieden en de weg van de vijand te kruisen; waarna wij een ontmoeting met hem verwachtten. Wij mochten ons evenwel in de hand des Heeren overgeven, en vervolgden onze weg, totdat wij een zeker moeras bereikten, waar wij tot de avond bleven en vele zaken afwikkelden.

Maar in dit alles werd de wonderlijke macht Gods gezien, zowel door Zijn volk te bemoedigen in deze benarde omstandigheid als om ons te behoeden voor het vallen in de handen der tegenstanders. Ja, ofschoon Hij ons Zijn wondermacht daarin openbaarde, beliefde het Hem ons meer te tonen.

‘s Zaterdagsavonds daarop was een aantal onzer in een schuur bijeengekomen om een godsdienstoefening te houden, wij waren nauwelijks begonnen, toen wij de trommelen en trompetten van de vijand hoorden, wij vonden het zeer gewenst wachten uit te zetten en de dienst voort te zetten, totdat wij verder zouden zien. Evenwel openbaarde de Heere onder al dat lawaai en te midden al dezer gevaren zó Zijn goedertierenheid jegens Zijn volk, dat Hij hen niet alleen onder Zijn vleugelen verborg en hen behoedde, doch hun zielen zó kwam te bearbeiten, dat zij niet de minste vrees, verwarring of beroering koesterden, doch zich op 't gezicht van de vijand als krijgshaftige soldaten zouden gedragen hebben.

Nadat dit gevaar afgewend was, vonden sommigen onzer het geraden te blijven, waar wij ons bevonden (in een bosrijke streek) totdat de Sabbat verstreken zou zijn. Vóór

het midden van de dag werd ons echter verteld, dat de vijand ons op ongeveer twee mijlen afstand naderde, waarop wij de Clyde overstaken. Niet zodra hadden wij dit met z'n zevenen volvoerd of wij hadden bijna een troep van vijandelijke ruiters ontmoet, die ons onvermijdelijk hadden moeten treffen, indien de Heere het niet zodanig beschikt had, dat één onzer vrienden hen gezien had, voordat zij ons konden zien. Deze vriend snelde ons tegemoet, een witte doek in zijn hand zwaaiende, waarna wij halt hielden en ons onder enige struiken verscholen totdat de vijand gepasseerd was. Hierna vervolgden wij bij tweeën onze weg; wij hadden ons voorgenomen niet ver te gaan, toen twee onzer één der vijandelijke ruiters ontmoetten, die aanstonds uit alle macht naar Lanark vlood, waarvan wij drie mijlen verwijderd waren. Deze gebeurtenis noodzaakte ons een roekeloze weg in te slaan door via deze bevolkte streek naar "Darmead Moss" te vluchten, steeds verwachtende de vijand bij die vijandige stad Lanark aan te zullen treffen. Doch de Heere betoonde zó zeer Zijn macht en goedertierenheid jegens ons, dat wij hun handen ontkwamen; welke beschikking een oorzaak van grote bewondering voor ons allen was, en mij niet weinig verwonderde, terwijl dat gedeelte uit Psalm 126 mij vergezelde: "Toen zeide men onder de heidenen: De Heere heeft grote dingen aan dezen gedaan. De Heere heeft grote dingen bij ons gedaan; dies zijn wij verblijd." Eveneens Psalm 111:6 "Hij heeft de kracht Zijner werken Zijnen volke bekend gemaakt, hun gevende de erve der heidenen." O, al deze dingen, welke Hij aan ons en voor ons deed, waren een oorzaak, dat wij ons zeer in Hem kregen te verblijden. Doch aangezien ik geloofde, dat ik ze kreeg te zien als een onderpand van grotere zaken, waardoor Zijn deugden meer geopenbaard zouden kunnen worden, werd mij dit alles tot een oorzaak van dubbele en grotere vreugde gemaakt. Hij heeft ons bewijzen geschonken van hetgeen Hij voor Zijn volk ten dage hunner benauwdheid doen kan; en Hij geeft ons goede oorzaak om de leiding en het opwekken van Zijn schijnbaar begraven zaak en het verlossen en dóórhelpen van Zijn volk aan Zijn getrouwigheid toe te vertrouwen. En sindsdien is het mijn voornaamste oefening, ja zelfs enige tijd vóór dezen, de diepe en duurzame indruk van Zijn onverwachte, plotselinge en heerlijke verschijning voor Zijn Naam en volk.

Ik geloof, dat wij vergeleken kunnen worden bij een arm, verachtelijk, hulpeloos, doodschijnend gezelschap, dat gedrukt in een vallei neerligt, en Hij, als het ware, door Zijn Woord en werken Zichzelf ontdekkend op een zichtbare heuveltop, Zijn armen uitstrekkend en begerig om bij ons te zijn, ons toeroepend om onze harten en stemmen te verheffen en tot Hem te roepen om af te dalen, ons aanbiedend, dat Zijn macht en liefde gezamenlijk onze gevreesde belemmeringen zullen vertreden en verstrooien. Ja, ik zeg, zo ik enigszins de zin des Heeren weet, dat thans Zijn bijzondere roepstem tot al Zijn oprechte volgelingen is Jes. 62:6,7: "O, gij, die des Heeren doet gedenken, laat geen stilzwijgen bij ulieden wezen! En zwijgt niet stil voor Hem, totdat Hij bevestige en totdat Hij Jeruzalem stelle tot een lof op aarde." O, dat wij ons samen mochten verenigen tot deze oefening, en laten wij oprecht, vurig en voortdurend hiermede vervuld zijn. Laten wij in geen enkel opzicht gerust en op ons gemak zijn, wanneer Sion in benauwdheid is; want al zouden wij ons tevreden stellen in onze ellende, zo behoren wij nochtans in geen geval vrede te hebben met de zonde, welke deze ellende veroorzaakt, nóch met het behoud der vijanden in hun onbeschaamdheid en opstand tegen de Heere, waardoor Zijn Naam dagelijks gelasterd wordt; waar onze afval zulks heeft veroorzaakt. O, dat wij samen mochten schreeuwen tot de Heere, dat Hij verscheen en Zich openbaarde.

De bevrijding van Zijn volk zal zo heerlijk wezen, dat zij overvloedig alle kosten, al het worstelen en al het lijden, waarin zij mogen verkeerd hebben, weer zal

goedmaken; en ofschoon velen hunner het wel nimmer met hun lichamelijke ogen zullen aanschouwen, en hoewel het sommigen dergenen, die in hun plaatsen en op hun posten aan het bouwen zijn, nooit zal worden vergund om te zien hoe de sluit of hoeksteen er op geplaatst wordt, wat zou het hinderen? Zij verrichten hun verplichting en hun verlossing zal volkomener en heerlijker wezen. Wat mij betreft, al zou de vijand mij nooit in handen krijgen, deze aarden tabernakel zal ogenschijnlijk spoedig gebroken worden; want dikwijls wordt mijn lichaam op vele wijzen en grotelijks met ziekte bezocht. Maar zolang de Heere nog enige zaak voor mij te doen heeft, zal ik voortgaan, en ik wens niet langer te blijven, ofschoon velen langer leven dan de Heere werk voor hen heeft. Hoe het zij, menigmaal moet ik des Heeren goedheid jegens mij bewonderen; want ik heb steeds kracht mogen ontvangen naar mijn lichaam, wanneer de omstandigheden zulks wenselijk maakten; en door Zijn genade is mijn begeerte om mij te geven en gegeven te worden in Zijn werk, totdat mijn loop voleindigd zij. En of ik betere dagen met mijn lichamelijke ogen zien zal (ofschoon ik er van verzekerd ben dat zij zullen aanbreken), kan ik niet zeggen dat mijn begeerte zodanig geweest is; want het moge een gelukkig volk zijn, dat aldus bevoorrecht wordt, nochtans acht ik hén gelukkiger, die gans zonder vrees of zorg, zonder zonde en smart zijn.

Wat andere zaken betreft, zeer geachte en geliefde vriend in onze Heere, kan ik zeggen, dat velen onzer dit jaar in de handen der vijanden gevallen zijn. Sommigen werden op het schavot gebracht, doch de Heere heeft de zodanigen zo gesteund en bemoedigd, met name die vijf in Glasgow, dat dit schouwspel grote uitwerking had op het volk in 't algemeen en zulk een gevoelen onder hen verwekte, zoals door de vijand gevreesd werd. Ja, een groot vervolger, Majoor Windram genaamd, had drie kinderen, welke kort na elkander stierven; één hunner een zeer jeugdige knaap en twee dochters, die tot de jaren des onderscheids gekomen waren. Dezen stierven zeer liefelijk en gaven grote voldoening, terwijl zij betuigden, dat des Heeren hand tegen hen uitgestrekt was vanwege het aandeel, dat hun vader had in het bloedvergieten der heiligen; terwijl zij hem om Gods wil smeekten, dat hij de weg, dien hij bewandelde, zoude verlaten; hetwelk enige, ofschoon geen veelbelovende uitwerking op hem had.

Waarop, aangezien de vijand zulks het meest bevorderlijk voor zijn oogmerk achtte, zovelen die zich standvastig betoonden, verbannen werden, getrouwe, gemeenschap-pelijke getuigenissen achterlatend; één hiervan werd door twee en twintig handen ondertekend. Doch ik geloof, dat de Heere een bijzondere bedoeling had in de verbanning van dezulken, nl. om te getuigen tegen de vele inschikkelijke predikanten en belijders. Hoe het ook zij, de vijanden worden thans wonderlijk weerhouden om bloed te vergieten. Ik weet niet, wat deze nieuwbenoemde autoriteiten zullen doen, onder de toelating des Heeren.

Nadat wij op onze laatste algemene vergadering besloten hadden aan uw verlangen te voldoen, droegen wij Th. Linning op zijn Testimonium te schrijven en zulks de volgende vergadering voor te leggen. Zo de vergadering hiermede ingenomen is, denk ik dat hij naar u zal komen. Wat mij betreft, kan ik er niets tegen zeggen want ik geloof, dat hij naar het schijnt de meest belovende jongeling is, die wij hebben, hij heeft veel bereidwilligheid getoond om het overblijfsel overal te dienen.

Welaan, zeer geachte en geliefde vriend in onze dierbare Heere, wat zal ik tot u zeggen, of hoe zal ik mij uitdrukken? Het feit, dat de beproevingen en verdrukkingen van de tijd niet vergeleken kunnen worden bij de liefelijkheid van Christus en de heerlijkheid, welke hiernamaals zal geopenbaard worden, doet mij somtijds moeite noch gevaren zien, dewijl mijn ogen hiervoor gesloten zijn, en vervoert mij soms, dat

ik een kleine glimp mag aanschouwen van hetgeen buiten het bereik der beproevingen ligt, doch in zulk een toestand is een zwijgende en stille verwondering meestal mijn beoefening. O, wat een leven zal het zijn, wanneer wij niet meer zullen zondigen noch smart zullen kennen; wanneer wij onze wapens zullen neerleggen en de palmtak van victorie en triomf zullen opnemen, en het Lam zullen volgen met lofliederen op onze lippen! Een eeuwige liefde en een nimmer eindigende vreugde zullen daar alleen gekend worden. O, welk een heerlijk werk is dat, de vurigheid der liefde, onverminderd en onverzwakt, zonder onderbreking, voortspruitend uit de genieting van een zo beminnenswaardig en geliefd voorwerp, welk een heerlijk werk zal dat zijn! Degenen, die een gezicht hiervan ontvangen, zullen moeten uitroepen: "Wij willen niet meer arbeiden voor hetgeen niet verzadigen kan." O, de volle en genoegzame verzadiging, welke gelegen is in die weergaloze, kostbare Christus. Al wat aan Hem is, is gans begeerlijk! Dat wij Hem al onze liefde en onze genegenheden schonken! En wanneer wij zulks gedaan hadden, dat wij ons dan verwonderden, dat Hij deze liefde uit onze handen aanvaardde wil. O, dat wij in dit strijdperk van worstelingen al onze wapens in de hand der liefde stelden. De liefde is een vastberaden krijgsman, de liefde is een onversaagd kampvechter, het oog der liefde is zó zeer ingenomen met het aanschouwen van de Geliefde, dat het geen gevaren op de weg kan ontdekken, doch ze blindelings tegemoet snelt; en toch niet blindelings, want de liefde weet voor Wie en voor welke zaak zij zich in gevaren begeeft. De liefde zal nooit de wapens tegen de Beminde keren; ja, zal nooit de zaak van de Geliefde de rug toekeren. O, welk een kampvechter is de liefde! Hoe zeer is een goede duurzame metgezel niet gewenst. De liefde is zulk een metgezel. Het geloof zal ten laatste overgaan in een aanschouwen en de hoop in een bezitten, doch de liefde is des Christens blijvende vriend en een dapper metgezel, want het baart geen moeite en het is geen last om lief te hebben, wanneer daar de eeuwige genieting van de Geliefde en de volle blijvende verzekering van een onmetelijke liefde zal zijn in haar volkomenheid.

Ach, indien de tijd het mij vergunde, zou ik niet moede worden aan u te schrijven, want ik weet niet, of ik ooit weer een gelegenheid zal hebben. Doch zolang ik leef, wens ik met u mede te leven. O, ga voort en vrees niet! Ik hoop, dat de Heere aan u een teken ten goede moge doen, opdat het uw haters mogen zien en beschaamd worden. Vrees niet op uw voorgenomen reis, de Heere zal met u zijn. Ik bid telkens weer, dat het zo moge zijn; en dat Hij uw arbeid moge zegenen, opdat hij moge strekken tot het bewerken van een uniformiteit onder de kerken, opdat de Heere also één en Zijn Naam één moge zijn in ons midden. Ik hoop, dat ik niet behoef te wensen mijner te gedenken, een ellendig wezen, en verblijf, geliefde vriend, uw wezenlijke, voortdurend meelevende vriend en dienaar in de Heere
James Renwick.

9. Ook in deze brief vertelt Renwick hoe wonderlijk hij aan de aanslagen van de vijand ontkwam.

12 Augustus 1684.

Hooggeachte en geliefde vriend,

Eenmaal dacht ik, dat aan uw verwachting omtrent onze brieven spoediger voldaan zou worden, doch de heilige en wijze God, Die alle dingen wel doet, beschikte het zó, dat het anders geschiedde. Want den 30ste Juli, toen ik met drie anderen op weg was

naar de Algemene Vergadering, ontdekten wij twee dragonders, die ons tegemoet kwamen, en niet verwachtende dat er meer zouden volgen, gingen wij verder zonder hen te vrezen.

Doch toen wij binnen hun bereik kwamen, zagen wij een groep van nog twintig anderen, vlak in onze nabijheid, waarna wij een heuvel, Dungavel genaamd bestegen, aangezien het nutteloos zou zijn om weerstand te bieden. Mijn drie metgezellen waren te voet en besloten de voet van de heuvel te kiezen, terwijl ik mij te paard naar de top des heuvels spoedde, heftig vervolgd door velen van de dragonders, sommigen hunner waren aan mijn rechterzijde om mij zodoende te beletten over de moerassen te ontluchten, terwijl de anderen mij op de hielen zaten en telkens op mij vuurden. Bijna had ik de top bereikt en daar ik mij omsingeld zag en geen weg van ontkoming open zag, achtte ik het raadzaam af te stijgen en af te wachten, wat de Heere doen zou. Maar nadat ik was afgestegen, bespeurde ik een vlak stuk grond, waarna ik weer trachtte op te stijgen; maar het beest stond het mij niet toe, waarna ik besloot het paard te doden, opdat de vijand er geen gebruik van zou maken. Hoe het zij, ik kon nog maar eenmaal schieten; daarom vond ik het beter dit schot tot het uiterste te bewaren, en doorstak het beest met mijn sabel, vermoedende dat misschien het paard mijn zadeltas en papieren, als mede de tas van Mr. Boyd zou kunnen redden.

Zo begaf ik mij te voet naar de top van de heuvel, en daar ik mij zo omsingeld zag, dat ik de vijand niet kon ontlopen, en dat het mij gans onmogelijk was met hen te vechten, oordeelde ik het 't beste om plat op de grond te gaan liggen. Ik viel neer op een hoop stenen; de omgeving was woest in deze plaats en ik wist, dat de Heere mij aan het gezicht mijner vijanden kon onttrekken.

Maar ik ontwaarde een hol, en de gedachte kwam in mij op, dat hij door de Heere was beschikt om mij te verbergen. Zo lag ik daar, ingewonnen door de goedheid Gods tot een blijmoedige onderwerping aan dood, foltering of wat ook Zijn wil mocht zijn. Doch ik was in geen geringe mate verzekerd, dat mij op dat ogenblik geen kwaad zou overkomen, aangezien de Heere mij deze waarheid schonk uit Psalm 6: 9 "Wijkt van mij, al gij werkers der ongerechtigheid, want de Heere heeft de stem mijns geweens gehoord." Deze waarheid kwam zeer krachtig, evenals die uit Psalm 91:11 "Want Hij zal Zijn engelen van u bevelen, dat zij u bewaren in al uw wegen", zodat ik voor een ogenblik mijn hoofd oplichtte om deze engelen te zien, doch toen ik mijn dwaasheid in deze zaak overwoog, kreeg ik te glimlachen over deze onnozelheid. Zo lag ik stil, totdat de zon onderging; somtijds biddend, soms God prijzend, ofschoon ik geen van beide naar behoren doen kan.

Maar alle vreugde, die de wonderwerken des Heeren mij verschaften, werd verzwolgen in smart vanwege hetgeen mijn geliefde broeders overkomen was, die allen in de handen van de vijand vielen. Per slot van rekening besloot ik de heuvel te verlaten, doch daar ik de weg niet kende naar het huis van een vriend in deze streek, verzocht ik de Heere, nu Hij mij verborgen had, mij ook te leiden en te bestieren. Zo ging ik in de richting van de Clyde, en nadat ik ongeveer vier mijlen had afgelegd, ontmoette ik Windhill, bij wie ik twee dagen vertoefde en waar ik de tweede nacht een bijeenkomst leidde, zelfs toen de soldaten deze kant van het land doorzochten; en twee malen ben ik die nacht wonderlijk ontkomen, als het ware uit hun klauwen. O, de tijd zou te kort schieten om des Heeren wonderwerken te verhalen ten behoeve van mij, een ellendig, onwaardig mens; want sindsdien ben ik op één dag drie of vier malen een groot gevaar ontsnapt. O, wat zal ik zeggen van de weg, die de Heere met mij houdt? Hij heeft mij willen onderwijzen, en wat ben ik hardleers gebleken. O, dat ik genade, genade bezat, om de moeite, die Hij aan mij besteed heeft, te beantwoorden. En wat de tegenwoordige toestand van ons land aangaat, kan ik u vertellen, dat het

nooit zo onheilspellend geweest is; de vijanden hebben een proclamatie uitgevaardigd, waarin het ganse leger ten Noorden van de Tay opgeroepen wordt om zich tegen den 15de dezer gereed te houden met twee weken provisie, om naar men denkt zich over het Westen te verspreiden. Maar de Heere kent hun bedoelingen. Evenwel hebben zij verkondigd, dat iedereen op het platteland aangehouden zal worden en vastgehouden, totdat het bekend is, wie het is. Welnu, de tegenstander is allerwreedst en neemt niet alleen mannen, doch zelfs de vrouwen gevangen op wie hij de hand kan leggen, en behandelt hen zeer barbaars.

O, wat betekent die hete oven! Voorwaar, het is niet om te verteren, doch om te zuiveren en te louteren! O, dat wij genade ontvangen om tot den einde toe te volharden! Ik geloof, dat Schotland thans gelijk is aan een vrouw in barensnood, die een spoedige hulp en verlossing van node heeft of anders in haar arbeid dreigt om te komen. Doch houdt nochtans moed, want haar moeilijkste ure is ten tijde harer verlossing. Sterven zal zij niet, want de Heere haast Zich om haar door haar barensnood heen te helpen. Hoe pijnlijker haar weeën zijn, des te vreugdevoller zal haar verlossing zijn.

James Renwick.

10. Brief gericht aan de vrienden te Leeuwarden.

18 Februari, 1686.

Geachte en zeer geliefde vrienden in onze zoete Heere, Het heeft mij dikwijls beschaamd, wanneer ik mijn nalatigheid om aan ulieden te schrijven kreeg te overdenken, doch ik mag zeggen dat mijn vertraging vrijwillig noch opzettelijk was, maar een zaak van noodzakelijkheid, want een mens, die onder zulke verscheidene benarde omstandigheden der Voorzienigheid leeft als ik, kan geen meester zijn over zijn eigen voornemens. Benevens dat ik dagelijks verwacht óf om aanstonds gedood te worden ter plaatse waar men mij mag vinden, óf anders in de gevangenis of op het schavot te geraken, doen zich dag op dag verschillende gewichtvolle en verbijsterende gebeurtenissen op mijn weg voor, die mijn gedachten innemen, mijn ziel met zorg vervullen en mijn handen werk geven. Doch indien ik blijk had gegeven u op gelijke wijze te vergeten als ik verhinderd ben geworden om u met een enkele regel van mijn hand te begroeten, zoude ik mijn plicht voor de Heere grotelijks verzaakt hebben en mij schromelijk ondankbaar tegenover ulieden hebben gedragen. Maar ik behoef er bij u niet op aan te dringen mij te willen verontschuldigen, want ik weet dat u zulk een gevoel van onze lasten omdraagt, dat gij medelijden hebt met onze toestand en onze beroeringen beklaagt, daarom zal ik hierover niet meer schrijven en voortgaan met hetgeen de Heere mij zal believen te zeggen.

Daar is geen redelijk schepsel, dat zich niet de een of andere zaak voor ogen stelt als zijn voornaamste doelwit en hoogste goed; en naar gelang de verschillende zaken, welke de overhand hebben, zijn hun verschillende voornaamste oogmerken. Vandaar, dat er onder de heidense wijsgeren zoveel verschillende meningen ontstonden omtrent des mensen hoogste goed. Doch hier schuilt de grote misvatting bij dwaze, ijdele mensen, dat, wat zij ook mogen zoeken en nastreven, er maar weinigen zijn, die begerig zijn naar het ware, voornaamste goed, hetwelk is God Zelf. Daar zijn inderdaad vele goden en vele heren, want waarop men ook zijn begeerten richt en in al zijn handelingen beoogt om dezelve te verkrijgen en te genieten, zulks is zijn heer en zijn god, hetzij het eer of rijkdom zij, of een of ander voorwerp van lage zondige

begeerte of vleeselijke lust; nochtans is er maar één God, Die waarlijk en alleen begerenswaardig is en waard is om bemind en geëerd te worden. Deze Eéne heeft geen weerga of gelijke, want wat en wie kan Hem evenaren? Ja, wie is waardig de riem Zijner schoenen te ontbinden? Hij is dat onschatbare kleinood, die onschatbare schat en onvergelykelijke parel van grote waarde, die enige, waardige Wens aller heidenen. O, ziet op tot Hem, aangezien Hij het Wezen der wezens is, en een aanzijn van Hemzelf heeft, onafhankelijk van alle andere wezens, en van Wien alle andere zaken afhangen in hun bestaan en verrichtingen. "In Hem leven wij, en bewegen ons, en zijn wij." Draagt niet de ganse schepping, hemel, aarde, en zee, zon, maan en sterren, de grote kentekenen van Zijn wijsheid, macht en goedheid? Doet Zijn verborgen algemene voorzienigheid de meest scherpzinnige van Zijn schepselen niet hun aangezicht verbergen en stil worden voor Hem, Hem als God verklaren en dat, indien Hij tegen iemand is, wie zal dan Hem afkeren?

Gaan de verschillende instrumenten, die Zijn wil uitvoeren, aangeduid door vier wagens (Zach. 6:1) welke onderscheiden beschikkingen teweeg brengen, welke aangewezen worden door de verschillende kleuren der paarden; hetzij onheilen van oorlog (aangeduid door de rode), of andere smartelijke ellende (aangeduid door de zwarte), gemengde beschikkingen, zwart en wit om zo te spreken, van genade en oordeel (aangeduid door de hagelvlekkige), of bedoelingen van goedertierenheid (aangeduid door de witte), ik zeg, gaan deze alle niet uit van tussen de twee bergen van koper? De ene berg duidt aan Zijn onveranderlijk besluit, en de andere Zijn krachtdadige Voorzienigheid, welke waakt en wacht, dat instrumenten niet in het leven roepen dan wat ontvangen is in de baarmoeder van Zijn eeuwig voornemen.

O, ziet Hem in Zijn volkomenheid. Hij is zonder maat en zonder beperking, zonder begin en einde. Hij is één en dezelfde in Zijn natuur, in Zijn raad en in Zijn liefde. Hij kent Zichzelf volkomen en alle dingen, welke geen tegenstrijdigheid inhouden en geen onvolkomenheid bewijzen. Hij is goed, en doet goed. Hij is rechtvaardig in Zichzelf en recht in al Zijn handelingen met Zijn schepselen. Hij is waar zonder enige veinzerij. Hij is heilig en schept behagen in Zijn eigen heiligheid, en in iedere gelijkenis ervan, in Zijn engelen en in Zijn heiligen. O, wie kan recht aan Hem denken en wie kan recht van Hem spreken! Hij is oneindig in al Zijn deugden, en iedere volkomenheid heeft een volmaakte ontmoeting in Hem. Enige Zijner eigenschappen mogen in enige mate aan Zijn schepselen mededeelbaar zijn, nochtans zijn zij in Hem op een gans onmededeelbare wijze en mate. Daar is niets in God, hetwelk geen God is, want dit is Zijn Naam; "Ik zal zijn, Die Ik zijn zal." Nog eens, wie kan op een juiste wijze aan Hem denken en recht van Hem spreken? Wie kan Hem bevatten of begrijpen? Wie kan met zijn begrip God uitvorsen? Ootmoedige en gelovige onwetendheid is beter dan een nieuwsgierige en snuffelende kennis; want al wat wij van Hem kunnen weten is te weten, dat wij Hem niet kunnen kennen.

Laten wij een weinig nader komen en een blik op Hem slaan als onzen Zaligmaker in Zijn nederbuigende goedheid, liefde, macht, getrouwheid en andere eigenschappen. O, hoe nederbuigend goed is Hij! Ofschoon Hij die Hoge en Verhevene is, de gelijke Zijns Vaders; nochtans heeft Hij zo laag willen bukken om de menselijke natuur aan te nemen, en al de zondeloze zwakheden, die er mede gepaard gaan. Hij werd vlees van ons vlees en been van ons been, en dat in de gestaltenis eens dienstknechts. Hij zoekt de liefde van het schepsel, alsof het van enige waarde ware; en zoekt mannen en vrouwen om met Hem een huwelijk aan te gaan. O, hoe beminnenswaardig is Hij! Het is een sterke liefde, welke Hij het zaad Abrahams toedraagt. Komt dit niet helder uit in al hetgeen Hij gedaan heeft? Hij ontledigde Zichzelf opdat zij mochten vervuld

worden. Hij maakte Zichzelf arm, ofschoon Schepper en Bezitter van hemel en aarde, opdat zij rijk mochten worden. Hij vervulde de wet voor hen, opdat Hij voor hen het leven en de gelukzaligheid mocht verwerven. Hij gaf Zichzelf over tot een offerande des doods, opdat Hij de beledigde gerechtigheid mocht bevredigen en voor hen verzoening tot stand brengen. O, zulk een dood! zo vervloekt, zo schandelijk, zo smartelijk, zo langgerekt! Doch boven dit alles had Hij het volle gewicht van de toorn Gods te dragen, welke al de kracht van engelen en mensen niet had kunnen verduren; doch Hij, God zijnde, kon er niet onder bezwijken. O, welk een liefde is deze! De gerechtigheid mocht met alle kracht en gerechtigheid eisen, nochtans kocht Hij Zijn volk van de zonde tot de heiligheid, van de ellende tot de zaligheid, zodat de mens, hoe onwaardig, vuil, zondig en ellendig ook, nochtans het middelpunt van Zijn liefde is. O, hoe machtig is Hij. Hij is machtig om te verlossen; al de sterkten en burchten der ziel kunnen het tegen Hem niet uithouden. Zijn kracht is onwederstandelijk, hierdoor kan Hij doen hetgeen Hij wil, en krachtens Zijn liefde wil Hij doen hetgeen wij behoeven. Wederom is Hij zo getrouw, dat Hij doet hetgeen Hij zegt. Hij zal niet één belofte terugnemen welke uit Zijn mond is uitgegaan, noch zal Hij falen om al de bedreigingen te vervullen.

Veel zou er van deze zaken gezegd kunnen worden, doch niet het duizendste deel van de waarheid kan verhaald worden. Wanneer wij in Zijn huis daarboven zullen aanlanden en Hem zullen zien zoals Hij is, zullen wij beschaamd staan over al ons stamelen over Hem. Zij, die het meest van Zijn liefde gesmaakt hebben en het welsprekendst waren om de lof van Zijn liefelijkheid en eigenschappen te verkondigen, zullen ervaren dat zij op zijn best kinderen geweest zijn, die leerden stamelen. O, wat zal ik zeggen! Hij is het wonderlijke, weergaloze en heerlijk onschatbare juweel en de onvergelykelijke parel van grote waarde. O, wie zou Hem niet willen verkiezen! Wie zou zich niet aan Hem willen overgeven! Laat iemand hemel en aarde doorzoeken, en een goed zoeken waar hij ook wil, hij zal Christus' gelijke niet vinden. O, laten wij geheel de Zijne zijn, niets van onszelven. Dat onze tijd, ons verstand, onze wil, onze genegenheden de Zijne zijn; laat de arbeid onzer zielen, onze sterkte, onze namen, ons leven en onze genietingen, laten zij alle de Zijne zijn; o, mochten wij ons geheel aan Hem overgeven en Hem ganselijk gewijd zijn. Dit is inderdaad een veelomvattende zaak. Dat wij Hem beschouwen en opmerken en zeggen: "Wat hebben wij meer met de afgoden te doen." O, dat ik de ijdelheid geen blik meer mocht waardig achten! Ik geloof, dat Hij nooit iemand kwam te bearbeiten dan opdat zij ontledigd mochten worden van alle zaken naast Hemzelf, en hun eigen wil leerden verliezen, noch enige liefde voor enige andere zaak koesterden; en nochtans, helaas! hoe kwalijk wordt Hij door mij onthaald. Zelf kan ik Hem niet hoogachten noch Hem anderen aanprijzen; al is het mijn werk om Zijn lof luide te verkondigen en heb ik te arbeiden om de toestemming van de bruid te verwerven tot de beminlijke Bruidegom, evenwel kan ik niets in deze zaak doen en weinig kunnen engelen met goed gevolg uitrichten.

Toch kan ik dit aan allen verkondigen, dat mijn Meester oneindig mijn aanbevelingen overtreft. Hij is zo uitnemend, dat het slechts een verdonkeren van Zijn voortreffelijkheid voor mij zou zijn om er van te stamelen.

O, zeer geachte en geliefde vrienden, verlangt gij niet naar de volle genieting van Hem; ziet gij niet uit naar het aanbreken van de dag en het vlieden der schaduwen, opdat gij Hem niet langer als door een spiegel in een duistere rede moogt zien, doch Hem moogt aanschouwen gelijk Hij is en Hem volkomen en voortdurend moogt

genieten? O, welk een gelukzaligheid is deze zaak! Wat zal ik meer zeggen? Want u kent meer van Hem dan ik u kan zeggen en al hetgeen ik kan spreken is als het ware om Hem in herinnering te brengen.

Ik dank God om uwentwille, dat uw ijver op vele plaatsen bekend is. Gij hebt gemeenschap met ons in onze verdrukkingen. Uw medeleven met de vervolgte gemeente is duidelijk voor ons allen, en wij horen, dat wij een ruime plaats hebben in uwe gebeden. Niet enig mens kan uw vriendelijkheid jegens ons vergoeden, doch ik weet dat gij hierin geen mens op het oog hebt, doch dat gij zulks doet uit liefde tot de Heere, want gij hebt er geen uitwendige bemoediging voor. O, dat de Heere, Die enigen uit Leeuwarden en een gezelschap Zijner kinderen uit Schotland samen heeft verbonden tot zulk een eensgezindheid en genegenheid, om de Heere hun God te dienen; o, dat Hij Schotland en Friesland mocht verenigen tot een verbond, wanneer Hij weder tot ons mocht terugkeren.

En gij, o geliefden, wast op in de genade en volhardt tot den einde. Ik twijfel er niet aan, of gij hebt al het uwe aan Christus' voeten gelegd. O, neemt niets weder terug. Zijt standvastig in Zijn zaak en kloekmoedig in Zijn aangelegenheden. Erkent Hem, en Hij zal u erkennen. Staat aan Zijn zijde en Hij zal u bijstaan en u doen zegevieren. Wie u ook zal bestrijden, gij zult overwinnen. Het is een goede zaak om in Christus' kamp te strijden, want al Zijn krijgsknechten zullen zekerlijk de overhand hebben. O, ziet op uw Leidsman en Zijn bemoedigingen, opdat gij niet verflauwt.

Ik verneem, dat zware slagen uw deel zijn, ja, ik geloof, dat gij alles moet meemaken, hetgeen wij ondervinden, uitgenomen dat gij niet in zulk een gevaar van uw leven verkeert. Doch deze zaak maakt u voor ons des te meer bemind en dierbaar. Zijt vast besloten in hetgeen de mensen u kunnen aandoen. Ik meen, dat geen Christen thans gerust moest zijn. De duivel smeedt zijn plannen en versterkt zich wat hij kan, en hij zal niet tevreden zijn met een gedeelte van Christus' Koninkrijk, zijn oogmerk is alles te hebben. Hij beweegt zich thans zo snel in zijn zadel, dat ik geloof, dat zijn val nabij is. Nochtans, vele landen mogen ongekende plagen verwachten; al zullen Brittannië en Ierland het middelpunt van Zijn gerichten zijn, nochtans zal Zijn verontwaardiging niet binnen hunne landpalen blijven. O! oordelen en gerichten, plotseling en pijnlijk verwoestend, zullen er over deze landen komen! Christus zal op het rode paard van gestrengheid door de lengte en breedte van deze landen rijden. Het optreden van sommige mensen vervulde mij zo met tijdelijke verwachtingen, doch zij hebben niemand van gedachten kunnen veranderen. Aangezien degenen, die van hun hand veel goeds verwachtten, weinig van de weg Gods kenden, achtte ik hèn dwazen, die vermoedden dat een verlossing zou komen vóór een verwoesting. Ik zeg opnieuw, zijt voorbereid op hetgeen de mens u kan aandoen, want er zijn niet meer Christenen dan er martelaren in besluit en genegenheid zijn. "Het Koninkrijk der hemelen moet geweld worden aangedaan, en de geweldigers nemen hetzelfde met geweld." Hoe meer en groter moeilijkheden er in de weg zijn, een recht gezicht van het Koninkrijk maakt de weg des te aangenamer.

O, vreest geen moeiten want; vele beproevingen welke op een afstand beschouwd, groot schijnen, zult gij nochtans ervaren niets te zijn, wanneer zij u ontmoeten. Indien ik iets benevens Christus zou kunnen aanbevelen, zou zulks het kruis van Christus zijn. Deze zaken, welke vleselijke toeschouwers mijn toestand moeilijk en ellendig doen beschouwen, doen mij geloven, dat mijn toestand zoet en liefelijk is. Ik heb ervaren, dat gevaren, laster, verachting, vermoeidheid, koude, nachtelijke

omzwervingen, onstuimige stormen en verwoestingen zo begeerlijk zijn, dat het mij meer moeite kost naar deze zaken niet begerig te zijn dan er voor te zwichten. O, verblijdt u in het kruis, want het is ganselijk bedekt met liefde. Hoe minder het wenssen te dragen, des te groter eer is het voor u het lief te hebben. Volgt Christus met het kruis op uw rug en kiest niemand anders als uw Leidsman, want de mens is een ellendig, feilbaar, veranderlijk schepsel. Laat het uw zorg zijn niet te vallen op de stenen des aanstoots, die op uw weg geworpen zijn. Wee de wereld van de ergernissen! Ofschoon gij uw deel zult hebben van de smaadreuen van deze tijd, wordt nochtans niet gesmaad met de smaders, ofschoon de bitterheid van anderen u grieft, laat ze u nochtans niet besmetten. Laat uw ijver gepaard gaan met zachtmoedigheid, opdat gij vrij moogt zijn van hartstocht en vooroordeel; en laat zachtmoedigheid gesteund worden door ijver, opdat gij vrij moogt zijn van lauweheid en onverschilligheid. Laat uw zachtmoedigheid zich uitstrekken tot alle mensen en uw ijver tegen alle zonden; en, zo gij geen terrein wilt verliezen, stelt u positief tegen de zonde, bij de eerste aanbieding en beweging derzelve. Gij zult u er niet kunnen uitredden en u vrijwaren tegen de zonde, al moge er een onwilligheid tegen de zonde zijn. Ik geloof, dat Aron een tegenzin had om het gouden kalf te maken; en hij meende het uit de gedachten der Israëlieten te bannen, toen hij hun gebod hun gouden oorsierselen af te rukken en deze bij hem te brengen. Doch deze simpele uitvlucht kon het niet bewerken, het kind Gods wordt erbarmelijk verstrikt; en evenals hij simpel was om zich tegen dat gruwelstuk te verzetten, bedacht hij een even onnozele verontschuldiging voor zichzelf. Men zou van een kind de uitdrukking niet verwacht hebben; "En dit kalf is er uit gekomen."

Welaan, vertrouwt uw zaak de Heere toe, want recht en gerechtigheid zullen elkaar weer ontmoeten op de aarde. De Heere heeft belang in Zijn eigen werk; daarom kan Hij het niet vergeten of verlaten, en die Hem verwachten, zullen nooit beschaamd worden. Doch o, begeert en schreeuwt dat Hij verschijne, opdat Hij het onrecht moge herstellen, en regeren en Zijn eigendomsrecht opeisen, opdat de beloofde dag moge aanbreken, wanneer er grote stemmen in de hemel zullen worden gehoord, zeggende: "De koninkrijken der wereld zijn geworden onzes Heeren en van Zijnen Christus." Hij is hiertoe bezig. Gelukkig zijn zij, die oprecht en zuiver bevonden worden; zij behoeven niet te vrezen, want "wanneer zij worden beproefd, zullen zij als goud te voorschijn komen."

Welaan, wat onze tegenwoordige toestand betreft, weet ik niet goed hoe ik mij zal uitdrukken, aangezien er zovele barmhartigheden en oordelen zijn, waarover ik zou kunnen spreken. God heeft dit laatste jaar velen van ons weggenomen, door verbanning en door de dood op schavotten, vooral op het veld, waar niemand hen zag sterven dan degenen, die hen terechtstelden; en nochtans vult God hun plaatsen weer aan, opdat degenen, die overgebleven zijn, zich niet zouden laten ontmoedigen. Sommigen zijn, hetgeen droeviger is, van ons afgefallen, en de Heere vult hun plaatsen ook weer aan en maakt anderen standvastiger, en niettegenstaande vervolging en laster heeft de Heere in verscheidene plaatsen van Schotland een deur voor mij geopend, waar ik tevoren geen toegang kon verkrijgen, en Hij heeft het werk mijner handen zo vermenigvuldigd (ik mag het tot Zijn lof uitspreken), dat ik mijn arbeid heb waargenomen, terwijl het werk in sommige delen des lands drie, ja zelfs vier malen verdubbeld werd.

O, dat de Heere arbeiders wilde uitstoten! Daar schijnt in Schotland wat gaande te zijn. Bovendien is het bijna ongelooflijk te zeggen, welk een ijver, tederheid en naarstigheid in plichtsbetrachting, welk een voorzichtigheid in wandel er in vele

plaatsen van Schotland onder vele jeugdige personen van tien, elf, twaalf en veertien jaren gevonden wordt, hetwelk ik beschouw als één van de zichtbare en grootste tekenen ten goede, welke wij mogen aanschouwen.

Doch, zeer geachte en geliefde vrienden, ik wens u niet langer op te houden, ik erken mijzelf uw schuldenaar zolang ik leef voor uw vele gebeden, welke gij opzendt voor deze arme, verdrukte kerk, waarin ik naar mijn weten heb mogen delen; voor uw medeleven en vriendelijkheid anderzijds aan ons bewezen, voor uw zorg voor dat gezin bij u waarin wij allen betrokken zijn, en voornamelijk voor uw bemoediging, versterking en vriendelijkheid jegens mijn geliefde en waarde vriend, onze afgevaardigde. Ik prijs de Heere, Die u zo voor Hem heeft doen ijveren en u bekwaamd heeft om aan de zijde te staan van een arme en verachte partij. Ik beveel u Gode. Moge Hij Zijn rijke genade in u overvloedig doen zijn, opdat Hij het voor u voleinde en u ten einde doe volharden en Hijzelf uw loon, zeer groot moge zijn. Ik hoop dat het niet nodig zal zijn van u te begeren om voor mij te bidden, en verblijf, geliefden, uw vriend en gehoorzame dienaar in de Heere,
James Renwick.

11. Deze brief is gericht aan de dames van Hermaen, die zoveel voor de Schotse vluchtelingen gedaan hebben.

8 Mei, 1686.

Geachte vriendinnen, zeer geliefden in de Heere,
Niet dat ik u vergeten ben, doch veelvuldige beslommeringen hebben mij zolang verhinderd aan u te schrijven; doch aangezien ik vertrouw, dat gij mij dit niet ten kwade zult duiden, zal ik mij niet langer verontschuldigen en wat kan ik anders zeggen hetgeen gij niet weet? Gij hebt zowel uit de Bijbel als bij ervaring geleerd, dat de weg van een Christen naar het Koninkrijk door vele verdrukkingen gaat, en ik hoop, dat gij gerekend hebt op al hetgeen zich op uw weg kan voordoen. Onze natuur zou de weg zó hebben willen uitgestippeld, dat wij zouden kunnen voortgaan zonder enig beletsel, doch hij leidt door vele wederwaardigheden. Wij zouden willen gaan door een dal van rozen, doch de weg voert door een tranendal. Wij zouden ons leven als in een slaap willen doorbrengen, doch wij zullen moeten waken en strijden, voortgaande al wenende, doch wat men ook moge denken, wanneer de noodzakelijkheid voor en het nut van iedere moeilijkheid gezien wordt, zal de weg des te aangenamer voor de gelovigen zijn, naarmate zij meer hiervan op hun weg ervaren, en een gezicht op de vergelding des loons maakt stoutmoedig en vastberaden om elke tegenstand te overwinnen. Indien het mogelijk ware, zouden tienduizend doden, tienduizend hellen niets schijnen voor een ziel die een gezicht op Christus ontvangt aan gene zijde van al deze moeiten. O, Christus is dierbaar, Christus maakt alles goed! O, wat dunkt u van die edele ruil om Christus volkomen te omhelzen en van het eigen-ik geheel afstand te doen? Is dat geen nieuwe waar ontvangen voor oude goederen? Is dat niet het ontvangen van goud, ja van goud kostbaarder dan het goud van Scheba, en een bevrijding van het stof, vuiler dan het stof der aarde? O, gelukkige ziel, die de beminnelijke Christus omhelsd heeft, rijk en gelukkig, die de dierbare Christus omhelsd hebben!

Maar wee degenen die Hem zouden willen delen, en Hem niet in al Zijn ambten aannemen, want zij hebben Hem nog niet leren kennen. Wee hunner, die menen

Christus niet nodig te hebben, want zij kennen zichzelf niet. Wee degenen die menen, dat zij Christus kunnen aannemen, wanneer zij zulks begeren; want zij kennen de genade niet. Wee hun, die Christus en iets van zichzelf daarnaast wensen te hebben, want zij hebben Hem nooit bemind noch een rechte bevatting van Hem gehad. Wee degenen, die niet alle kruisen en lasten, welke zich op hun weg voordoen, om Christus' wille wensen te aanvaarden, want zij zijn opstandige dwazen, die slechts op de kosten en niet op de voordelen van de godsdienst letten.

Wee degenen, die zich verontschuldigen dat zij Hem niet volgen, want zij beseffen hun dwaasheid niet. Zij geven dit antwoord op Christus' roepstem: "Deze rede is hard, wie kan dezelve horen?" Niemand spreekt op deze wijze van Zijn juk dan degenen, die het niet op zich genomen hebben, want het is "zacht en Zijn last is licht." Zij, die Zijn Woord niet willen geloven noch de ervaring van vele heiligen en martelaren, o! dat zij zelf eens een proef namen; en als zij het moede mochten worden, laten zij het juk weder afwerpen.

Maar ik ben er zeker van, dat nooit iemand, die op een rechte wijze in Zijn dienst verbonden werd, ooit gezind was om Hem weder te verlaten! O, dat de mens niet op zulk een afstand wilde blijven staan, doch naderbij komen en Hem in ogenschouw nemen. O, zulk een mens zou zien, hetgeen onvermijdelijk zijn hart zou innemen.

Er zijn twee zaken, waarover ik mij niet genoeg kan verwonderen, nl. de onschatbare waarde van Christus en de geringe waarde, die de kinderen der mensen aan Hem hechten! Judas verkocht Hem voor dertig zilverlingen, doch thans verkoopt menigeen Hem voor minder; en ofschoon men tienduizend werelden voor Hem kon verkrijgen, zouden zij slecht een waanzinnige en dwaze koop sluiten, die Hem hiervoor wilden verlaten. Ja, gesteld dat het mogelijk ware, dat iemand tienduizend werelden kon bezitten en dat tot in eeuwigheid, zo zou hij nochtans in het gebruik derzelve lang niet zoveel voldoening smaken als het kleinste deel, dat Christus kan geven. Ja, Hem een half uur te genieten zou alle voldoening in het veronderstelde geval verre overtreffen. O, wat moet dan de eeuwige en volle genieting van Hem zijn!

Welaan, zeer geliefden, gij die Christus hebt verkoren, wat dunkt u van uw keus? O, bewondert Zijn voortreffelijkheid en verwondert u over uw geluk en laat al uw liefde zich uitstrekken tot Hem, Die u zo gelukkig gemaakt heeft. Benaarstigt u om de geur van Zijn welriekende oliën naar buiten te verspreiden, door een heilige en geestelijke wandel, en maakt gebruik van de bediening tot Zijn eer en uw eigen welzijn; en leunt op Hem in uw reis door de wildernis; en ofschoon er vurige slangen en droogte in voorkomen vertroost u nochtans met Zijn gezelschap, Die gezegd heeft dat Hij u nooit begeven of verlaten zal. Aanmerkt geen kruis, slaat geen acht op smaadwoorden, want Hij is uw loon, zeer groot. Ik twijfel niet, of gij zult door dit geslacht gelasterd en veracht worden wegens de grote vriendelijkheid welke gij hebt betoond aan een gewonde en verongelijkte, worstelende gemeente in de oven der verdrukking. Doch wij hebben u uit deze oorzaak des te meer lief. De mensen, waarmede wij te strijden hebben, openbaren merendeels zulk een geest van leugen en vooroordeel, dat niemand met enige tederheid in groot gevaar zal zijn met hen meegevoerd te worden. Ik ben verzekerd, dat God hun hovaardij zal ontheiligen en hun grootspraak plotseling zal doen verstommen. Doch o, waarde vriendinnen, houdt u dicht bij de Heere en gaat voort in uw ijver en volhardt in uw standvastigheid en gij zult aan het eind verheugen. Ik kan niet uitdrukken, hoeveel wij u verplicht zijn voor uw tedere zorg over ons gezin, dat bij u is en de grote bemoediging welke gij zijt voor onze geliefde en waarde afgevaardigde. De Heere zij uw loon en houde Zijn hand niet terug om u te helpen in de tijd van uw nood.

Op het ogenblik niet meer; ik neem afscheid van u met de woorden van de apostel, 1 Cor. 16:23,24: "De genade van de Heere Jezus Christus zij met u. Mijn liefde zij met u allen in Christus Jezus."

Ik verblijf uw oprechte en verplichte vriend en dienaar in onze zoete Heere ,
James Renwick.

12. De volgende brief die ook aan Robert Hamilton gericht was, handelt over Renwicks lichamelijke zwakheid, maar ook over de vreugde die hij mocht smaken in de dienst des Heeren.

15 Juli, 1687.

Geachte en geliefde vriend,

U moogt het mij kwalijk nemen, dat ik zolang gewacht heb om u te schrijven. Gij weet evenwel de oorzaak hiervan, zodat ik hoop, dat gij het kunt billijken. Mijn werkzaamheden waren naar mijn bevattning nimmer zo gewichtig, zo zwaar, zo menigvuldig als dit jaar; ook is mijn lichaam nimmer zo zwak geweest. Buitengewoon vele reizen, nachtelijke omzwervingen, ongeregeld slapen en eten, benevens menigvuldige predicatiën onder alle weersgesteldheden, vooral des nachts, hebben mij dermate verzwakt, dat ik dikwijls niet in staat ben om enig werk te verrichten. Ik bevind, dat ik inwendig grotelijks verzwakt ben, zodat ik somtijds een flauwte krijg en in onmacht en bezwijming neerzink. Zelden gebruik ik enig voedsel of drinken, of mijn maag is van streek, een versterkende drank gebruik ik zelden of nooit. Wanneer ik middelen voor mijn herstel gebruik, bevind ik ze soms van kracht, doch mijn begeerte tot de arbeid en de nood onder het volk zetten mij er toe aan om meer te doen dan mijn natuurlijke kracht het toelaat en zijn de oorzaak, dat ik zulk een zware last op mijn schouders neem, welke mijn lichaam aanstonds neerdrukt. Ik meld u dit niet wegens enige bezorgdheid, twisting of ontevredenheid, doch om u mijn toestand in dit opzicht te verklaren. Ik mag zeggen, dat ik onder al mijn zwakte en ziekte grote vrede en zoetheid vind, wanneer ik de oorzaak hiervan krijg te beschouwen. Het is mij een roem en vreugde om zulke kwalen te dragen, die mij geworden ten gevolge van mijn geringe arbeid in de wijngaard mijns Meesters. Doch om hier niet langer over te spreken, zeg ik u in oprechtheid, dat ik thans minder dan ooit enige argwaan tegen u koester, omdat ik er geen enkele reden voor heb; en ik hoop, dat u mij ook in geen enkel opzicht zult verdenken. Als daarom een menigte van zaken of lichamelijke ziekte mij beletten zo dikwijls aan u te schrijven, als het nodig ware, verzoek ik u mij te verontschuldigen. Ik zeg dit niet omdat ik van plan ben het schrijven te veronachtzamen, of dat ik aan die nalatigheid wens toe te geven, doch om te voorkomen, dat ik verder enige verontschuldiging van deze aard behoef aan te bieden.

Geachte en geliefde vriend, zo ik de tong der welsprekendheid en de pen eens vaardigen schijvers had, zou mijn begeerte zijn om beide tot lof van de grote Koning te gebruiken. "O Heere, wie is als Gij onder de goden? wie is als Gij, verheerlijkt in heiligheid, vreselijk in lofzangen, doende wonder?" Wij zijn oproerlingen en vogelvrij verklaarden; wij zijn verloren en voor eeuwig in het verderf gestort, doch Hij heeft een verbond met ons gemaakt en Zichzelf tot een rantsoen gegeven. Dit verbond is eeuwigdurend, "in alles wel geordineerd en bewaard." Hierin ligt alle volheid opgesloten, wat de zaak betreft; alle wijsheid, wat de manier aangaat; alle nederbuigende goedheid en genade in zijn voorwaarden. Het is hoogst innemend in

zijn einde, aangezien het gemaakt is om de zondaren vrede en redding aan te brengen; en het is allernoodzakelijkst, want daar is geen reis naar de hemel zonder hetzelfde. Dit is dan de zegewagen, welke ons in de vreugde en rust onzes Heeren zal leiden, dit is de zegewagen, waarin Zijn eer en ons welzijn zegevierend samen rijden; want dit verbond is gemaakt voor de Heere en de dochter van Jeruzalem. Dit is de zegekoets, welker pilaren zijn van zilver, welker vloer is van goud, welker gehemelte is van purper en welker binnenste is bespreid met liefde. O, welk een plaveisel is daar! welk een bekleding wordt daar gevonden! O gelukkig zij, die in deze zegewagen opgenomen zijn! Zij staan op liefde, zij zitten op liefde, zij liggen op liefde en zo zij vallen, vallen zij zacht, want zij vallen op liefde. Degenen, die buiten zijn, mogen iets van haar schittering en schoonheid zien, nochtans kan niemand het hart en de ingewanden en de liefde kennen, die daar is, dan degenen die er binnen zijn.

O vriend, kunt u niet zeggen, dat u opgenomen bent met de Koning in dit roemrijke gewrocht van Zijn maaksel? Waarom zou u dan vrezen? Ofschoon Satan en zijn instrumenten u omsingelen en beschieten, nochtans zijt gij wel bewaard. Gij rijdt niet alleen met de Koning in Zijn zegekoets, doch ligt met Hem in Zijn bed, waar zestig helden rondom zijn van de helden Israëls, wel toegerust en gereed tot uw verdediging. De engelen en de eigenschappen Gods zijn een goede en zekere verdediging. Hoe gij ook omringd moogt zijn met de boosheid en haat van de wereld, Zijn liefde omringt u steeds en is immer nabij u.

O, trekt voort met die vorstelijke gezindheid en houding, welke iemand van zo'n koninklijke afkomst betaamt, als zijnde een Zoon van de grote Koning, de Almachtige Heere God, door uw aanneming en wederbaring des Geestes. Zijt niet bevreesd voor hetgeen aardwormen u kunnen aandoen; zij zijn Zijn arme, geketende, zwakke schepselen. Laat hen geacht worden als as onder uwe voetzolen. Uw zaak is heerlijk, uw Leider goedertieren en minzaam, uw overwinning zeker, uw beloning gewis en uw triomf eeuwigdurend.

O, wees bezorgd om alles te kiezen en te doen, wat Hem kan behagen; en bemoedigt u in Hem, want Hij zal u niet begeven of verlaten. Gij weet niet, welke grote dingen Hij voor u doen kan en door u, alvorens uw verblijf en pelgrimstocht op deze aarde ten einde is. Hoe donkerder en stormachtiger onze nacht moge zijn, des te meer is onze morgen nabij. Het uur van onze grote verdrukking en verzoeking komt; het nadert snel en het spoedt ten einde, en gezegend zal een ieder zijn, die het woord van Christus' lijdzaamheid bewaart.

Ik kan u weinig vertellen over de toestand van dit land, hetwelk u niet weet. De vijanden worden beteugeld om hun woede in vroegere mate ten uitvoer te brengen, doch zij beraadslagen en beramen de ganse ondergang en de verdrijving van de belangen en volgelingen van Christus, want, welke methode zij ook aanwenden, zij volgen noch hun natuur, noch hun oogmerken. Indien dit geloofd werd, zou men niet zo gemakkelijk misleid worden door hun voorwending van gunst, doch na zoveel droeve ervaring behoeft niemand, die zich niet opzettelijk wil blinddoeken, bedrogen te worden. Daar is een vrijheid, welke thans uitgevaardigd wordt van de aanmatigende, volstrekte en onbepaalde macht van de indringer en overweldiger, beperkt door de bepaling, dat zijn regering niet mag worden wedersproken, en er niets gezegd mag worden, hetwelk de harten des volks van hem zou kunnen vervreemden; voorschrijvende, dat alleen in de huizen mocht worden gepredikt, verbiedende de aanroeping Gods in de velden; bevelende de strenge uitvoering van al de ongerechte wetten tegen al zulke bijeenkomsten, en vorderende van predikanten om hun naam op

te geven aan één van de burgerlijke machten; welke beperkte vrijheid aan de Presbyterianen wordt overgedragen door het afschaffen en krachteloos maken van al onze strafwetten en verordeningen tegen papisten en het toelaten van alle ketterijen en sekten.

De meerderheid van dit geslacht acht vrede als het grote goed en begeert en wenst deze op welke voorwaarden dan ook. Doch de Heere zegt: "Zij zullen geen vrede hebben," zij hebben de weg des vredes verlaten, en Hij zal hen verstoren. De wolken pakken zich snel samen, welke zullen neerstorten als het binnendringen en de overstroming eens vloods en het land zullen bedekken. Gelukkig zij die in hun schuilplaats gevloeden zijn ...

James Renwick.

13. Het is niet geheel duidelijk aan wie de volgende brief gericht is. Waarschijnlijk aan de dames van Hermaen.

13 Augustus, 1687.

Zeer geachte Vriendinnen,

De ijver, die ik begeer te hebben voor de bevordering van Christus' Koninkrijk, de liefde, welke ik uw zielen toedraag en mijn gevoel van de verplichtingen, die ik in het bijzonder tegenover u heb, hebben mij bewogen om u met deze brief te begroeten. Daar is geen redelijk schepsel, dat zichzelf niet het een of ander verheven goed voorstelt, welks verkrijging en genieting het grote oogmerk is van al zijn handelingen. "Wie zal ons het goede doen zien?" Doch het jammerlijke kwaad onder de mensen is, dat zij zichzelf een slecht, ijdel en onbeduidend niets oprichten en datgene verachten, waarin hun wezenlijk en hoogste geluk ligt, "verwerpende de raad Gods tegen zichzelf." Deze misvatting is te betreuren, want de mens verliest er oneindig door; zij is roekeloos, want hij weigert onderwezen te worden; Want zovele verschillende overheersende natuurlijke neigingen en lusten er onder de kinderen Adams gevonden worden, zo verschillen ook hun oogmerken, om hun "verheven goed" na te jagen. "Gelijk er vele goden en heren zijn." Het smart mij te denken aan de dwaasheid en krankzinnigheid van het arme schepsel, dat aldus zijn eigen geluk verzaakt, doch de wereldling moge kiezen en najagen hetgeen hem behaagt, "voor ons is maar één God."

Ik heb hoop, zeer geachte vriendinnen, dat gij de geschapen en vleeselijke genoegens de rug toekeert, en opziet tot Christus, zoekende een vereniging en gemeenschap met Hem. Het is de ernstige begeerte mijner ziel, dat het zo zij. Indien de troosteloze en verbijsterde ijdelheden van een tegenwoordige wereld, welke te niet gaat, u mochten flemen en betoveren, zodat gij de wijsheid Gods niet nastreeft, zou het mij een grote smart en droefheid des harten veroorzaken. Ik wordt gevoerd tussen hoop en vrees. Ik vrees, dat het liefelijke en zachte juk van Christus door u als verdrietelijk en vermoeiend beschouwd wordt, wanneer ik uw verzoeken overweeg, en de schijnbaar veelbelovende, aanvankelijke werkzaamheden en schone bloesems, welke ik bij velen bespeurd heb en weer weggevallen zijn, zonder een rijpe vrucht voort te brengen. Duidt mijn vrijmoedigheid niet ten kwade en wordt er niet door gekwetst, want zij spruit voort uit liefde, mijn vurige begeerte is, dat gij de grote zaligheid niet veronachtzaamt. De godsdienst is een grote verborgenheid en een gans andere zaak dan zelfs de belijdende wereld het opneemt. Daar zijn vele hinderpalen in de weg om tot Christus te vlieden en het met Hem eens te worden. De natuurlijk blindheid in de

mens, waardoor hij noch zijn zonde en gevaar, noch zijn Zaligmaker ziet, is een grote hinderpaal (Openb. 3:17, 18); zijn natuurlijke onwilligheid en totale afkeer van de weg van zaligheid, welke in het verbond neergelegd en in het Evangelie gepredikt wordt (Joh. 5:40); zijn hardvochtig ongeloof, waardoor hij niet instemt met de rechtvaardigheid van de leerstukken der Heilige Schrift en de gerechtigheid van de bedreigingen in Gods Woord, noch de beloften in dezelve toestemt, door ze met vertrouwen toe te passen. (Joh. 5 :38, Hebr. 11 :6), zijn afgodische verslaafdheid aan zijn lusten, afgoden van vleselijk verwickelingen, waardoor hij zijn goddeloosheid niet verlaat, noch de eer, de toejuichingen, de winsten en het genoegen dezer wereld vaarwel zegt (Hooglied 3:11; 4 :8); zijn misvatting van Christus' heerschappij, oordelende dezelve hard, zwaarmoedig en onaangenaam (Matth. 11: 28-30); zijn beschouwing, dat de godsdienst slechts een verbeelding en een politieke uitvinding is om de zinnen der mensen te verbazen en te vermaken (Matth. 22 :5); zijn gedachte, dat men zich over de godsdienst niet zo zeer behoeft te bekommeren en dat hij al hetgeen noodzakelijk is, doen kan, wanneer het hem behaagt (Matth. 8 :19, Joh. 6:44); het uitstellen van de zaak des eeuwigen levens van tijd tot tijd; latende datgene, hetwelk het eerst behoorde te geschieden tot het laatste over, besluitende zich te beteren, voordat zijn leven een einde neemt, waardoor zijn ijdel hart hem bedriegt en de Satan hem de tijd uitstoot (Lukas 9 :61); zijn gemelijke en dwaze afkeer waardoor hij het tegenwoordige, denkbeeldige goed niet verzaakt voor een toekomstig, wezenlijk geluk. Iemand kan het een goede zaak achten om het eeuwige leven te smaken; doch, omdat zulks een geluk hiernamaals is en nu slechts in de belofte ligt, kan hij er niet op wachten en het als zijn deel aannemen, doch grijpt naar hetgeen tegenwoordig is, ofschoon het niet bestendig is. (Psalm 4 :6; 2 Tim. 4 :10); Ik zeg, al deze dingen zijn grote beletselen, zoekt deze en alle andere hinderpalen te overkomen en Christus aan te grijpen.

O, dat ik de droeve toestand des mensen kon bewenen, die met zovele ketenen weerhouden wordt van dit werk van groot gewicht en eeuwig belang! O, zeer geachte vriendinnen, overweegt de onmisbare en volstreckte noodzakelijkheid van een Zaligmaker. Beschouw de ontzaglijke bevelen, volle beloften, vrije aanbiedingen, hartelijke uitnodigingen en ernstige verzoeken, welke in het Woord geopenbaard worden, alle als met één stem luid tot u roepende om de Heere der heerlijkheid te bekomen. Overweegt de verzekering, die Zijn eigen getuigenis u hebt gegeven om met Hem tot in alle eeuwigheid te wonen, in Zijn hemelse woningen, waar gij Hem zult zien als Hij is, waar gij Zijn liefde volmaakt zult deelachtig worden en Hem volkomen zult liefhebben, en eeuwig zult drinken uit de beek Zijner wellusten, welke stromen aan Zijn rechterhand, zo gij Hem op Zijn eigen voorwaarden zult omhelzen. Overweegt de stellige verzekering van eeuwige verwoesting, van een wonen bij een verterend vuur en het liggen onder de last van Zijn toorn, een vloek welke altijd over u heen gaat in een overstromende vloed, zo gij zult verzuimen om vrede met Hem te maken en Zijn zaligheid te verwerpen. Ik zeg, overweegt deze zaken, en "benaarstigt u te meer om uw roeping en verkiezing vast te maken", en ziet toe, dat gij u niet bedriegt, want daar zijn vele misvattingen en grote verborgenheden in die zaak. Velen menen iets te zijn, wanneer zij niets zijn, en zo bedriegen zij zichzelf en missen de genade Gods. In plaats van op de onbeweeglijke Eeuwige Rotssteen gegrond te zijn, bouwen zij op het zand van hun eigen kundigheden. Want een mens kan een heel eind op de weg naar de hemel gaan, en toch ontbloot zijn van ware, zaligmakende genade. Hij kan een grote, beschouwende kennis van de zaken Gods en de verborgenheid der zaligheid bezitten en machtige gaven (1 Cor. 13:2). Hij kan zich onthouden van vele besmettingen en grove zonden, waaraan anderen overgegeven zijn, (Lukas 18:11-14).

Hij kan uitwendig vele plichten vervullen, als lezen en bidden, (Lukas 18:11-14). Hij kan zeer veel droefheid over de zonde hebben, niet wegens de ontering, welke hij God hiermede aandoet, maar omdat hij zichzelf hiermede kwetst, niet omdat hij hierdoor besmet doch daardoor verwoest wordt, (Matth. 27:3, Hebr. 12:17). Een mens kan genade begeren, ofschoon niet ter wille van de genade, doch ter wille van de hemel, (Matth. 25:8). Hij kan een historisch geloof bezitten en verstandelijk al hetgeen in het Woord geopenbaard is, ja de geestelijke betekenis van de wet toestemmen, (Matth. 12:32-34). Hij kan grotelijks hopen op de barmhartigheid Gods, hetwelk nochtans slechts inbeelding is; want hij vergeet, dat de Heere rechtvaardig is en verzuimt Christus te benodigen tot voldoening van Zijn gerechtigheid, terwijl God echter barmhartig is voor niemand buiten Christus, (Joh. 8:13,14). Hij kan de gemene werkingen van de Geest kennen en "de hemelse gave smaken en de krachten der toekomstige eeuw", (Hebr. 6:46). hij kan overtuigd zijn, dat het goed is Christus te omhelzen en zichzelf vertroosten, alsof hij zulks gedaan had, terwijl hij echter nog in zijn natuurstaat leeft, (Hos. 8:2,3). Hij kan lichamelijk vele zaken lijden voor de zaak Gods en zich uitsloven in het volgen der ordonnantiën, dezelve ondergaande om zijns zelfs wille, (1 Cor. 13:3). Ik zeg, een mens kan al deze dingen doen en nochtans blijven in een gans bittere gal en samenknoping der ongerechtigheid. Het kan ons allen doen sidderen, wanneer wij denken hoe ver een mens kan wandelen op de weg en evenwel nooit buiten zichzelf gegaan is en nooit het pad betreden heeft van een krachtdadige roeping. Velen zullen te dien dage tot Hem zeggen: "Wij hebben in Uwe tegenwoordigheid gegeten en gedronken, en Gij hebt in onze straten geleerd. Hebben wij niet in Uwe Naam geprofeteerd? en in Uwe Naam duivelen uitgeworpen? en in Uwe Naam vele krachten gedaan?" Dewelke Hij uit Zijn tegenwoordigheid zal verdrijven met dat ontzaglijke vonnis: "Gaaf weg van Mij, Ik heb u nooit gekend! Laat dit u verontrusten om u in deze gewichtige zaak niet te bedriegen met een namaaksel in plaats van een wezenlijkheid, met een gemoedsaandoening in plaats van bekering en een begoocheling in plaats van Christus. Doch ziet een gezicht te verkrijgen van uw zondige en rampzalige staat, een bewustzijn en gevoel daarvan, hetwelk u in een verlegenheid en verslagenheid brengt en u afschrikt om daarin te rusten; een overtuiging van uw onbekwaamheid om uzelf te helpen en van uw onwaardigheid, dat God er u uit zou verlossen. Ziet op naar Christus als uw enige Zaligmaker, Hem ganselijk ontvangende in Zijn drievoudig ambt van Koning, Priester en Profeet, Hem verwelkomende en Zijn kruis opnemende tegen de wereld, de duivel en het vlees, en op Hem alleen rustende tot zaligmaking, en dan mogen u duivels en mensen uitdagen om u uit Zijn hand te rukken.

Als u het aldus met Hem eens geworden zijt, zult gij in u ontwaren een oorlog tegen alle zonde, (Rom. 7:15, Ezech. 18:21, Joh. 3:9) een eerbied voor al de geboden des Heeren, (Ezech. 18:21), een beminnen zowel van de weg van zaligheid als van de zaligheid zelf, (Joh. 3:14,15); een hoogachten van de rechtvaardigmaking en heiligmaking, (Psalm 32:2), een waarden van Christus en een verlangen om met Hem te zijn, (Fil. 1:23), en een wonderlijke verandering in u gewrocht, een nieuw oordeel, een nieuwe wil, een nieuwe consciëntie, nieuwe genegenheden. In één woord, al de vermogens der ziel zullen nieuw zijn, ten opzichte van haar eigenschappen, en alle leden van het lichaam, met betrekking tot hun gebruik, (2 Cor. 5:17). Welaan, indien gij tot de zaligmakende kennis van Christus gekomen zijt, moogt gij deze en dergelijke kentekens en proeven ervan in u bevinden. O, staat niet stil in deze grote zaak, rust niet in onzekerheid en stelt u niet tevreden met een misschien. Doch "onderzoekt uzelf, of gij in het geloof zijt, beproeft uzelf. Of kent gij uzelf niet,

dat Jezus Christus in u is? tenzij dat gij enigszins verwerpelijk zijt." Wanneer gij uw aangezicht naar Sion richt, kunt gij verwachten, dat de Satan al zijn stormen tegen u verwekken zal, doch vreest hem niet, want de genade Gods is genoegzaam voor u. Geef u geheel aan de Heere om Hem te dienen, Zijn Naam te beminnen en datgene, hetwelk Hem behaagt te kiezen en te volgen. Hierin ligt uw grootste eer, uw grootste plicht en uw grootste vreugde. Overrekent de kosten van de godsdienst. God geeft mild en overvloedig. Geeft Hem niet karig. Wie is in de hemel als Hij en wie op aarde te begeren gelijk Hij? Legt voor Hem uw naam, uw genot, uw leven en al het uwe aan Zijn voeten, want Hij is alleen waardig om er over te beschikken. Het lijden van deze tegenwoordige tijd is niet waardig vergeleken te worden bij de heerlijkheid, die in ons geopenbaard zal worden. Draalt niet om de ijdele en vleselijke genoegens der wereld te verlaten; zij kunnen uw zinnen niet bevredigen en veel minder uw zielen. De aarde is rond en het hart des mensen driehoekig, daarom kan uw hart niet met de aarde vervuld worden. Al zoudt gij er voldoening in vinden, hoe ijdel zou deze nochtans wezen, omdat zij onbestendig is en hoe onbetrouwbaar, dewijl ze onzeker is! Bekreunt u niet om de smaad van mensen want aldus hebben zij onze Heere en de profeten versmaad. Ja, daar kan geen verachting of laster op u geworpen worden om des Evangelies wille, of de gelovige in alle eeuwen zijn daarmede gesmaad en belasterd. Gedenkt aan Mozes, die de versmaadheid van Christus meerdere rijkdom achtte te zijn dan de schatten in Egypte en "gaat uit buiten de legerplaats, Zijne smaadheid dragende." Christus' nieuwe Naam zal meer dan genoeg de spotnaam der wereld vergoeden. Gaat vastberaden voort in de weg van godzaligheid. Uw Leidsman is getrouw, uw overwinning zeker, uw beloning gewis en uw triomf eeuwig. Struikelt niet, omdat de godsdienst bespot wordt. Acht het geen inbeelding, omdat de mensen hem verzaken, doch "smaakt en ziet, dat God goed is." Volgt geen mens verder dan hij Christus volgt. Scheidt u niet van het Hoofd af om u met enige leden te verenigen. Wandelt niet met hen, die hun afhankelijkheid van Christus verloochenen, of die in een gang van afval leven, aansporende tot een prijs geven van het tegenwoordige getuigenis en de weg Gods versmaden. Onthoudt u van de besmetting dezes tijds en deelt niet met andere mensen in hun zonden. Maar benaarstigt u een goede consciëntie te hebben. Een goede consciëntie zal een vreedzame consciëntie zijn, en een vreedzame consciëntie, zal een vette maaltijd zijn. Schuwt zoveel in u is het gezelschap van vleselijke en ijdele personen. U zult dit niet geheel kunnen vermijden, doch gij kunt onnodige gesprekken en gemeenschap met hen vermijden. Wij zijn verplicht om ons beleefd, menselijk en medelijdend tegenover allen te gedragen, doch niet om vriendschap en gemeenschap met hen aan te knopen. U weet, kwade gesprekken verderven goede zeden.

O, wat zal ik zeggen? Waakt immer, zondert u veel af in den gebede, zelfonderzoek en geestelijke meditatie. Leest het Woord Gods; tracht hetzelve te verstaan; mochten uw harten daardoor geroerd worden en uw consciëntie en daden daardoor geleid worden. Dat Zijn Geest in u wone, u in alle waarheid leide, u bestraffe over de zonde en u tot het gebed leide! Loopt de loopbaan, welke u is voorgesteld met vreugde en opgewektheid, versmaadt iedere tegenstand en hinderpaal in de weg en houdt uw ogen steeds op de prijs gericht.

Welaan, "de God des vredes Zelf heilige u geheel en al; en uw geheel oprechte geest, en ziel, en lichaam worde onberispelijk bewaard in de toekomst van onze Heere Jezus Christus."

Ik verblijf, zeer geachte vriendinnen, gewis uw dienstwillige vriend en dienaar in de Heere, James Renwick.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

A. Doctor	Leven en brieven van James Renwick, Samengesteld en verzameld door H. FLORIJN	De vuurtoren Urk, 1979
John Howie	Schotse Geloofshelden, vertaald door P. van Woerden, Akkrum	Buurman en de Kler, Leiden, z.j.
	Ontroerende toespraken van Schotse Geloofshelden, vertaald C. B. van Woerden Jr.	W. M. den Hertog Utrecht
	Schotse Geloofshelden en Heldinnen, vertaald C. B. van Woerden Jr.	Romijn en van der Hof, Gorinchem 1938
S. Kersten	Het lijden van de kerk in de 17 ^e eeuw	De Banier Utrecht 1947
L. J. van Valen	Naftali, een losgelaten hinde Vrije vertaling van: A. Shields: A Hind let loose,	Den Hertog BV Houten, 1992
J. King Hewison	The Covenants	Glasgow, 1908
Jock Purves	Fair Sunshine	Banner of Truth Trust, 1968